

vigilia

Szabó Ferenc

BERGSON ÚTJA

**CS. SZABÓ LÁSZLÓ
EMLÉKE**

Tüskés Tibor

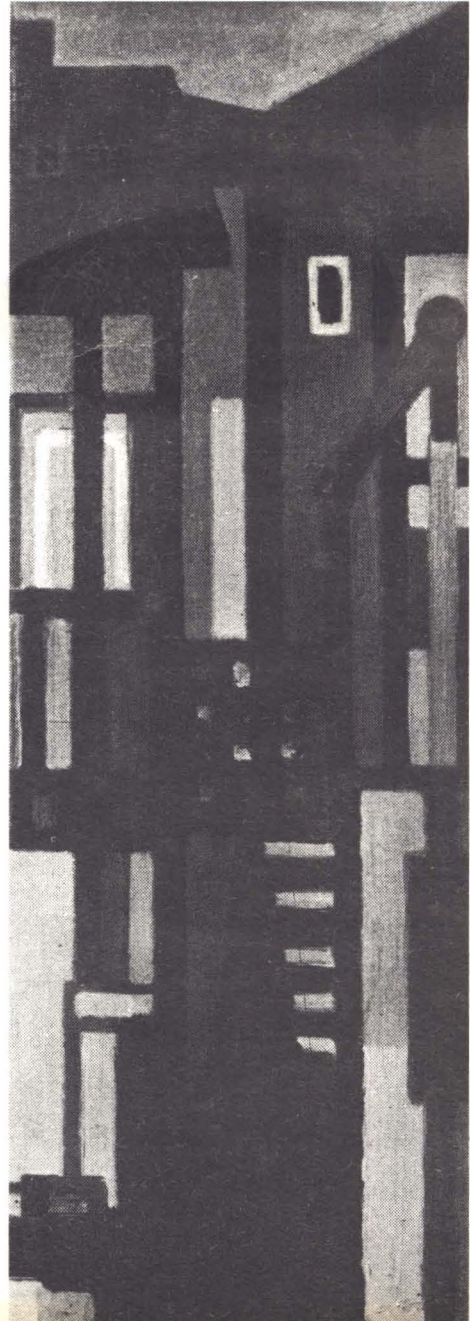
KONDOR ÉS PILINSZKY

**EMLÉKEZÉS
SZEDŐ DÉNESRE**

**BESZÉLGETÉS
BARCSAY JENŐVEL**

Károlyi Amy, Képes Géza,
Parancs János, Szedő Dénes
versei

1985/1

SZABÓ FERENC: Bergson útja az evangéliumok Krisztusa felé	1
POMOGÁTS BÉLA: Magyar Néző. Cs. Szabó Lászlóról	11
CS. SZABÓ LÁSZLÓ: Vindicta Mihi!	18
KÉPES GÉZA: Ósók, Levél helyett (versek)	20
LIPCSEY ILDIKÓ: Memento: Kolozsvár, 1944 május	22
TÜSKÉS TIBOR: Kondor és Pilinszky	27
BALASSA PÉTER: A látvány és a szavak	35
KÁROLYI AMY: Szegények, Januárius (versek)	42
KRÚDY GYULA: A magyar szentek szigete	43
TARJÁNYI BÉLA: Fiatalok a Bibliában	46
HEREDIA JOSÉ-MARIA DE: Vízkereszt (Szegzárdy-Csengery József fordítása)	49
PARANCS JÁNOS: Amig az egyensúly lehetséges (vers)	67

Emlékezés Szedő Dénesre

NEMESKÜRTY ISTVÁN: Dallam ködgomolyagban	50
SZEDŐ DÉNES: Emlékezés egy pulpitusra	52
VASADI PÉTER: Közéleti szavak Szedő Dénesről	54
SZEDŐ DÉNES: Útravaló, Zarándokok törvénye (versek)	55

A Vigilia beszélgetése

BARCSAY JENŐVEL (Váczai Tamás)	56
--------------------------------------	----

Élő világegyház

Szekularizáció és útkeresés: skandináv kereszténység (T. M.)	63
--	----

Korunk imái

LUKÁCS LÁSZLÓ: Hála és könyörgés	66
--	----

Dokumentum

MÁRTON ÁRON szentbeszéde 1944. május 18-án (Virt László bevezetőjével)	68
--	----

Napló

Lélektan P. Tóth Béla: Az emberi kapcsolatok lélektana (E. Berne: Emberi játszmák)	71
Színház Szakolczay Lajos: A moszkvai Művész Színház vendégjátéka	74
Irodalom Mándy Iván: Atkelés (Erdődy Edit)	77
Hölvényi György: Székely László	79

A címlapon Barcsay Jenő grafikája
Barcsay Jenő fotóit Móser Zoltán készítette

Főszerkesztő: LUKÁCS LÁSZLÓ

Laptulajdonos: ACTIO CATHOLICA Felelős kiadó: MAGYAR FERENC

Szede: Szent István Társulat, felelős vezető dr. Akos Géza igazgató
Kesziti: Pannon Nyomda Veszprém, felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató
Táskaszám: 84/3445 Index szám: 26 921 HU ISSN 0042-6024
Terjeszti: Vigilia Kiadóhivatala és a Magyar Posta

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V. Kossuth Lajos u. 1. Telefon: **173-933, 177-246**. Postacím: 1364 Bp. Pf. 111. Előfizetés és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. A Vigilia csekkszámra száma: OTP 37-343-VII. – Előfizethető bármely hirlapkezelő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI) Bpest, V. József nador tér 1. 1900. közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Bpest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 23.– USA dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekkszámjára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Előfizetési díj 1 évre 320.– Ft, 1/2 évre 160.– Ft, 1/4 évre 80.– Ft egyes szám ára 26.– Ft. Megjelenik: havonta

SZABÓ FERENC S. J. (Róma)

Bergson útja az evangéliumok Krisztusa felé

„Éjszaka és köd” borította Franciaországot és Európát, amikor Henri Bergson 1941. január 4-én Párizsban (Auteuil) meghalt. A német megszállás idején tették: csak leánya, Paul Valéry költő és egy katolikus pap kísérte el utolsó útjára a zsidó származású filozófust, akit 1914-ben a Francia Akadémia tagjai közé választott, 1928-ban pedig megkapta a Nobel-díjat. A Collège de France tanára, aki a század elején lázba hozta a francia és külföldi értelmiséget, élete vége felé az evangéliumok Krisztusa mellett tett hitvallást és egészen közel került a katolicizmushoz. Szellemi-lelki fejlődését nagy figyelemmel nyomon kísérte a tudomány és a kultúra világa. Hatása szinte felmérhetetlen a modern gondolkodásban és irodalomban.

Henri-Louis Bergson élettörténetének külső adatai pár sorban összefoglalhatók. 1859-ben született Párizsban lengyel és angol származású zsidó szülők gyermekeként. Párizsban nevelkedett. Diplomavizsgálata után előbb vidéken, majd a fővárosban középiskolában tanított. 1900-tól a Collège de France katedróján adott elő, mivel a Sorbonne-on nem kapott fórumot. Népszerűsége egyre nőtt. A világ minden részéről magához vonzotta a hallgatóközönséget. Dienes (Geiger) Valéria is tanítványai közé tartozott: ő lett Magyarországon műveinek fordítója és fő értelmezője.

Először filozófiája kibontakozását, szellemi fejlődésének állomásait mutatjuk be, majd Isten és Krisztus felé vezető útját vázoljuk.¹

I. A tudattények elemzésétől a misztikusokig

Ha Emmanuel Mounier-val szemléltetni akarjuk Bergson helyét a filozófiatörténetben, az ún. „egzisztencialista fa” egyik ágán helyezhetjük el. Mounier az egzisztencializmust a legtágabb értelemben veszi. A fa gyökereinél Szókratész és a stoikusok, illetve Ágoston, a törzsön Pascal, Maine de Biran és Kierkegaard, majd a fenomenológia módszeréből ágaznak ki az újabb irányzatok; balra Nietzsche, Heidegger és Sartre, jobbra Jaspers, a perszonalizmus és G. Marcel, felfelé Laberthonnière, Blondel, Bergson (és Péguy), Scheler, K. Barth, Buber, Bergyajev stb.

Bergsonnak számolnia kellett ismeretelméleti kérdésekben a német idealizmussal (főleg Kanttal), a francia tudományelmélettel és a darwini eszmékkal, továbbá evolucionizmusát és filozófiáját szembesíteni kellett a korabeli biológia-pszichológia eredményeivel. Bergson nem a pszichológiától indult el, hanem mindenekelőtt a „biológia inspirálta” (Valéry); a természethölcselettlől

jutott el a tudattények elemzéséhez, majd az élet fejlődésének átfogó szemléletéhez. Maine de Biran, Ravaisson és Lachelier spiritualista antropológiája is segítette abban, hogy igazi evolucionizmusát a *durée* (megélt időtartam) tapasztalására alapozza: „az életet mint a szellem hordozóját látta és fogta fel”, mondta Valéry Bergson halála utáni megemlékezésében.

Amint H. Gouhier hangoztatja Bergson művei összkiadása bevezetőjében (Oeuvre, PUF, 1970), a filozófus eszmevilágát tökéletesen összefoglalja négy főműve: *Tanulmány a tudat közvetlen adottságairól* (1889), *Anyag és emlékezet* (1896), *A teremtő fejlődés* (1907), *Az erkölcs és a vallás két forrása* (1932). E négy alapvető munka egyben fejlődésének állomásait is jelzi, amint ő maga több ízben kifejtette.

1. A tudat közvetlen adottságai

Bergson alapvető intuíciója közismerten a valós időtartam (*durée réelle*) felfedezésével kapcsolatos. A „tartam” tudatunk alapvonása: az élményvilágunkat gazdagító tapasztalatok beíródnak emlékezetünkbe, de a múlt mindig újrateremtődik. Ezzel szemben a külső, mérhető idő, a fizikai idő a térbeliségből vett mennyiségi meghatározások eredménye. Nem alkalmazható belső világunkra, tudatunk tényeire. Bergson fölfedezése a következő: az időtartam nem a herakleitoszi folyam, hanem olyan változás, amely megmaradás és új teremtés; maga a Lét, amelyben a levés (*devenir*) részesedik. Mindaz, ami él, tartammal rendelkezik; annál gazdagabb ez a tartam, minél fejlettebb valóságról van szó.

Az ember az intuíció, közvetlen megismerés, „látás” révén ragadhatja meg a tartamot. Az intuíció tárgya lehet bármely élő, mindaz, ami „tart”, tartammal rendelkezik (változása nem mechanikus ismétlődés, hanem valami új létrehozása). De mindenekelőtt saját belső világunkat ragadhatjuk meg az intuícióban. Ez a „látás” alig különböztethető meg a látott „tárgytól” (magától a szellemtől, a tudat tényeitől). Bergson egybeesésről beszél, amikor az intuíciót meghatározza: „olyan rokonszenv, amellyel a megismerési tárgy belsejébe hatolunk, hogy egybeessünk azzal, ami benne egyszeri és következésképp kifejezhetetlen”. Elsősorban tehát belső világunkat „látjuk”; az intuícióval meghódítjuk és kikémleljük a „mély én”-t (*moi profond.*) De analóg értelemben megragadható minden élet, sőt bizonyos mértékig a szervetlen anyag is, amennyiben változást, valós mozgást tartalmaz, mivel az ember rokon az anyagi világgal, belőle ered. Az ember a tudat közvetlen adottságain keresztül mintegy ráláthat a világfejlődés tartalmára, egybeeshet a kozmosz életlendületével, a teremtő fejlődéssel.

2. Anyag és emlékezet

A század vége felé Bergson intuíciója határozottabb formát ölt. Az *Anyag és emlékezet* (1896) síkján a mély én már személyesnek jelenik meg. A „szellem” megszerzi teljes jogait, és már felvillan a halhatatlanság ígérete. A szabadság már nem csupán a mély ént nyilvánítja ki, hanem a lélekről tanúskodik. A tartam bensőségessé válik a tiszta emlékezetben.

Ezen a szinten a test és a lélek egységének problémája – a paralelizmus – elsősorban a cselekvés problémája. A cselekvés önmagában még nem szabad tett, mert ez az utóbbi igazában a tartam spontán kibomlása. A konkrét cselekvés viszont a tartam koncentrációja, következésképpen – mivel a cselekvés alkalmaz-

kodás a helyhez és az anyaghoz – a tartam elszegényedése. (Jól megfigyelhetjük, hogy Bergson gondolkodása állandó keresés, tapogatózás, a tapasztalatok aprólékos elemzése; maga is folyamat; kibontakozás: „időreformjának” is tartalma van!) A cselekvés gyakorlati célt tűz maga elé: térbeli, anyagi, hasznossági indítéka van; a szabad tett előre feszül, mint az életlendület. Valójában a Lét eredeti lendületének kibontakozása.

Bergson az intuíciót kiterjeszti az életre, sőt analóg módon a szervesen anyag mozgására is. „Mindenütt, ahol valami él, valahol nyitott regiszter van, amelybe az idő beleíródik.” És ahol élet és idő van, ott egyediség van. Az egyediség az étellel kezdődik; megelőzi az ember pszichizmusát. Az élet tendencia, beírnyulás, törekvés, tehát befejezetlen valami. De a befejezetlenség ellenére az egyed egészet alkot. Az élő szervezetben az egész bontakozik ki. A lényeges szakadás – „küszöb” – az élettelen anyag és a szellem között van. Az emberi szinten a szellem (tudat) megtöri a mechanizmusok láncolatát. Bergson tehát a biológiai valóságban keresi a személyesség gyökereit, anélkül, hogy a szellemi-személy valóságát a biológiai szintre fokozná le, hiszen hangsúlyozza a szakadást is. (Később ugyanígy kiemeli a „küszöb” vagy a „kritikus pont” fontosságát Teilhard de Chardin, amikor a fejlődésről beszél.) A szabadság lényegében önmeghatározás, de van benne valami „vitalizmus”, vagyis a szabad tett az életlendület folytatása, tökéletesedése. Ezzel a szemlélettel Bergson (miként Teilhard is) eltávolodik az „idealista” filozófiáktól.

3. A teremtő fejlődés

Az életlendület (*élan vital*) épp úgy kulcsfogalom Bergson gondolkodásában, mint a reális időtartam (*durée réelle*). Amikor a *Teremtő fejlődésben* (1907) kidolgozza saját evolucionizmusát, elemezve az ember és a fejlődő világegyetem kapcsolatát, Bergson pontosabban meghatározza az életlendületet. Teremtő energia ez, valamiképpen szellemi természetű. Előbb megszervezte az anyagot: számos, egyre függetlenebb („szabadabb”) élő fajt hozott létre az idegrendszer tökéletesítésével. (Teilhard majd a centro-komplexitás tudat növekedésének jelentését vizsgálja Bergson ihletésére, és megállapítja, hogy az evolúció lényegében a tudat növekedése: *montée de conscience*.) A kellőképpen kifejlett agy lehetővé teszi az emberi gondolat (öntudat) és szabadság megjelenését. De a mai emberiség tovább fejlődik: az életlendület erőfeszítése folytatódik, hogy az embert teljesen felszabadítsa az anyag kötöttségei alól. Erről tanúskodik például az ember alkalmazkodása környezetéhez, valamint a tudomány és a technika állandó haladása, amelynek célja az, hogy uralmunk alá hajtsuk a természetet, a külső világot.

Bergson sajnálattal állapítja meg: a társadalmi kapcsolatokban még a gőg, a félelem és az erőszak reflexeinek áldozatai vagyunk. A teremtő fejlődésnek társadalmi szinten kell folytatódnia. Ennek úttörői azok a kiváló emberek lesznek, akik elkötelezik magukat az emberiség felszabadítására. Ezek a személyiségek – a nyitott és testvéri társadalom előfutárai – arra törekcsenek, hogy szétrobbantsák a zárt és önző társadalmak válaszfalait. A nyitott személyiségekben nyilatkozik meg leginkább az életlendület.

Bergson a fejlődést egy egyetlen központból kilőtt rakéta szétsugárzó fényéhez hasonlítja. A fejlődés nem egyenesvonalú, hanem szétágazó, széteső sugárkéve.

Ugyanakkor minden jel arra vall, hogy a világfejlődés célpontja az ember. Ezt a végső állapotból visszatekintve láthatjuk. *Úgy tűnik, mintha* minden az ember megjelenését készítené elő a fejlődés folyamán. Bergson itt nem beszél finalizmusról: nem állítja azt, hogy egy meghatározott „terv”, szándék és cél szerint valamiféle felsőbb Lény előre látta és irányította a fejlődést, mégis az emberben keresi az evolúció létjogosultságát.

4. Az erkölcs és a vallás két forrása

Bergson eszmevilága nem zárt rendszer, nem is lineárisan, hanem körkörösen bontakozik ki és egyre mélyül. Mint valami szimfóniában az alapmotívumok, korábbi intuíciói újra meg újra megjelennek, egyre határozottabb körvonalakkal. *Az erkölcs és a vallás két forrása* tulajdonképpen a *Teremtő fejlődés* alap gondolatait szövi tovább. Ez a mű jelzi szellemi fejlődésének csúcspontját, s itt jut el a Szeretet-Istenhez.

Bergson még jóval a *Két Forrás* megjelenése előtt ezeket írta De Tonquédec jezsuitának: „Az *Essai (A tudat közvetlen adottságai)* című munkámban taglalt elmélkedések a szabadság tényét állítják előtérbe; az *Anyag és emlékezetben* remélem, a szellem valóságát tettem kézzelfoghatóvá, a *Teremtő fejlődés* megmutatja a teremtés ténylegességét: mindebből világosan adódik egy alkotó és szabad Isten fogalma, aki létrehozza az anyagot és az életet, és akinek alkotó törekvése az életet illetően a fajok fejlődésében és emberi személyek alkotásán át folytatódik.” Sándor Pál is idézi ezt a levelet.² Marxista szemszögből mutatja be és bírálja Bergson filozófiáját és istenképét. Szerinte Bergson „harmadik utas” az ismeretelméletben is; istenélménye pedig se nem teizmus, se nem ateizmus, „hanem a szabadság olyan misztikus istenélménnyé alakul nála, amelyben az ember a maga kétségbeejtő magáramaradottságában egy tárgyatlan és kifejezhetetlen hitbe kapaszkodik.”³

Ez a megállapítás az életmű tárgyilagos elemzése és Bergson személyes közlései alapján nem állja meg a helyét, főleg *Az erkölcs és a vallás két forrása* szintjén és az utolsó vallomások tükrében nem. Lássuk előbb a *Két forrás*-t.

Bergson az erkölcsi kötelesség mibenlétét vizsgálja, majd az ún. statikus vallásokat mutatja be. Ezután tér rá a III. fejezetben a dinamikus vallás elemzésére. A nyitott erkölcs és a dinamikus vallás a hősökben, a keresztény misztikusokban mutatkozik meg a legtisztábban. Szókratész és Jézus után Szent Pál, Avilai Szent Teréz, Sziénai Szent Katalin, Asszisi Szent Ferenc és Szent Johanna nevét említi. Politikai személyiségeket és reformereket nem nevez meg. Szerinte az erkölcs és a vallás ezekben a személyiségekben testesül meg legtisztábban: *adjutores Dei*, Isten segítőtársai, akik semmit sem tudnak tenni Isten nélkül, ugyanakkor teremtők, mint Isten. Annak a teremtő energiának hordozói, amit szeretnek nevezünk.

A szeretet és a teremtés összefüggnek: a nyitott erkölcs és vallás jellemzői. A szellem felé tartó fejlődés mozgatói tehát a nagy személyiségek, a misztikusok. Az anyag viszont, amely meghatározza az egyedeket, valamint a társadalmi nyomások – a determinizmusok hálójába fogja a személyeket: a zárt erkölcs és vallás forrása. Az egyén úgy személyesedhet, ha a szeretet teremtő energiájának hatására belép a felfelé ívelő fejlődésfolyamat tartamába. A misztikusok tapasztalata révén – ez a szellem (lélek) anyagtól való függetlenségének jele – megnyí-

lik a halhatatlanság lehetősége. Az igazi szakadás nem az erkölcs és a vallás között van, hanem egyfelől a zárt erkölcs és a statikus vallás, másfelől a nyitott erkölcs és a dinamikus vallás között. Az egyén személy lesz, amikor egybeolvad az egyetemes Akarattal. Nem tűnik el ebben az egyesülésben! (Teilhard is gyakran hangoztatja, hogy az igazi egység – személyes síkon – differenciál.) A legmagasabb fokban szabad személlyé válik a szabadság és a szeretet teremtő ereje által. A misztikusok megszabadulnak a Hafalomnak felfogott Istenség képétől. Életlendületük forrása a Szeretet hívása. A nyitott szeretet célja nem más, mint Isten, aki Szeretet. A nagy misztikusok belső fejlődése kifejezetten tanúskodik Istentől, aki élő valóság, állandó Élet, tevékenység és szabadság. A misztikusok hivatása és tapasztalata tehát megvilágítja Isten természetét és az életlendület legmélyebb mivoltát is: „Isten szeretet, és szeretet tárgya: ez a miszticizmus egész tanúsága.”

A mai társadalomnak át kell alakulnia a szellemi energia, a szeretet vonzása által, hogy nyitottabb legyen a párbeszédre, a barátságra, a testvériségre. Az eszmény az a harmonikus társadalom, ahol az emberi gondolkodás megszabadul az anyagi eredetű konfliktusoktól, az erőszaktól és mindenfajta szolgaságtól. Ebben a társadalomban a gondolat teremtő ereje teljes szabadsággal kifejthetné potenciáját, hatóképességét, és így a teremtő erő azonos lenne a világegyetemet mozgató (isteni) szeretetenergiával. Így az embereknek a nagyobb öntudat és szabadság birtokában meglenne a lehetőségük az állandó nevelésre, a művészi és költői alkotás, a tudományos kutatás örömeire. Az egész emberiség visszamerülhetne az élő tartam forrásaiba.

Profétai látomás? Utópia? Lehet. De mindenképpen humanista szemlélet, pozitív (nem veszedelmes!) világnézet! De hogyan jut el Bergson erre a végkövetkeztetésre? Milyen módszert követ? Módszere vázolója után jobban látjuk sajátos theodiceáját is, és választ adhatunk erre a kérdésre: ki is igazában Bergson Istene?

II. Bergson istentana és hite

William James tanulmányai a vallási tapasztalatról, Henri Delacroix kutatásai a miszticizmus története és pszichológiája területéről Bergsont a keresztény misztika felé irányították. Az újplatonikusok, a buddhista bölcsek, a zsidó próféták vallási tapasztalatait összevetette a „nagy misztikusokéval”, a keresztény misztika legkiemelkedőbb személyiségeinek tapasztalatával: Isten kiváltságos tanúinak filozófiai megközelítésével – az intuíció kiszélesítésével – lendült az Abszolútumig; az életlendület forrását kereste.

1. A metafizika: teljes tapasztalat

P. Tonquédecnek írt második levelében, azokról a kutatásokról szólva, amelyek később a *Két Forráshoz* vezettek, Bergson megjegyzi: „Nem vagyok biztos abban, hogy soha semmit sem közlök a témáról; de csak akkor teszem, ha olyan eredményekhez jutok, amelyek éppannyira kimutathatóknak vagy éppannyira megmutathatóknak tűnnek, mint más munkáim eredményei.” Bergson hangsúlyozza, hogy ha valaminek vagy valakinek a létéről van szó, inkább megmutatás-

ról, semmint kimutatásról kell beszélnünk. Nem mutatja ki (more mathematico) Isten létét, vagyis nem valami okoskodás végkövetkeztetéseként állítjuk Istent, hanem megmutatjuk jelenlétét. „Az igazság az, hogy a létezés csak a tapasztalatban lehet adva.”

Bergson realista: a teljes tapasztalatot – a vallásit is – ki akarja kutatni; „a metafizika a teljes tapasztalat” – hangoztatja. Szerinte magát a Létet kell megismernünk, közvetlenül. A „tisztá ész” nem csupán a „gyakorlati ész”, a cselekvést szolgálja; igyekezzünk látni, hogy lássunk, nem pedig azért, hogy cselekedjünk. Így az Abszolútum felfedi magát, egészen közel hozzánk, sőt bizonyos mértékig bennünk. Az Abszolútum az a Lény, amely „tart” öntudatomban és öntudatomon kívül, a *Tudat közvetlen adottságai* énjében és a *Teremtő fejlődés* világegyetemében. Bergson nagybetűvel írja a Lényt és az Abszolútumot; ez is jelzi, hogy a teremtő energia forrásának, Istennek tekinti. Szent Pál szavait módosítva ezt mondja: „Az Abszolútumban vagyunk, mozgunk és élünk.”

A kanti relativizmus a pusztá ész korlátai közé szorítva valláshoz vezetett. De amikor a filozófus nem áll meg a „tisztá ész” (az okoskodó értelem) korlátainál, hanem a teljes tapasztalatot – a vallásit is – át akarja fogni sajátos intuíciójával, nem zárhatja ki a misztikusok tapasztalatát sem. Az élet tudománya igazában csak úgy beszél az életről, hogy intuíciója túllendül az okoskodás által kijelölt zónákon. A természetfilozófia szintjén a tartam intuíciója felfedezi az Abszolútumot létebben és létemet az Abszolútumban. Nem mond ellene tehát a tudománynak és nem hagyja el a filozófiát az, aki felveti a kérdést: milyen határai vannak az intuíciónak, sőt, egyáltalán vannak-e.

Henri Bergson nem misztikus, de a nagy misztikusok tapasztalatát – kellő rostálás, „tisztogatás”, verifikáció után – az istentapasztalat forrásának veszi. Metafizikáját (theodíceáját) e nagy tanúk beszámolóira alapozza. De ugyanakkor módszert is változtatott: a bergsoni intuíció nem merül ki Henri Bergson intuíciójában. A metafizikus Isten tanúit faggatja; ez már új típusú metafizikát jelent. A nyitott erkölcs és a dinamikus vallás egyetlen utat alkot, a teremtő misztikusokhoz vezet, akik Isten, a Szeretet tanúi, az életlendület és a szeretetenergia egyedülálló formáját testesítik meg.

2. Isten: Szeretet

Bergson a *Két Forrásban* a „teremtő fejlődés” második részét írja meg. Most már az emberek történetéről van szó. Akár igaza van, akár nincs, megállapítja: Izrael prófétái még nem „nagy misztikusok”, hanem nagy cselekvők; egy nemzeti Isten szócsövei és az igazságosságot hirdetik, nem pedig az egyetemes vallást inspiráló szeretetet. Plótinosz vagy a keleti misztikusok elmenekülnek a világból. A nagy keresztény misztikusok a szemlélődéssel és cselekvéssel a teremtő Szeretetségben részesednek.

Először megállapította, hogy a misztikusok tapasztalataik leírásában nem álmódosítást vagy beteges képzelgéseket fejeztek ki, azután azt vizsgálta meg, hogy mennyiben eredeti a tapasztalatuk. Arra a meggyőződésre jutott, hogy élményük lényegében eredeti : az életlendület kvintesszenciája, a szeretetlendület kifejezése.

A misztikus tehát a szeretetben látja Isten lényegét; a filozófus ezt a Szeretetet teremtő energiának fogja fel. Reflexióit a misztika jelzéseit követve folytatja.

„Az életlendületet, amely áthatja az anyagot, és amely kétségkívül annak létjogosultsága, egyszerűen adottságnak vettük. Az emberiséggel kapcsolatban, amely a főirány csúcán helyezkedik el, nem is tettük fel a kérdést, hogy vajon önmagán kívül van-e létjogosultsága. Ezt a kettős kérdést a misztikus intuíció úgy veti fel, hogy egyben választ is ad rá. Egyes lények azért hivattak létre, hogy szeressenek és szeressék őket, minthogy a teremtő energiát a szeretettel kell meghatározni. E lények különböznek Istentől, aki maga az a szeretetenergia; ezért csak a világegyetemben jöhettek létre, és a világegyetem értük, miattuk lett.”⁴

Az ember nem vész el a mérhetetlen mindenségben, ahogy Pascal gondolta, amikor a „gondolkodó nádszálát” végül is nádszállá fokozta le. Testünk magában foglalja az egész fejlődést: mérhetetlenné tágul az öntudattal és a világ megértésével – kiterjed egészen a csillagokig. Az egész világ fejlődését kell figyelembe vennünk, hogy Istent állítsuk, és az emberiség egész szellemi történetét átfogjunk, hogy Krisztusra rányissunk. A keresztény misztika az emberiség lelki fejlődésének csúcát jelzi; de a kezdetnél ott van Krisztus. A *Két Forrásban* Bergson csak egyszer beszél Krisztusról. A sokat idézett szakasz így hangzik: „Miszticizmus és kereszténység tehát egymást vég nélkül feltételezi. Mégis kell lenni kezdetnek. A kereszténység kezdeténél ténylegesen ott van Krisztus. A mi jelenlegi szempontunkból – ahonnan megjelenik minden ember isteni mivolta – nem fontos, hogy Krisztust embernek nevezik vagy sem. Még az sem fontos, hogy Krisztusnak nevezik. Azok, akik addig mentek, hogy tagadták Jézus létét, nem akadályozhatják meg, hogy a Hegyi beszéd ott szerepeljen az Evangéliumban, más isteni szavakkal együtt. A szerzőnek tetszés szerinti nevet adhatnak, de azt nem tehetik, hogy tagadják a szerzőt. Nekünk tehát most nem kell felvetnünk ilyen problémákat. Egyszerűen csak ezt mondjuk: ha a nagy misztikusok olyanok, amilyeneknek leírtuk őket, eredeti, de nem teljes követői és folytatói annak, aki tökéletesen volt az evangéliumok Krisztusa.”⁵

Bergson filozófiai módszeréből következik, hogy nem vitatja itt Krisztus, az Istenember természetét, megelepszik a Krisztus-tény állításával. Nem bocsátkozik teológiai elemzésekbe Krisztus isteni és emberi természetét illetően. De – ahogy H. Gouhier állítja – nem áruljuk el Bergson gondolatát, ha ezt mondjuk: Krisztus embersége annyira tökéletes, hogy ezentúl Istent kell írni, és istensége annyira valóságos, hogy az Embert is nagy betűvel kell írni. A teremtő fejlődés metafizikája eljut egy Ember-Istenhez, anélkül, hogy elvetné az Isten-Ember problémáját.⁶ A filozófus tehát filozófiáján belül találkozik Krisztussal, miután összehasonlította a nem keresztény és keresztény misztikusokat. Számára „az evangéliumok Krisztusa” filozófiailag a misztikus Abszolútum. Hogy ezt elismerje, nem szükséges a hitaktus; elég volt, hogy a végsőig kövesse filozófiájának, a teljes tapasztalatot átölelő metafizikájának logikáját.

3. Bergson Istene

Kicsoda tehát Bergson Istene? Plótinosz, Istenét (Abszolútumát) fogadja el, avagy Ábrahám, Izsák, Jákob és Jézus Istenét? A *Két Forrás* elemzése megmutatták, hogy az „emberfeletti ember”: az evangéliumok Krisztusa. Bergson nem magyarázta meg, hogy Krisztus miért a tökéletes misztikus. Bizonyára elégségesnek tartotta a Hegyi beszédre való utalást. Istenről ezeket írta – mintegy Szent

János szavait ismételve –: „Isten szeretet, és szeretet tárgya. A misztika állandóan e kettős szeretetről beszél.” Majd még hozzáfűzte: „az isteni szeretet nem valami Istenből, hanem maga Isten.” Isten szeretete – kettős értelemben (vagyis Isten emberek iránti szeretete és az emberek Isten iránti szeretete) – egészen más, mint valami végtelenre fokozott emberi szeretet.

Isten a szeretet. A szeretett tárgy sohasem oka szeretetének, mert szeretetének oka létében van, vagyis ez a léte: szeretet. Kiáradó, szabadon szökellő jószág, teremtő lendület. Olyan lényeket teremt, akik méltók arra, hogy szeresse őket. Istennek szüksége van ránk – állítja Bergson a misztikusok nyomán, nem törődve a teológusok aggályaival –, de azért, hogy szerethessen bennünket. A filozófus szerint a teremtésben Isten arra vállalkozik, hogy teremtőket teremtsen, és hogy szeretetére méltó lényeket hozzon létre maga számára. Bergson Szent Pál szavait alkalmazza, amikor „adjutores Dei”-t, Isten segítőtársai-t mond.

Bergson Isten-képe csak filozófiai-lelki fejlődése utolsó szakaszában öltött határozott vonásokat. Hogy Bergson *hitét* világosabban lássuk, filozófiáján kívül figyelembe kell vennünk *személyes vallomásait és végrendeletét is*. Egyszer így nyilatkozott magáról: „Mindig csak visszatérek az Evangéliumhoz: ez az én igazi szellemi hazám; és semmi sem lep meg, semmi sem ábrándít ki abból, amit Krisztus mondott.” Szellemi végrendelete pedig, amelyet négy-évvel halála előtt írt meg, így hangzik: „Elmélkedéseim egyre inkább a katolicizmus közelébe vezettek, amelyben a judaizmus beteljesedését látom. Megkeresztelkednék, ha nem látnám évek óta az antiszemitizmus rettenő hullámát (...), amely elönteni készül az egész világot. (Eddig Sándor Pál is idézi a végrendeletet; de folytassuk!) De remélem, hogy – ha ezt Párizs bíborosérseke engedélyezi – egy katolikus pap mond imát temetésemkor. Ha ezt az engedélyt nem adnák meg, egy rabbit kellene hívni, de előtte sem, senki előtt nem kell eltitkolni, hogy én erkölcsileg a katolicizmushoz tartozom, és hogy elsődleges kívánságom az, hogy katolikus pap mondjon imát temetésemkor.” – Bergson kívánsága teljesült. P. Sertillanges domonkos, aki – számtalan más gondolkodóval – annyit kapott Bergsontól, a filozófus halálára emlékezve kijelenti: „Semmi kétségem nincs afelől, hogy Istennél van ez a lélek.”

Anélkül, hogy Isten és Bergson titkát tiszteletlenül feszegetnénk, még néhány megjegyzést szeretnénk tenni arra vonatkozólag, miért is maradt Bergson az egyház küszöbén. Ő maga jelezte a zsidóüldözést: sorsközösséget akart vállalni az üldözöttekkel. De lehet még egy másik ok is, amely Bergson alkatával és mód-szerével függ össze. Jól rávilágít erre Jean Guilton katolikus gondolkodó. Valláskritikai művei⁷ előszavában ír arról, miért nem érthetők vagy hatékonyak mindenki számára a hitre indító érvek. Közrejátszik szerinte a nem hívő őszinteségre törekvése. Korunk embere ezt fokozottabban megéli. Guilton szerint, a reflexió aggályos precizitásával közeledett a hitbizonyossághoz. „E lelkeknél a reflexió aggályossága olyan eleven, hogy elveszi bizonyosságukat, és a hit aktusa azért válik nehezzé számukra, mivel a bizonytalanság miatt nem tűnik nekik lojálisnak. De nem kell azt gondolnunk, hogy ez a lelkiállapot a gyenge és állhatatlan szellemek jellemzője (...) Nem hiányzott ez Bergson utolsó reflexióiból sem. Tanúja voltam ennek e nemes szellemnél, aki annyira a szigorú és tökéletes gondolkodás szerelmese volt. Szívesen csatlakozott volna a katolikus kereszténységhez, ha nem tartotta volna vissza a küszöbön az őszinteségnek ez a ne-

hézsége. Saját bevallása szerint módszere lényegében a következő volt: az állítást az általa tanulmányozott valóság lehető legszűkebb zónájára korlátozni. Csak arra tudott igent mondani, aminek igazáról hosszú tanulmány után meggyőződött. Egyebekről úgy beszélt, mint mindenki más: valószínűségek szerint és hozzáértés nélkül. Márpedig a katolikusok krédójában számos kijelentés súlyos nehézségektől terhesnek tűnt neki; bizonyos igazságok kétesek voltak szemében. Nagyon idős volt, és nem volt ideje ahhoz, hogy a dogmákat (hitigazságokat) az általa elengedhetetlennek tartott vizsgálatnak alávesse. Úgy érezte, nincs joga ahhoz, hogy kijelentse: valamennyit egyformán vallja. Szívesen halt volna meg a küszöb vagy a katekumenátus egyházában, amely nem kötelezte volna olyan hit-tételek elfogadására, amelyek még nem értek meg lelkében arra, hogy teljesen csatlakozzék hozzájuk.”⁸

Bergson műveit az egyház 1914-ben indexre tette. Ez a korszellemből és a szellemi légkörből érthető. A modernizmus korában egyesek még a katolikus Blondelt is „modernistának” tartották; a több meglátásban Bergsont követő Prohászka pedig – igazságtalanul – 1911-ben szintén indexre tetették.⁹ A század elején és később is sokan hivatkoznak Bergsonra, olyan katolikusok is, mint pl. Edouard Le Roy, aki belekeveredett a modernista vitákba és elfogadhatatlan nézeteket vallott a dogmafejlődésről. Ezenkívül abban a korban Bergson fejlődés-elmélete is összegegyeztetetlennek látszott a katolikus tannal (miként később Teilhard de Chardiné is). A szcientizmus különben is vallásellenes ideológiát kovácsolt a fejlődéstanból; – függetlenül attól, hogy az evolúció milyen tudományos problémákat vetett fel.

De éppen a Bergson meglátásait követő katolikus gondolkodók érdemének tudható be, hogy a század elején megtört a szcientizmus és determinizmus világnézete és új szellemi reneszánsz indult el a gondolkodásban. Elég, ha itt a tomizmust újraértelmező Rousselot (aki aztán Maréchal befolyásolta), Sertillanges vagy Gilson nevét említem. Nem feledve természetesen a paleontológus Teilhard de Chardint, aki a keresztény evolucionizmus úttörője lett. Ezek a katolikus szakemberek újragondolták a teremtés eszméjét, továbbá a megismerés intuitív szempontjait is kidomborították, túlhaladva egy bizonyos tomista racionalizmuson.

Jól látta Bergson szerepét már 1914-ben Prohászka Ottokár (aki, mint Babits is, részben Dienes Valéria közvetítésével, részben saját tanulmányai alapján fedezte fel a francia filozófus termékeny intuícióit): „Az idealista reneszánszban a legjellemzőbb mégis csak az, hogy az Új-Franciaország e szellemi irányát hatalommá nem a keresztény filozófok emelték – kiknek kiválóságát s érdemeit ezzel cseppet sem vonom kétségbe –, hanem azok a matematikusok, természetfűdősök s nemkeresztény filozófok, kik a mechanikus világnézet sziklát szétrobbantva megint teret nyitottak a hitnek, az eszmények tiszteletének s a transzcendentális erkölcsnek. (...) Ezt a 'laikus' munkát Boutroux, Poincaré, Bergson s társaik végezték. (...) A legközvetlenebb s legkihatóbb indítást az idealizmus felé mégis Bergson filozófiája adta. Bármilyen kifogásokat emeljünk is e filozófia ellen, hatása mégis nagyszerű volt...”¹⁰

Prohászka „idealizmust” mond, de a kifejezést nem ismeretelméleti értelemben használja, hanem „spiritualista” irányt akar jelölni vele. Ez a teljes tapasztalatot, a misztikát is felölelő metafizika. Rousselot S. J., aki éppen Bergson ha-

tására értelmezte újra Szent Tamás intellektualizmusát, kimutatta, hogy az „intellectus” Szent Tamásnál nem „ratio”, hanem közel áll a bergsoni intuícióhoz: *intellectus-intus legere*, vagyis a lét közvetlen megragadására képesít, míg a *ratio* diszkurzív értelem. Prohászka is elkerülhetett volna bizonyos félreértéseket, ha nem az „*intellektualizmus túlhajtásairól*” beszél, hanem a *racionalizmus túlzásairól*. A racionalizmus-ellenesség még nem irracionálizmus, ahogy ezt Babits esetében is látjuk. És Bergson sem sorolhatjuk „az ész trónfosztói” közé, csak azért, mivel a megismerés intuitív útján akarta kikémleni a teljes tapasztalatot. Kant-kritikái világosan mutatják, hogy a német idealizmust elvetette –, realista volt a szó teljes értelmében, mert a teljes valóságot akarta megközelíteni: anyagot és szellemet, tudományt és misztikát, világot és Istent.

*

Bergson mindvégig hűséges maradt eredeti intuíciójához. A valóságos tartamban sodródó mindenséget figyelte. A *Teremtő fejlődésben* még azt mondta: „Úgy tűnik, mintha . . .” minden az embert, a fejlődés virágát bontakoztatná ki. A *Két Forrásban* már nem annyira a múltat vizsgálta, hanem a jövőt kémlelte – előre és felfele keresett valami Transzcendenst, amelyről – a misztikusok tapasztalata alapján – megállapította, hogy élő valóság, szabad teremtés, kicsorduló élet, személyes Szeretet. Ez a Szeretet mozgatja a mindenség életlendületét, a „tartamban” sodródó „teremtő fejlődést”. Isten szeretetenergia és teremtés-egyetlen mozdulattal. Erről tanúskodnak a nagy keresztény misztikusok, és egészen egyedülálló módon az evangéliumok Krisztusa. Hogy ezt filozófiailag kikémlje, egyre inkább ki akarta tágítani a megértés kereteit, hogy végtelenre tágítsa az emberi gondolkodást. Szétfeszítette a zárt gondolatrendszereket, és – amint Péguy mondotta – megakadályozta az embert, hogy a gondolat lejtőin lefelé csússzon. A helyesen értett bergsoni eszmevilág számos meglátása ma már a keresztény gondolkodás maradandó öröksége.

Jegyzetek

1. Főbb forrásaim: Henri Bergson, *Oeuvres*, PUF, Párizs 1970; Henri Gouhier, *Bergson et le Christ des Evangiles*, Fayard, Párizs 1961; Madeleine Barthélémy-Madaule, *Bergson et Teilhard De Chardin*, Seuil, Párizs 1963.

2. Sándor Pál, *Henri Bergson filozófiája*, Gondolat, Budapest 1967, 237.

3. Uo. 256. – Sándor Pál kellőképpen méltatja Bergson jelentőségét, még ha értelmezése több ponton, marxista szemléletéből kifolyólag, egyoldalú is. Mindenesetre érdeme az, hogy kiigazította Lukács György torzításait, aki *Az ész trónfosztásában* azt akarja bizonyítani, hogy Bergson irracionálizmusa – legalábbis közvetve – a fasizmus ideológiáját készítette elő. Sándor Pál kijelenti: „A kapitalizmus és a szocializmus tagadása így elméleti síkon, a megismerés forrását illetően, mind az empirizmus, mind a racionalizmus elutasításában nyilvánul meg. Ám ha egyet is lehet érteni Lukács Györggyel, aki szerint az irracionálizmus 'a polgári filozófia uralkodó irányává szélesedett', odáig már aligha követhetjük gondolatmenetét, hogy ez az irány Schellingtől egyenesen Hitlerig és Rosenbergig vezet, és ezen az úton menetelnek a francia irracionalisták, köztük Bergson is.” (*I. m.* 26).

4. Bergson, *Oeuvres*, PUF, 1970, 1193–1194.

5. Uo. 1178–79.

6. Gouhier, *Bergson et le Christ des Evangiles*, Párizs 1961, 164.

7. Jean Guittou, *Oeuvres complètes*, Critique religieuse, Desclée, Párizs, 1967, 7–41.

8. *I. m.* 22–23.

9. Lásd: Szabó F., *A rejtett Isten útjain*, Róma 1980, 182–194 (Prohászka és a modernizmus); ugyanitt Dienes Valériáról: 206–220.

10. Prohászka Ottokár, *Ö. M.* 10, 140–141., és 145. old.

POMOGÁTS BÉLA

Magyar Néző

Cs. Szabó Lászlóról

A nyugati magyar irodalomnak alighanem az ősszel elhunyt Cs. Szabó László volt a legtekintélyesebb egyénisége, nemcsak gazdag és változatos munkássága miatt, amelyben egyenrangú szerepe van az elbeszélésnek, az esszének és a tanulmánynak, hanem személyes befolyása következtében is, minthogy irodalom-szervezőként, irodalmi konferenciák előadójaként, legalábbis nyugat-európai keretek között, a legtöbb magyar irodalmi mozgalomban szellemi irányító szerepet töltött be. Apai ágon székely, anyai ágon szász származású erdélyi családban született 1905-ben Budapesten. Gyermekkorát Kolozsvárott töltötte, 1918-ban repatriált szüleivel a fővárosba. A közgazdasági egyetemen végezte tanulmányait, 1925–1926-ban Párizsban tanult, 1931-ben gazdaságtörténetből szerzett doktorátust. 1932 és 1935 között Éber Antalnak, a Kereskedelmi és Iparkamara elnökének titkára, 1935 és 1944 között a budapesti rádió irodalmi osztályának vezetője volt. Sokat tett azért, hogy az élő magyar irodalom – a Nyugat és a népi mozgalom írói – szót kaphattak az ország nyilvánossága előtt. Ő maga is a Nyugat köréhez csatlakozott, e folyóiraton kívül a Válaszban és a Magyar Csillagban jelentek meg írásai. 1936-ban Baumgarten-díjat kapott. Több alkalommal is járt Nyugat-Európa országaiban.

Gazdaságtörténeti tanulmányai és a magyar gazdasági élet vezetése körül szerzett ismeretei révén alaposan át tudta tekinteni a harmincas évek Európájának helyzetét, irodalmi érdeklődése következtében kiválóan ismerte a modern hazai és nyugat-európai irodalom törekvéseit. 1934-ben megjelent *F. D. Rooseveltt* című tanulmányában az amerikai politika reformirányzatával foglalkozott, 1936-ban adta közre *Hét nap Párizsban* című útirajzát és *Egy gondolat bánt engemet* című elbeszélését. *Doveri átkelés* (1937) című könyvében egy nyugat-európai utazás tapasztalatait foglalta össze, ezt követték *Apai örökség* (1937), *A kígyó* (1941) és *Szerelem* (1944) című novelláskötetei, illetve *Levelek a száműzetésből* (1937), *Magyar néző* (1939), *Fegyveres Európa* (1939), *Erdélyben* (1940) és *Haza és nagyvilág* (1943) című útirajzai, naplói és esszékötetei. 1941-ben Makkai Lászlóval közösen sajtó alá rendezett *Erdély öröksége* című tízkötetes gyűjteményében az erdélyi magyar memoár-irodalomból adott gazdag válogatást, 1942-ben *Három költő* címmel Byron, Shelley és Keats verseiből szerkesztett antológiát.

Irodalmi munkássága a Nyugat vonzásában alakult, Halász Gáborral és Szerb Antallal együtt az „esszéíró nemzedék” képviselői közé tartozott. A Nyugat esszéírói a nyilvános tájékozódás alkalmának tekintették az esszé műfaját, a nyugati civilizáció válságának magyarázatát próbálták megadni, egyszersmind azokat a kulturális értékeket védelmezték, amelyekre támaszkodva, mint reméltek, meg lehet küzdeni e válság következményeivel. Hagyományokat és eszméket kerestek, ezért vetettek számot a nemzeti és egyetemes művelődés sok évszázados örökségével, s tekintették át a huszadik századi tudományosság és művészet eredményeit. Cs. Szabó László széles körű érdeklődés és alapos műveltség birtokában dolgozta ki saját esszé-műfaját, s e műfaj tág kereteibe igen változatos ismeretanyagot öntött, nemcsak irodalom-, művelődés- és művészettörténeti,

hanem közgazdasági és társadalomtudományi ismereteket is. Az esszéírás tulajdonképpen nem munkásságának tárgyát, inkább módszerét jelölte meg, a gazdag műveltséganyagra gondolati kísérletek, személyes jellegű állásfoglalások és vallomások épültek, az esszé távlatos érdeklődése és mélyebb összefüggéseket feltáró elemző módszere egyforma erővel érvényesült a novellában, az irodalmi és művelődéstörténeti tanulmányban, az útirajzban, a világpolitikai kommentárban.

Az esszéíró morális felelőssége és nemzeti kötelességtudata érvényesült irodalmi tanulmányaiban, útirajzaiban, naplójegyzeteiben és városképeiben. A magyar múlt függetlenségi és szabadelvű hagyományait ápolta, az európai gondolkodás racionalista örökségét vette gondozásba, magyarság és európaiság szoros összetartozásának írói képviselőjét vállalta, s mindez a tevékenysége azoknak a szellemi értékeknek a hathatós védelmét szolgálta, amelyeket a fasizmus és a háború veszélyeztetett. Ennek a tevékenységnek a keretében vett részt a szellemi ellenállás küzdelmében, s kereste a humanista tradíciók érvényesítésének lehetőségét.

A német megszállás után munkatársaival – Ortutay Gyulával és Örley Istvánval együtt – elhagyta a rádiót, először Balatonföldváron, majd Budán bujkált. A felszabadulás után a Képzőművészeti Főiskola újonnan alapított művelődéstörténeti tanszékének vezetője lett, 1946–1947-ben fél évet Nyugat-Európában töltött, 1947-ben Rómába látogatott. 1946-ban jelent meg *Két part* című esszékötete, 1947-ben pedig *Márvány és babér* című antológiája, ez a munkája az Itáliáról szóló költői művekből adott közre bőséges válogatást. Személyes hangú esszéiben elveszített barátainak – Szerb Antalnak, Hevesi Andrásnak, Örley Istvánnak, Radnóti Miklósnak – állított emléket, illetve az elpusztult európai városok történelmi múltját és művészi értékét idézte fel. Minden veszteség és pusztulás ellenére is bízott az európai kultúrában, annak egyetemes jelentőségében és megtartó erejében. Erről a bizalmáról tanúskodnak *Kincses Európa* és *Vén Európa* című írásai.

Cs. Szabó Lászlónak megbecsült helye volt az újjászülető magyar szellemi életben, ennek ellenére nem látott lehetőséget arra, hogy munkáját azoknak az eszményeknek a jegyében végezhesse tovább, amelyeket korábban is képviselt. 1948 végén tanulmányútra Olaszországba utazott, majd 1949 februárjában az emigrációt választotta. Kezdetben Rómában és Firenzében élt, 1951-ben elfogadta a londoni rádió meghívását és Angliában telepedett le. A BBC magyar adásának munkatársaként dolgozott, emellett különböző emigrációs körökben és találkozókön tartott előadásokat. Írásai az Új Látóhatárban, a Katolikus Szemlében és az Irodalmi Újságban láttak napvilágot. 1958-ban felvette az angol állampolgárságot, 1972-ben nyugalomba vonult. 1953-ban Rómában jelent meg *Magyar versek Aranytól napjainkig* című antológiája, 1955-ben ugyancsak Rómában *Irgalom*, majd 1979-ben Münchenben *Vérző fantomok* című elbeszéléskötete. Útirajzait *Téli utazás* (München, 1956), *Halfejú pásztorbot* (London, 1960), *A nyomozás* (Oslo-Bécs, 1966), *Hunok nyugaton* (München, 1968) és *Római muzsika* (München, 1970) címen jelentette meg. *Félszáz ének és egy játék* (München, 1959) és *Pokoltornác* (London, 1974) címmel verseit, illetve prózaverseit, *A gyánúttanok* (Bern, 1976) címmel hangjátékait, *Két tükör között* (Basel, 1977) címmel írókkal folytatott beszélgetéseit adta közre. Irodalmi tanulmányai és művelődéstörténeti esszéi *Ország és irodalom* (Brüsszel, 1963), *Száz arany esztendő, 1760–1860* (London, 1972) és *Petőfiék* (München, 1973) címmel kerültek az olvasó elé. Önéletrajzi írásait és interjúit *Hűlő árnyékban* (Bern, 1982) címmel rendezte sajtó alá.

A hetvenes évek derekán vetődött fel először valamelyik könyvének hazai megjelentetése. 1980 tavaszán a Nagyvilág adott helyet *Dickens-napló* című na-

gyobb esszéjének, majd az év őszén Budapestre látogatott, s a görög kultúráról előadást tartott egykori munkahelyén, a Képzőművészeti Főiskolán. Ezután három egymást követő esztendőben is Magyarországon járt, beutazta az országot, kapcsolatot teremtett az irodalmi és művészeti élet képviselőivel. Életével és munkásságával több interjú ismertette meg a hazai közönséget: 1980-ban a Jel-Kép című telekommunikációs szemle, 1981-ben a Vigilia és a győri Műhely, 1983-ban a Kortárs közölte ezeket a beszélgetéseket. 1982-ben a Gondolat Kiadónál látott napvilágot *Alkalom – Esszék irodalomról, művészetéről* című kötete, 1983-ban a Magvető Kiadó adta közre *Közel s távol – Összegyűjtött elbeszélések 1948–1981* című könyvét.

Cs. Szabó László a politikai körülmények radikális megváltozása következtében választotta az emigrációt, régebbi művei azonban elárulják, hogy az önkéntes száműzetés lehetőségével már korábban számot vetett. *Levél a bujdosóhoz* című írásában, amely Márai Sándor egy párizsi utazása alkalmából született, már az önkéntes száműzött sajátos sorshelyzetén medítált: „Több ezer éves családból származik. Thébai királyfiaktól ered a nemesi ág: a *politikai számkivetett*. A plebejus vonal kevésbé hősiés, de éppen olyan régi s jóval veszedelmesebb. Ez a *tanult bujdosó*. Az önkéntes száműzött mintaképe s szellemi elődje.” Ő e második hagyomány képviselőjének érezte magát, midőn Itáliában az emigrációt választotta; a szellemi munka teljes függetlenségére vágyott, s vizatekintve három évtizedes tartózkodására, úgy látja, hogy ezt végül is londoni magányában sikerült elérnie. Ennek a függetlenségnek a jegyében ítélte meg a hazai politikai eseményeket, de az emigrációs tapasztalatokat is, amelyekről gyakran ironikus elutasítással nyilatkozott. Írói munkássága mindenképpen azt mutatja, hogy mélyen átélte és őszintén fejezte ki az emigráció tapasztalatait, s számot vetett az idegenben élő magyar író helyzetének mind előnyeivel, mind hátrányaival.

Az emigrációs lét szellemi megpróbáltatásairól ad számot verseiben, az állandó hiány, a mindenkori búcsú közérzetét szólaltatva meg. Nemcsak ifjúságától búcsúzik és nemcsak a hazai kultúra éltető közelségét hiányolja, fájdalmas benyomást gyakorol rá a nyugati civilizáció huszadik századi válságá is.

„Éneke” és „prózaverse” többnyire elégikus és tragikus érzésről hoznak hírt, az elbeszélések hozzájuk képest kiegyensúlyozottabb világképről tanúskodnak, olyan világképről, amelynek alakításában nemcsak a száműzetés fájdalma kap szerepet, hanem az életszeretet, az érett bölcsesség, sőt a szellemi fölényt mutató ironia is. A hontalanság megpróbáltatásaival több elbeszélése foglalkozik, Cs. Szabó László általában emigrációjának korai szakaszára tekint vissza, sorra idézve fel római (*Pótvizsga*) firenzei (*Az érme*), párizsi (*Lélekvándorlás*) és londoni (*Hajótöröttek*) tartózkodásának vagy látogatásának egyszer szomorú, máskor mulatságos eseményeit. Az utolsónak említett londoni elbeszélés is a száműzetés keserű viszontagságairól ad képet: „Hontalanok voltak, azaz másodrangú emberek. Sose mondták nyíltan a szemükbe, ajándécsomagokat kaptak tengerentúlról, három világrésszel leveleztek, színházi potyajegyet nyomtak a kezükbe »lelki kenyér«-nek, a férfi időnként újraköltötte rövid önéletrajzát, s három-négy nyelven világgá küldte hivatali papirkosaraknak. S mindig volt vetett ágyuk. Hol itt a baj? biztatták magukat. Ott volt a baj, hogy a rendőrség háromhavonta rájuk szólt, hogy menjenek odább! S a részvevő, melegszívű idegenek a feketekávé után megkérdezték, hogy tulajdonképpen mikor térnek már haza. Nem töltik otthon az idei nyarat? A rendőrségnek csavargók voltak, a befogadó népnek kéjutasok.”

A hontalanság és a száműzetés fájdalmas tapasztalatait ábrázolják történeti elbeszélései is: Cs. Szabó már korábban vonzódott a múlt emberi viszonyainak és hangulatának életre keltéséhez, a történelmi környezet aprólékosan hiteles raj-

zában időszzerű gondolatokat és felismeréseket fejezett ki. Újabb történelmi elbeszélései (*Salamon király, Is-Ten, a nagy órásmester, Titus beszél*). régmult történelmi korok magányos embereit mutatják be, akik kényszerű száműzetésben vagy bujdosásban töltik életüket. Ezek közé az elbeszélések közé tartozik *A kegyenc* című nagynovella, amelynek hőstét némileg Szamosközy Istvánról, a 16–17. század fordulójának neves erdélyi historikusáról mintázta. Szamosközy más erdélyi nemes ifjakhoz hasonlóan Pádovában végezte tanulmányait, s hazatérve a kalandor külpolitikát folytató Báthori Zsigmond fejedelemtől szétzúzott „békepárthoz” tartozott. Cs. Szabó hősének életútja nem követi teljesen a történetíró pályáját: nem tér vissza Erdélybe, önkéntes itáliai száműzetésben marad, s onnan figyeli a hazai eseményeket. Az elbeszélés eszméje az *Erdély öröksége* című szövegyűjtemény sajtó alá rendezése során fogant, szövege még Budapesten készült a végleges távozás előtt, a történelmi megpróbáltatások szorongató előérzete, a tőprengés a száműzetés lehetőségein viszont már a távozás lassan érlelődő elhatározására mutat. Így lesz az elbeszélésből mintegy „előhang a száműzetéshez”, egyszersmind annak a meggyőződésnek a kifejezése, hogy a küzdelmes történelmi korszakok nem kedveznek a kultúra ápolásának, s a társadalmi harcok lerombolhatják a békés teremtő munka lehetőségeit. A történelmi elbeszélések a hazájától távol élő írástudó személyes etikájának kidolgozására törekednek, ezt a személyes etikát a függetlenség és a hűség kettős eszményének jegyében dolgozzák ki, példázatos jelentésük arra utal, hogy a saját gondolkodói szuverenitását külföldön megtaláló író sem szakadhat el szülőhazájának történelmétől, s a független megfigyelő posztján is ragaszkodnia kell a maga nemzeti tudatához, kulturális gyökereihez.

Mindez azt mutatja, hogy Cs. Szabó László nem az „emigráció írója” akart lenni, hanem az egész magyar kultúrközösségé, s nem kívánta elfogadni az emigráció aktuális politikai eseményekhez kötött gondolkodását, illetve gyakorlatát. A hontalanság és a száműzetés élményei csak részben határozzák meg elbeszéléseinek hátterét, több írásában is foglalkozik a családi múlt különös mítoszaiival (*A garibaldista*), gyermekkorának kolozsvári és budapesti emlékeivel (*Karácsonyi oroszánok, Délutáni előadás*), illetve a múlt kódéba merült ifjúságával, amelyet a Nyugat fiatal íróival együtt töltött (*A Hadnagy utca rejtelméi*). Felidézi világjáró múltjának kalandos eseményeit is (*Hogyan lettem én istenné Ennéban?, Az egér*). Mint elbeszélő a mesemondás érezhető örömeivel dolgozik, eleven emberi alakokat teremt, szellemes dialógusokkal teszi gyorsan pergővé a szöveget, általában egyes szám első személyű előadásmódot használ, történeteit erős személyesség, nem egyszer vallomásos írói jelenlét alakítja. Szívesen támaszkodik a klasszikus magyar elbeszélő irodalom hagyományaira, az epikus szerkezetben nagy szerepet játszó gondolatiság és ironia ugyanakkor azt mutatja, hogy előadásmódjára hatottak a huszadik századi angol próza vívmányai is. Elbeszélései között szerepe van az „esszénovellának” (*Az Utolsó Vacsora, A híd*), a történelmi parabolának (*Béke az országban*) és a dokumentum-novellának (*A colmari katonasír*) is: a hagyományos forma és a modern narratív kísérletek szerves egysége mutatja ízlésének és előadásmódjának érett klasszicizmusát.

Elbeszélései a hagyományos ábrázolás és szerkesztés megújításáról is tanúskodnak, ugyanezt mutatják hangjátékai, amelyek általában a londoni rádió magyar adásában hangzottak el. *Nyomozás* című kötetének tanúsága szerint ezekre a rádiójátékokra a középkori angol misztériumdramák szemlélete és hagyománya hatott, erről a hagyományról ad képet a kötetben olvasható *Zuboly igazsága* című esszéje. Az *Aranylakodalom, Az utolsó éjszaka, A nyomozás* és a többi hangjáték a Biblia világából meríti tárgyát, ugyanakkor a modern ember és a jelenkori társadalom zaklató kérdéseire keres feleletet. *Nagypéntek Rodostóban* című

játéka Mikes Kelemen levelei nyomán idézi fel a száműzött fejedelem utolsó napjának történetét. *Gyanútlanok* című kötetében ugyancsak hangjátékok találhatóak, ezek – *Népszámlálás*, *Egyhangú határozat*, *Falujárás*, *A kék csillagvirág*, *A másik út* – Jézus születésének és kereszthalálának eseményei köré szövik az író személyes értelmű gondolatait. Cs. Szabó László az emberiség történelmi katalizmáival és létének végső értelmével viaskodik, hangjátékai modern példázatok, amelyek szándékos anakronizmusokkal és esszészerű fejtegetésekkel hívják fel a figyelmet az író időszerű mondanivalójára: „jelmez és díszlet csak ürügy – olvasható a kötet bevezetésében –, ott és akkor változtatok rajta – nézet dolga, hogy modernizálok vagy hamisítok –, ahol és amikor mondanivalóm megkívánja. Márpedig engem nem érdekelt más, mint ami csontunk velejéig fáj, itt és ma.”

Az elbeszéléseket és részben a hangjátékokat az esszéirodalom jellegzetes motívumai szövik át: Cs. Szabó László munkásságának középpontjában az elmúlt három évtizedet is az esszéműfaj foglalt helyet. Esszéíró érdeklődése igen széles területet fogott át, a magyar és a világirodalom, a művelődéstörténet, a képzőművészet és a színház egyformán foglalkoztatta, s minthogy a nyugat-európai kultúra egyik hagyományos központjából figyelte a szellemi élet jelenségeit, mindenről idejében értesült, minden eseménynek a közelében lehetett. „Alkalm szüli az esszét” – mondja ő maga válogatott esszéinek kiadása elé írott előszavában; ezek az alkalmak az európai, természetesen főként az angol színházi és képzőművészeti élet eseményeihez igazodtak: a Royal Shakespeare Company előadásaihoz, a nagy londoni múzeumok kiállításaihoz.

Az „alkalom” nyomán születő esszék elárulják írójuk érdeklődését is. Cs. Szabó László esszéinek három szinte állandó érdeklődési területe van: az olasz reneszánsz, a klasszikus angol festészet és Shakespeare munkássága. Az olasz reneszánsz iránt érzett vonzalmát nagyszabású Dante-, Michelangelo- és Leonardo-esszéi mutatják (*A megszabadított száműzött*, *Az öreg Michelangelo*, *A barlangkutató*), a klasszikus angol festészet, kivált Turner szeretetét két nagy összefoglaló tanulmánya (*Száz arany esztendő, 1760–1860*, *A természet én vagyok*) és több kisebb esszéje (*A legnagyobb*, *Három esszé a művészetről*), Shakespeare iránti figyelmét pedig egy kötetre való drámaelemzés (a többi között a Hamlet, a Velencei kalmár, a Szentivánéji álom, a Lear király, az Athéni Timon, a Troilus és Cressida értő magyarázata) és több tanulmány (*Tévedések játéka*, *Aranykor a vaskorban*) igazolja. A harmadik érdeklődési körben elhelyezkedő esszék és tanulmányok a modern Shakespeare-interpretációk eredményeivel párhuzamosak, nem egyszer ezeket az eredményeket előlegezik. Melléjük további jelentékeny irodalom és művészettörténeti esszék találhatóak, Arisztophanészről (*Szép fáról még függni is szebb*), Vergiliusról (*A pásztorok királya*), Horatiusról (*A költő háza*), Byronról (*A veszett lord*), Victor Hugóról (*A száműzött sziklája*), Proustról (*Megváltás Szodomában*), T. S. Eliotról (*A négy vonósnégyes*), illetve Poussin-ról (*Romokba dőlt a rend*), Claude Lorraine-ról (*Dido királynő kikötője*), Matisse-ről (*A virágok hatalma*), Edvard Munch-ról (*Mindennek ára van*), Henry Moore-ról (*A titánok visszatérése*), a 18. századi francia (*Gáláns ünnep, nyaktilóval*) és a 17. századi holland művészetről (*Kis nemzet nagy becsülete*). Valamennyi irodalmi és művészeti esszéje széles látókört, alapos elemző igényt és könnyed, szemléletes előadásmódot mutat. Cs. Szabó László érezhető biztonsággal kalandozott az európai művelődés múltjában és jelenében, az előadás eleganciája mégsem képes eltitkolni azt a személyes aggodalmát, amelyet az európai szellemiség nagy hagyományainak jövőndő sorsa iránt érzett.

Esszéíró munkásságának külön fejezetét alkotják azok a tanulmányok, amelyekben a magyar irodalom örökségével és kortársi eredményeivel vetett számot. A távoli Angliából is kivételes érdeklődéssel figyelte irodalmunk életét, szeretet-

tel hajolt nagy hagyományai, múltjának értékei fölé. Vallomások hangú esszékben idézte fel az erdélyi magyar kultúra viharos megpróbáltatásait (*Pro és kontra*), illetve Zrínyi Miklós (*A félhold jegyében*), Petőfi Sándor (*Petőfi Párizsban, De látod amottan a téli világot*) és Arany János (*Arany a szabadságharc után*) emlékezetét. A magyar költészet hétévszázados történetével három alkalommal is foglalkozott: először 1953-ban kiadott *Magyar versek Aranytól napjainkig* című antológiájának bevezető tanulmányában tekintette át költészetünk „arany századát” 1849 és 1945 között, ezt követve 1962-ben *A magyar költészet századai* címmel írt bevezetőt az *Anthologie de la Poésie Hongroise* című költői antológiához, majd 1972-ben *Egy nép s a költészete* címmel írt áttekintést a magyar költészet tervezett angol nyelvű gyűjteménye elé (ez az antológia végül is nem kapott kiadót). Egységes képet rajzolt költészetünk küzdelmes történetéről, találó szavakkal jellemezte alkotó egyéniségeit, a magyar irodalomtörténetírás hagyományainak megfelelően a költészetben jelölte meg a nemzeti önismeret és a történelmi azonosságtudat legfontosabb letéteményesét. Felfogása szerint a magyarság története tragikus kudarcok sorozata, s költészetünk e nemzeti tragédiák hatására alakította ki közösségi felelősségtudatát, drámai történelem- és nemzet-szemléletét, legnagyobb értékeinek tragikus hangoltságát. „Ha egy nép biztos az identitásában – írja *Egy nép s a költészete* című tanulmányában –, szinte sohase gondol rá, ha bizonytalan, jóformán egyébbel sem foglalkozik. Ki vagyok én? Mi a magyar? Erre a kérdésre annyi ádáz szenvedélyt pazaroltak a magyarok, mint mondjuk Oxfordban az erkölcsfilozófia vagy nyelvi logika vitáira. A népet belsőleg bizonytalanná tette rokonalansága Európa közepén, külsőleg egy sereg történelmi csapás, a maga hibájából, de balszerencse által is. (...) Sérült, tehát sértett nép a magyar.” Költészete ezeket a sérelmeket fejezi ki, egyszersmind e sérelmekért próbál elégtételt venni: versekben teremtvé meg a maga teljesebb történelmi életét.

A magyar irodalom és a magyar történelem, Cs. Szabó László felfogása szerint, igen szorosan összefügg egymással, mint mondja: „Anonymustól napjainkig egyszerre, egy könyvben lehetne elmondani a nemzet és irodalmának történetét.” Ezt a gondolatát fejti ki *Ország és irodalom* című kötetében, az imént idézett költésztörténeti összefoglalás mellett azokban a tanulmányoszerű ismertetésekben, amelyeket a magyar irodalom, illetve a magyar történelem idehaza megjelent „képeskönyveinek” szentelt (*A koronatanú, Egy ország vérben áll*), illetve abban a vitairatában, amellyel a Klaniczay Tibor–Szauder József–Szabolcsi Miklós-féle *Kis magyar irodalomtörténet* megállapításaival polemizál (*Torz magyar irodalomtörténet*). A modern magyar irodalom beható ismeretéről és elemző értékelésének igényéről tanúskodnak Illyés Gyulával (*Illyés Gyula új versei*), Németh Lászlóval (*A mintadiák*), Szabó Lőrincsel (*Szabó Lőrinc*) és Tamási Áronnal (*Háztűz-őrző istenek*) foglalkozó tanulmányai. Hasonló érdeklődés nyilatkozik meg azokban az interjúkban, amelyeket a londoni rádió munkatársaként készített Angliába látogató magyar írókkal: Illyés Gyulával, Weöres Sándorral és Pilinszky Jánossal, ezeket a beszélgetéseket, illetve Peéry Rezső, Siklós István és Kabdebó Tamás Cs. Szabó Lászlóval folytatott beszélgetéseit gyűjtötte egybe *Két tükör közt* című kötetében. A beszélgetések során nemcsak irodalmunk kiváló képviselőinek egyéniségére és gondolkodására vetődik fény, hanem a modern magyar irodalom általánosabb törekvéseire, az irodalmi élet megoldásra váró kérdéseire is. Igen sok irodalomtörténeti adalék található – különösen a harmincas évek irodalmi életéről, illetve az emigráció irodalmi mozgalmairól – önéletrajzi írásainak és interjúinak *Hűlő árnyékban* című kötetében. *Még vagyunk* című nagyobb tanulmánya (a hollandiai Mikes Kelemen Kör 1976-os *Nyugati magyar irodalom* című kiadványában) az emigrációs irodalom helyzetét és törekvéseit te-

kintette át. *Hunok Nyugaton* című könyve már részben útirajz, az Illyés Gyulával közösen megtett 1946–1947-es nyugat-európai utazás személyes emlékek nyomán épülő krónikája, egyszersmind baráti portré a költőről, számos életrajzi adalékkal, műveit érintő megfigyeléssel.

A római és párizsi utazás története Cs. Szabó László munkásságának egy további, igen jellemző területére vezet: az útirajzok és útinaplók közé. Már korábban ebben a műfajban találta meg azt az esszéformát, amely mozgékony érdeklődésének leginkább megfelel: idehaza megjelent régebbi útirajzai után 1956-os *Téli utazás* című munkája is személyes jellegű útiesszé, ezt követte az 1959-es görögországi kalandozásokról beszámoló *Halfejú pásztorbot* című „hajónapló”, az 1960-as, illetve 1964-es jordániai („szentföldi”) látogatások emlékét rögzítő kötet, *A nyomozás*, végül 1963–, 1968– és 1969-ből származó itáliai útinaplóinak s néhány esszéjének gyűjteménye, a méltán hírneves *Római muzsika*. Itália mindig közel állott Cs. Szabó László szívéhez, ott töltötte számkivetésének legküzdesebb első éveit, s a hideg Angliából is szívesen látogatott a déli ég alá, azonkívül egész élete során rokonszenvet érzett „Latin-Európa” szellemi öröksége és köznapi élete iránt. Ennek a rokonszenvnek állít emléket római naplóiban, illetve abban a három nagyobb esszében, amely a pásztori Vergilius, a világ zajától elvonuló Horatius és a Szent Istvánnak királyi koronát küldő II. Szilveszter pápa alakját és munkásságát rajzolja meg. A római útirajz egyszerre mutatja be az Örök Város antik, reneszánsz és modern arcukat, s a jelenkori úti tapasztalatok mögöttes terében szüntelenül Pál apostol római tartózkodásának emlékeit idézi fel. A bibliai hivatkozásban időszerű példázat rejlik, a távoli szülőföldről Itáliába utazó apostol alakja személyes értelmű példakép, s ez a szellemi küldetés vállalásának és elvégzésének áldozatos moráljára utal. De jelképes értelme van magának a Városnak is, Róma az emberi egyetemesség szimbóluma, és ez az egyetemesség lehet az otthona a hazájától távol élő számkivetettnek.

Cs. Szabó László esszéinek, s közéjük tartozó útirajzainak is megújuló forrása a mindig változó „alkalom”, természete a változatosság, a szüntelen megújulás, a szemléletnek és az alakításnak az a szabadsága, amely a személyességnek és a tárgyyszerűségnek, a tudományos alaposságnak és a művészi lendületnek egyaránt szerepet ad. „Esszéimen belül – mondja az író az *Alkalom* című válogatás előszavában – meglehetősen nagy szabadsággal keringtek líra, tanulmány, önvallomás, gazdaságtörténet, közgazdaságtan, s politikai töltésű útirajz atommagvai . . .” A tárgy és a módszer, a feldolgozás és az előadás gazdag változatosságát következetes szemléleti egység fogja össze, pontosabban, az író azonosulása a magyar történelemmel és kultúrával, amellyel sohasem akarta megszakítani az éltető összeköttetést. Ő maga minderről a következőket jegyezte le: „Magyar Néző voltam a hazában, az maradtam a nagyvilágban több mint harminc évig. Ha engem is mérlegre vetnének, ahogy hajdan tették azok a szép, szigorú faragott angyalok megviselt templomok kapuboltjában, nem útlevelem súlya billentené el a serpenyőt, attól meg se rezzenne, hanem Erdély s a »külhaza« tüzeiben edzett észjárásom s életem legnagyobb, mondhatom, halálos szerelme, a nyelv.”

Vindicta Mihi!

Thomas Kyd bosszúdrámája: Spanyol tragédia

Vajon korán megszakadó, két kivételes emberélet árán szerencséje is volt Shakespeare-nek, azon felül, hogy a világirodalom egyik született óriása? Kényes kérdés, de a válasz óvatosan igenlő lehet. Mire ő tökéletesen formába lendül, elhull mellőle már nevesebb két vetélytárs, az angol reneszánsz dráma szinte a semmiből támadt úttörője és neki vitathatatlan példa, a vele egy évjárátú Christopher Marlowe s a hat évvel öregebb Thomas Kyd. Noha egyidősek, Marlowe korai, fényes pályakezdés által csalékonyan fél-nemzedékekkel idősebbnek tűnik. Mire kiderül az értéksoroló, végleges felavatásnak ítéltető királydrámákból, hogy mekkorák a késlekedőbb Shakespeare oroszlánkörmei, kiégett a két meteor: Marlowe-t 1593-ban megölik, Kyd egy év múlva szintén halott. Utánuk már senki se mérkőzhetett Shakespeare gyorsan beérő, szédítő képességeivel; a dráma Múzsája eltüntette útjából a komoly veszélyt s szövetkezett Fortunával, a szerencse istennőjével, hogy kiemelt kedvencéből az legyen, akinek ismerjük: a világirodalom egyik óriása.

Thomas Kyd, egy művelt londoni közjegyző gondosan nevelt fia növekedőben beletanult a latin, francia, olasz és talán a görög nyelvbe, legalábbis az értésig és folyékony olvasásig. Mint iskolás diák több ízben drámai szerepet is játszott, mert az angol oktatásba akkor hatolt be humanista hatásra a napjainkig jellemző ifjúsági színház, olyan serdülőkori műkedvelés, amely gyakran már a kamaszok közül kijelöli a jövődől „profi”-kat: színészeket és színpadi szerzőket. Egyetemre Kyd sohasem járt, apja nyomdokán ő is közjegyző. Az 1580-as évek első felétől egyetlen fennmaradt remekművén, a Spanyol tragédián kívül más drámákat is írt a legjobb társulatoknak, valószínűleg az ő tollán született meg a nyomtalanul elkallódott „ős-Hamlet” is, rövidebb szövegére írhatta rá aztán Shakespeare egyik leghosszabb színpadi művét, a monológok talányos útvesztőiben kalandozó, páratlan életerejű második Hamletet.

Kyd, vesztére, egy ideig együtt lakhatott az öntelt és összeférhetetlen Marlowe-val. Vesztére azért, mert egy házkutatás közben életveszélyes iratokra bukkantak a holmijában. Akkor már börtönben ült; kormányrendeletre oda vetették a letelepült és gazdaságilag igen hasznos idegen kereskedők ellen uszító rőpirata miatt. Állítólag vallásgyalázók voltak a lefoglalt írások, tagadták Jézus isteni voltát. Kyd azzal védekezett, hogy valójában Marlowe följegyzései, nem az övéi, csak azok közé keveredtek. Talán igazat mondott, talán egy halott megrágalmazásával mentette a bőrét és szabadult ki a börtönből. Mindenki tudott Marlowe kihívó istentagadásáról, hitelt érdemelt hát a védekezés. De vallatói akkor már megkínózták és szabadulása után hamarosan örökre elnémult. Talán a börtön gyötrelmei ölték meg. Olyan zimankós korban élt, amely tékozlón gazdálkodott lángelmék életével. Persze kegyvesztett grófokéval és udvaroncokéval is. Csak a kegyetlenségben volt egyenlőség rendek és rangok között zugiróktól a trónzsámolyig. Shakespeare keskeny töltésen lépdelt s nem csekély érdeme az önvédelmi ösztön is, alig csúszott meg egyszer-kétszer, akkor is kicsit.

A Spanyol tragédia kezdete egy jelentéktelen spanyol–portugál háborúzás, de szövevényes folytatása annyira magánjellegű, hogy nem sejtethjük, vajon a spanyol Armada meghiúsult angliai inváziós kísérlete előtt vagy után íródott. Nyitányában megjelenik a testet öltött Bosszú s a csatában álnokul leszúrt Andrea bosszúszomjas kísértete. Már ebből az Előjátékból tudhatjuk, hogy a római Senecától örökölt bosszúdráma fog leperegni előttünk. Vérlucskos a darab fő vonala. Dinasztikus érdekű hátsó gondolattal titkos gyilkosságra szövetkeznek Lorenzo, a győztes spanyol király unokaöccse s kiszemelt utóda és Baltazár, a portugál alkirály foglyul ejtett, de bársonyos kézzel kezelt fia. Elteszik láb alól Hieronimo, az udvari marsall fiát, Horátiót, hogy a szerelmes Baltazaré legyen Lorenzo testvérhúga s Andrea volt szerelme, Belimperia, aki most Horátió imádoztja. Az alattomos gyilkosság után megindul hosszú monológok árkaiban a bosszúgörgeteg a gyászba beleőrült Hieronimotól a cinkos cselédekig. Valamennyien leszámolásra szomjaznak valaki ellen, valaki miatt, szándékukat szemérmetlen alakoskodásba burkolva. Csak várj, csak várj, mondja a Bosszú megtestesítője Andrea szellemének –

*Csak várj! Mielőtt elmennénk, cselekszem.
E barátságból undor lesz, a fényből
Borongás, gyűlölet a szenvedélyből,
A békéből harc, a hitből csalódás,
Az údvéből kín, az örömből keserv.*

Így is történik. Hieronimo, aki hasztalanul próbált igazságosztó elégtételért folyamodni a királyhoz, végül egy darabon-belüli-darabban számol le fia két hercegi gyilkosával, majd önmagával. Nagy monológjai a tébolyában is ravasz előkészítés során a hamleti monológok szinte egyenértékű előhangolásai és szövegükbe – nyíltan utalva az ókori példaadóra – latin sorok vannak beszöve Seneca rémdramáiból.

Kimagasló írói érdemein kívül hármas az úttörő tragédia kortörténeti jelentősége. Műfajilag a 16. században sűrűn fordított Seneca nyomán a bosszúdrámát példázza, de diadalmasan túl is lép a korlátlan tekintélyű antik mintán, mert Kyd kezében remekül szőtt, máig eleven s iszonytató színjátékká alakul át a római író retorikus könyvdramája. Seneca életművét pusztaság övezte, nem teremtett hagyományt Rómában, de másfélezer évvel később teremtett Angliában hűtlen csatlósai által. Hűtlenek, mert csak egy éjsötét fő motívum, a nemzedékről nemzedékre nehezedő, köteles bosszú – vagy „megtorlás” – s e gonosz hajtóerőhöz illő, nagylélegzetű pátosz átvételében követték Senecát.

Kortörténetileg jelentős a tragédia azért is, mert Marlowe darabjaival párhuzamosan először állítja színpadra a Machiavelli tájékozatlanul meghamisított alakjában testet öltő olasz s az olaszoktól megmételyezett angol cselszövőket. Több forrásból tudhatjuk, milyen félelmes volt a tündöklő európai reneszánsz árnyékos politikai oldala, de fokozott hitellel, mert irodalmi remekművek hitető erejével az Erzsébet- és Jakab-kori drámák legjava bizonyítja.

A tragédia harmadik kortörténeti jelentősége abból a viszonyból hámozható ki, amely az ákkori embert a könyörtelenségig szigorú, de csak felületi törvényes állapotok ellenére még a múltjukból származó magánbosszúhoz kötötte: egyének öntörvényű leszámolásához egyénekkel, családoké családokkal. Modern szempontból éppen ez a jelentősége a legtartósabb, ha nem is Angliában, egyes mediterrán foltokon: Korzikában, Szicíliában, Dél-Itáliában, spanyol és görög zugokban az Isten háta mögött, úgyszólván napjainkig. Olaszországban mindössze pár éve törölték bíraskodásukból a *delitto d'onore* mérlegelését, a becsületvédő bü-

nőkre kimondott enyhe ítélezést, tettenért házasságtörésben például kétéves elzárással úszhatta meg egy férj a hűtlen asszony vagy szeretőjének leterítését. Népi önismeretre valló, kegyetlenül fanyar gúnnyal ennek a véletelig elnéző ítéletnek a kifigurázására szánta egyik legnagyobb rendezőjük, Pietro Germini világhírű filmjét: *Divorzio all'italiano*, Válás olasz módra, 1961-ben. Hieronimo a delitto d'onore apai bánatba beleőrült képviselője már Shakespeare áttörése előtt.

Kyd, Marlowe, Shakespeare a reformáció századában élt. Uralkodó fejedelmek és a polgárság más-más indítású érdekközössége volt a hitújítás, az uralkodóké főleg hatalomnövelő szándékkal, a polgároké lelkiismereti sugallatra, tehát hitvallásuk szigorúsága gyakran túltett az egyensúlyozó fejedelmekén, a londoni puritánokén is. Ezzel a réteggel és nem a nyitottabb szellemű, művészpártoló udvarral és főurakkal ütközött össze az irodalomban a szertelen érzelmi és gondolati szabadság, szélsőséges szárnyán a tragédiaköltészet két nagy úttörője. Egyikükről sem állítható, hogy keresztény ország fia s neveltje, Marlowe leginkább a görög-római materialista bölcsélet örököse, Kyd tragédiáiban a szereplők az ókori alvilág istenségeinek hierarchikus sokaságát idézik, háborgó indulataikban őket próbálják a maguk oldalán mozgósítani, szavaikban nincs sehol egy tenyéryni mennyország. Nem csoda, hogy Kyd és Marlowe a fejével játszott. Ezt a feszültséget oldja fel a jóval szelídebb Shakespeare, amikor kegyeskedő moralizálás nélkül még keserves lelki válságra árulkodó drámáiba is beoltja a keresztény humanizmus szellemét: az ősi vérbosszú helyett irgalomra és megbocsátásra fellebbez. Emberségének ez a többlete röpíti a kortársak fölé. Azzal kezdtem, hogy szerencséje volt, hamar eltűnt mellőle két lángeszű rivális. De ha életben maradnak, akkor is ő lett volna az első, mert a kegyelemben elbocsátó szeretet az állandó sűgője, nem a klasszikus tudás által felhevített reneszánsz-kori gőg.

A Spanyol tragédia magyarul is olvasható, érces zengésű szövegét finom hallással és ritmusérzékkel Szabó Magda fordította le, az utószót és jegyzeteket Ungvári Tamás írta, megbízható anyagismerettel.*

* Angol reneszánsz drámák, három kötetben, Budapest, 1961; a *Spanyol tragédia* az első kötetben van.

KÉPES GÉZA VERSEI

Ősök

Frangepánok	Meggyilkolt	kell is:	nagyságuk
Zrínyiek	nagyok	minden	terhét
nyomai	kiknek	század	két
könyomok	tetemét	nagyobbra	nemzet
vasnyomok	két	szüli	vállá
konok	nemzet,	őket	is
sziklákba	örzi		alig
vágott			bírja
ormótlan			viselni.
formák --			

(Bakar, Jugoszlávia)

Levél helyett

Dávid Lillának

Az ember
addig él
mig
élnie kell

az ember
akkor hal
ha
halnia kell

Te
itt az életé vagy:
rád
néz
mind.
a
négy
évszak
és
csak
rajtad
áll
hogyan
a
halál
itt
ne kapjon
szerepet

Ha
az
életet
csakugyan
szereted
akkor

így
is
lesz.

Ebben
én
nem tévedek –

Felmértem
negyven
évedet
és
nem találtam
könnyűnek
és
szét
nem szóratol –

a lomha
kor
fölközt
életed
most
van
fellendülőben:
emberben
fában
kőben
a lendület
a legtisztább
erő:
mindig
új dolgokat
szülő –
a magasba
lendülő

vágy
érinti
már
a
mindenséget
s ez
a
mindenség
átvilágít
téged –

minden
gonosz
és vak
hatalom
tehetetlen
a láztól
lobogó
lendülettel
szemben.

Hát
élj.
Ez
nem
kívánság
ez:
parancs.
Ez:
égi hang.
Követni
kell
még
mielőtt
elhangzanék.

Budán, 1981. október 4-én

Memento: Kolozsvár, 1944 május

„A felebaráti szeretet parancsának nyílt vállalása és érvényesítése ma inkább kötelességünk, mint a nyugalmas időkben... Kötelez erre a keresztényi cím, ... népünk becsülete.”

Márton Áron

Június közepén Romániában országszerte megemlékeztek a zsidóság deportálásáról. A tragikus események felidézése során, Bukarestben és Kolozsváron – itt a kegyeletes megemlékezés szertartására a zsidó és nem zsidó magyar értelmiség is hivatalos volt – a keresztény-zsidó párbeszéd szellemében több ízben emlékeztettek Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök 1944. május 18-i bátor kiállítására, midőn a Szent Mihály templom szószékéről sok egyházi vezetőt megelőzve ítélte el zsidó honfitársai bántalmazását és elhurcolását, amely szavait idézve nemcsak a saját, de a „széles tömegeknek a felfogása, véleménye és ítélete” volt. A romániai zsidóság részéről jövő gesztusban is kifejezésre jut, hogy amikor a fasizmust ültetik a vádlottak padjára, az sohasem egy nép egészére vonatkozik, s hogy az egyes személyek és intézmények részéről jövő segítség, szolidaritás, mentés az emberbe vetett hitüket erősítette az embertelenség közepette.

„Mi, Gábor... miután országunkban, amelybe a mindenható Isten intése és jóvoltából, valamint a három nemzetiség által lakott Erdély lakóinak egyhangú akaratából és szavazata folytán helyeztünk, semmit sem kívánunk inkább, mint a háború zivatarjait mindenfelé elcsitítva, alattvalóinkat az áldásos béke jótéteményeiben részesíteni... [ezért] elrendeljük, hogy jelen kiváltságokat mindazon zsidó nemzetségbeliekkel szemben, akik Erdélyben kegyes engedel-münkkel le akarnak telepedni, a következő feltételek mellett, szívesen fogadják, figyelembe vegyék és országunk minden lakósa megtartsa őket... Kelt Kolozsvár székvárosunkban az 1623. év június havának 18. napján.” Ezek a feltételek a következők voltak: letelepedésük után vallásuk szabad gyakorlatában ne háborítassanak, egyéb más zaklatástól is mentesüljenek, annyi adót fizessenek, mint az ország többi lakosa, járhassanak a megszegyenítő jelvények nélkül, kereskedhessenek szabadon, s amennyiben távozni óhajtanak az országból, javaikkal, pénzükkel szabadon rendelkezhessenek.

1944. március 19-ig, ahogy Lévai Jenő a „Fehér könyv” és a „Fekete könyv” című munkáiban írta, a megkülönböztető rendeletek és a numerus claususok ellenére Magyarország volt – egyúttal tehát Észak-Erdély is – „a zsidó menekültek ezreinek, akik a lengyelországi, szlovákiai és romániai vérengzések elől szöktek, egyedüli menedéke”, miután ezekben az országokban sorsuk a németek bevonulása után fordult igazán tragikusra. 1942-re a 90 000 szlovákiai zsidóból 18–20 000 maradt életben, Bulgáriában 40 000, Horvátországban és Szerbiában 1943-ra befejeződött a deportálásuk. Ami Romániát illeti, a nemzetközi közvé-

lemény figyelmét azért kerülte el a zsidóságnak a németek közbenjárását is mellőző megsemmisítése, mert ahogy Matatias Carp írta 1947-ben kiadott 1023 oldalas, háromkötetes dokumentumában, „Románia nem alkalmazta a mézárásnak az olyan tudományos és technikai módszereit, mint amilyenek a gázkamrák és a krematórium volt.” Mivel azonban a cél a „teljes megsemmisítés” volt – történelmi előzménye, hogy 1935-ben a jobboldal törvényen kívül helyezésükkel, néhány polgári politikus a kivándorlásra való rábírással akarta zsidótlanítani Romániát – minden módszer megengedett lett, amit ezidáig a pogromok alkalmával ellenük alkalmaztak. Különösen a szovjetellenes háború kitörése után, midőn Románia megszállotta és bekebelezte a Dnyeszteren túli szovjet-ukrán területeket. Az azonnali megsemmisítő táborokban, a pogromok során Iași, Bukarest, Cernăuți, Dorohoi, Odessa, Golța, Bogdanovka, Vártujeni helységekből 400 000 regáti, besszarábiai, bukovinai zsidó lelte halálát, s csak a nyugati hadszíntéren 1943 nyarán bekövetkezett változások akadályozták meg, hogy ne ugyanez a sors érje a bánáti és a dél-erdélyi zsidóságot. Románia tejhatalmú diktátorát azonban nem mentette meg az 1946-os népbíróági pöre alkalmával, hogy ettől kezdve Románia lehetővé tette a zsidóság „alliját”, azaz kivándorlásukat az ország tengeri kikötőiből.

Magyarországon 1944. március 19. után a németek vették kezükbe a zsidó kérdés „megoldását”. Ma a zsidóság véleménye az, mint ahogyan Moses Rosen romániai országos főrabbi említett emlékbeszédeiből is kitetszik, hogy ha nem következik be az ország német megszállása, elkerülhető lett volna a magyarországi és az észak-erdélyi zsidóság pusztulása. Április 7-én titkos határozat született a vidéki zsidók deportálásáról, de mire ez május 10-én nyilvánosságra került, április közepére befejeződött a kárpátaljai zsidóság gettókba telepítése, illetve javában folyt az észak-erdélyiek elhurcolása otthonukból.

Kolozsváron, akárcsak másutt Erdélyben, Bethlen Gábor kiváltságlevelének közreadása után a 17. században telepedett meg a szefárd zsidóság Erdély gazdasági ügyeinek rendbeszedésére – lévén a város Európa egyik fontos kereskedelmi központja –, de részt vettek a kancellária ülésein és ők voltak a fejedelmek orvosai is. Bár 1835-ben mindössze 109 zsidó lakosa volt a városnak, már 1819-ben tartottak istentiszteletet itt, egy hevenyészett imaházban. 1851-ben felépült az ortodox zsinagóga, 1881-ben a neológ hitközség. 1871-ben iskolát is nyitottak, és a század végétől számuk az askenázi bevándorlókkal, és tekintélyük a kapitalizmus fejlődésével egyre jelentősebb lett, s ez sokrétű, színes közösségi életükön is megmutatkozott. (Erdélyben a városi lakosság 11,1%-a, a falvaknak 2%-a tartozott a zsidósághoz.) Az 1910-es népszámláláskor Erdélyben 182.294, 1919-ben 179.471, 1928-ban 184.340 zsidó élt.

A trianoni békeszerződések után az Erdélyben élő zsidóságnak mintegy 75–80%-a vallotta magát magyarnak, annak ellenére, hogy a román állam, amely a nagyhatalmak kívánságára ekkor rendezte állampolgárságukat, nem utolsó sorban a magyarságról való leválasztásuk érdekében támogatta az önálló zsidó politikai és kulturális életet. Mivel a zsidóságot kisebbségnek, nemzetiségnek tekintették, önálló zsidó párt szállt síkra a zsidó kisebbség jogaiért, az Erdélyi Zsidó Szövetségben a 20-as évektől tág teret kaptak a cionista mozgalom különböző irányzatai. Az állam támogatta a zsidó, illetve a jiddis nyelvű iskolahálózat kiépítését. 1924-től az Angelescu-féle iskolai törvény meg is tiltotta, hogy magyar nyelvű iskolákba járjanak. Kolozsváron is virágzott a hitközségi élet, a két zsinagógán kívül mintegy 20 imaház és talmudegylet, árvaház, kórház, sportegylet, filharmóniai társaság létesült. Ezért is oly nagy jelentőségű, hogy a zsidóság többsége a magyarság mellett döntött, vállalva ezzel egy kettős kisebbségi sorsot. Amit Tabéry Géza író a nagyváradi rabbi, a Magyar Párt egyik helyi ve-

zetője, a Kisfaludy Irodalmi Társaság tagja, Kecskeméti Lipót temetésén elmondott, miszerint egész életében „a mostohasorsú magyarság erősítésén” fáradozott, az érvényes volt az erdélyi zsidó középosztály egészére. Magyar érdekeket képviselt az Országos Magyar Pártban: dr. Weisz Sándor, Gondos Ernő, dr. Roth Hugó, magyar ügyért harcolt a román parlamentben Hegedűs Nándor. A magyarságot képviselte a Keleti Újságnál Ligeti Ernő és Kádár Imre, a magyar kultúra értékeit gyarapította a kolozsvári magyar színház élén Janovics Jenő, a drámaírásban Indig Ottó és Bárd Oszkár. Karácsony Benő, Szántó György, Markovits Rodion és Ligeti Ernő az Erdélyi Helikon című folyóirat körül csoportosuló, a transzilvánizmus elveit valló írói közösség sokszínűségét gazdagították. Az illegális kommunista párt tagjának, Kahána Mózesnek testvére, Kahána Bernát jóvoltából jelenhetett meg a legszínvonalasabb erdélyi baloldali polgári lap – itt indult el irodalmi és politikai sikerei útján Kacsó Sándor, az erdélyi magyar népi radikalizmus irodalmi képviselője –, és zsidó-magyar értelmiségiek járultak hozzá az értelmiség demokratikus szellemének kialakulásához, nem utolsósorban radikalizálódásához. Antal Márknak, a zsidó gimnázium tanárának marxista szemináriumain mélyítették el társadalmi ismereteiket, s kerültek közelebb az erdélyi valósághoz többek között Mikó Imre nemzetiségi jogász és Nagy István munkásíró. Itt ismerkedett meg a tudományos szocializmussal Jordáky Lajos szociáldemokrata vezető, később egyetemi tanár. A magyarországinál sokkal demokratikusabb fejlődést megért erdélyi társadalom nem ismerte a zsidókérdést abban a formájában, ahogy az Magyarországon és Romániában jelentkezett: a magyarságot vállaló zsidómagyarokat – a megfogalmazás Makkai Sándor református püspöktől való – itt semmiféle megkülönböztetés nem sértette. Bárki vallhatta magát egyszerre zsidónak, magyarnak és polgárnak, vagy ha úgy tetszett baloldalinak. Ez a helyzet a második bécsi döntés után változott meg: ettől kezdve rájuk is alkalmazták a megkülönböztető törvényeket.

Március 19. után néhány napig még azt remélte a zsidóság, hogy a németek megálltak a Tiszánál. Március 27-én azonban bevonultak Kolozsvárra is, ahol a bevonulást követően a Gestapo is felállította székhelyét. Módszerük hasonló volt a budapestihez: megalakították a Zsidótanácsot, hogy az közvetítse rendelkezéseiket a zsidóság felé, és a várost körzetekre osztották. Ezeknek a parancsnokai reggel kellett jelentkezzenek az újabb megszegényítő rendelkezés kihirdetésére. A bevonuló német hatóságok megérkezésük másnapján túsokat szedtek a város gazdagabb zsidó lakói közül, vagyonukat elkobozták, többek között így került kezükbe Diamant Izsó muzeális értékű japán metszetgyűjteménye is. A város vezetősége tehetetlennek bizonyult a kiszabadításukra.

Dieter Wisliczeny április végi helyszíni szemléje alkalmával jelölte ki a gettó helyét az Iris-telepi téglagyárnál. A kolozsvári neológ főrabbi, Weinberger Mózes szerint egyrészt az események oly gyorsan peregtek, hogy nem volt kivédhető a gettóba hurcolás, másrészt a város „zsidó lakossága nem volt képes felmérni a helyzet súlyosságát”, ezért a veszteséget ez is növelte. Magyarországon a SAS behívókkal, a svéd, svájci, vatikáni stb. konzulátuson szerzett útlevellel, a „kormányzói”, és az „előzetes” mentesítéssel lehetett ideiglenes vagy tartós védelemhez jutni, itt Erdélyben, közelebből, Kolozsváron egyrészt a zsidóság vezetői próbálták menteni, ami menthető, másrészt a magyar politikai és társadalmi élet vezetői, de az egyszerű emberek is bújtatással, mentesítéssel igyekeztek segítségére lenni az üldözött honfitársaiknak.

1. A Zsidótanács közbenjárására többeknek sikerült a német katonai parancsnokságon „megvásárolni” szabadságukat, ami a deportálások megkezdése után biztosította helybenmaradásukat, illetve egy 380 főből álló cionista csoport kivándorlását.

2. Eredményesek voltak azok az akciók, amelyek során a Tanács megszervezte néhány család Romániába menekülését Tordánál a magyar–román határon. Ezt a lehetőséget rövid időn belül fel kellett adni, mivel Antonescu elrendelte, hogy a külföldről menekült zsidókat agyon kell lőni.

3. Mivel a Békepárt úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a város zsidó lakosságának tömeges bújtatását nem tudja megszervezni, javasolta, hogy a rejtőzést egyénileg szervezzék meg. Ez esetben a barátok, az ismerősök nyújtottak menedéket. Bartalis János költő dr. Neumann Jenőné, Péter János iparos dr. Neumann Jenőt rejtette el, Csögör Lajos orvos családjánál talált menedéket Szegő Júlia, Demeter János ügyvéd Havas Teréznek, Tordai György tanár Frieder Jenőnek biztosított menedékhelyet. Szabó T. Attila nyelvész tanárát, Brühl Emanuelt a Téglagyárból hozta ki. Vita Sándor kérésére, dr. Konczwald Tibor, a rendőrség orvosa Dobó Ferencet és családját hamis orvosi papírokkal látta el, hogy csak néhányat említsünk a közismert esetek közül. Spontán kezdeményezés volt a lakosság részéről, hogy megszervezték friss élelmiszerekkel való ellátásukat a gettóban – pl. a hóstáti földművesek –, vagy hogy Kövesligeti Román Gábor iparos nemcsak élelmiszert vitt be ide, hanem a németek lepénzeléséhez szükséges összeget is rendelkezésére tudta bocsájtani a gettóba zárt ismerőseinek.

4. Ami a szervezett mentéseket illeti, az erdélyi egyházak minden lehetőséget kihasználtak. Márton Áron római katolikus püspök, aki az első zsidótörvények megjelenése után tiltakozott ellenük a hatóságoknál, és 1944 májusára az erdélyi magyar háborúellenes mozgalom egyik vezetőjének számított, utasította a rendházakat, zárdákat, egyházi iskolákat a zsidók bújtatására. A ferencesek, a Szent Péter templom és iskola nem egy embernek nyújtott menedéket. Ugyanígy jártak el Vásárhelyi János református püspök és Járosi evangélikus esperes. Székely Gyula, aki ekkor az unitárius gimnázium tanára volt – írói nevén Kormos Gyula – emlékezete szerint az iskola és papnevelde diákjai között magyarországi zsidók is voltak illegálisan.

5. A kórházak is, így Haynal és Miskolczy professzorok klinikái is kiváló lehetőséget nyújtottak az elrejtőzésre – közel 100 család menekült így meg.

6. Ezen kívül az Erdélyi Párt volt abban a helyzetben, hogy tenni tudott az üldözöttekért. (Már 1941-ben interveniáltak Kohn Hillel és társai érdekében, 1943-ban felvették a kapcsolatot a baloldallal, és a párt elnökének, Teleki Bélának szerepe volt az előzetes fegyverszüneti tárgyalások kikényszerítésében.)

Április 2-án Budapesten Ligeti Ernőné felkereste Mester Miklós államtitkárt, letartóztatott férje érdekében, s hozzá fordult Gyöngyössi István is a nagyváradi újságíró, Arató András ügyében. Mester azonnal táviratozott az Erdélyi Párt vezetőjének, és mentesítési iratok kiadására szólított fel.

A mentesítési kérvények Vita Sándor Erdélyi-párti képviselőhöz érkeztek be, és Szilágyi László belügyi tanácsos révén 70–80 családot érintett a pozitív válasz. Május 25-én Bethlen György külön listát nyújtott be a volt magyarpárti képviselők mentesítése érdekében. Vitának köszönhető több neves erdélyi magyar zsidó megmenekülése, aki a cionista csoport útját is figyelemmel kísérte. Mentésítést kaptak: Arató András újságíró, Bíró József művészettörténész, dr. Csengery Istvánné, Dobó Ferenc könyvkereskedő, Erős Lajos bankigazgató, Hegedűs Nándor újságíró, Janovics Jenő színigazgató, Katona Béla újságíró, Kiss Mór egyetemi tanár, Kovács György színművész, Kupfer Miksa, Lakatos István zenetörténész, Major Béla, Somodi Andrásné, Steiner Pál sebész, Szegő Dénes, Ligeti Ernő. Utóbbi meglehangú levélben mondott köszönetet Vitának.

A hivatalos mentés révén megmenekültek száma elenyésző, a 17 000 kolozsvári, a 122 000 észak-erdélyi és 480 000 magyarországi áldozathoz képest még akkor is, ha beszámítjuk azokat, akik váltságdíjat fizettek életükért s akiknek sikerült elbújni, vagy egyszerűen nem tettek eleget a deportálási parancsnak – mint a Salgó házaspár, Tamási Áron feleségének szülei.

321 évre, 1 hónapra és egy hétre, hogy Bethlen Gábor erdélyi fejedelem kiváltságlevele közreadatott, május 3-án kezdték el a németek Kolozsvár zsidóságának gettóba zárását, május közepén bevagonírozásukat, hogy elinduljanak Kassán keresztül utolsó útjukra Auschwitz, Birkenau felé Észak-Erdély zsidóságával együtt, akik saját vallomásuk és cselekedeteik alapján is, szavaikat felidézve „... mi erdélyi zsidó vallású magyarok mindig és minden körülmények között magyarok voltunk és maradtunk...” És számukra az a perc, amikor Krenner Miklós (Spectator), a magyarpárti Ellenzék nevű lap keresztény, sőt német eredetű családból származó vezető újságírója, kitűzte mellére a sárga csillagot, így fejezve ki szolidaritását azok iránt, akiket az erdélyi magyarság a kisebbségi létben sorstestvéreinek tekintett, épp annyira emlékezetes maradt az összmagyarság számára, midőn a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának elnöke, Bajcsy-Zsilinszky Endre egymaga szállt szembe letartóztatóival.

*

Részletek Vita Sándorhoz intézett levelekből.

Ligeti Ernő Vita Sándornak

Budapest, 1944. júl. 7.

... Addig is, amíg személyesen nyílik alkalmam beszélni veled, engedd meg, hogy a legforróbb hálámát és köszönetemet fejezzem ki neked az Erdélyi Párt, de különösen a te, ügyem iránt tanusított ügybuzgalmadért. Úgy érzem, a hálálkodó szavak csak homályosan fejezik ki az érzéseimet, legjobban szeretném, ha erősen megszoríthatnám a kezdetet.

Fenichel Bandi (András) – Vita Sándornak

Nazaret, 1967. szeptember 12.

Köszönöm drága leveledet, amely csak megerősítette bennem azt a hitet, hogy sem országhatárok, sem eszmék és különböző „áramlatok” nem akadályozhatnak meg egy őszinte gyermekkori és iskolai barátságot, és különösképpen közöttünk, ahol sohasem éreztem faji megkülönböztetést, csak azt, hogy minden egyes barátommal, osztálytársammal egyek voltunk [a nagyenyedi kollégiumban].

Gredinár Aurél Vita Sándornak

Kolozsvár, 1944. július 11.

Fontosnak tartom, hogy legutóbbi budapesti tartózkodásom alatti megfigyeléseimről röviden beszámoljak, illetve jelentést tegyek. Ez év június 20-án Budapesten azt mondta valaki, hogy a fővárosban több mint 300 sárgacsillagos kolozsvári zsidó lakos tartózkodik, természetesen őrizet alatt a Kolumbusz utca 46. sz. alatti villatelek területén. Ha beszélni akarok velük, úgy menjek ki oda, mert a német őrök kaphatnak beszélgetési engedélyt. El is mentem a Kolumbusz utcába, ahol dr. Weisz Sándorral, a Keleti Újságnak 16 év előtti igazgatójával, utóbb kolozsvári ügyvéddel beszéltem több mint 10 percig s még néhány más társával is. Megtudtam, hogy 380-an vannak együtt, az ő csoportjuk volt az utolsó, amelyet a kolozsvári gettóból június 6-án körül elszállítottak, de nem vitték Kassára, hanem ezt a csoportot Budapestre szállították és ideiglenesen ott helyezték el abban a Kolumbusz utcai villatelen. További sorsuk után érdeklődve azt is megtudtam, hogy mivel a 380 sárgacsillagos kolozsvári lakos cionista, mindnyájukat Palesztinába szállítják...

Azt is megtudtam, hogy a kolozsvári zsidó csoporton kívül néhány más városunkból is Kassa helyett Budapestre szállították a cionista zsidókat s így ennek a külön elbírált csoportnak létszáma 1500–1600-ra emelkedett s további sorsuk az lesz, hogy Budapestről először Barcelonába viszik, majd onnan Palesztinába szállítják. A Kolozsvárról elszállított többi 17 000 zsidó lakosról, illetve azok további sorsáról Budapestten sem tudni semmit...

Mindezt ez év június 20 és 27 között tudtam meg, ugyanakkor arról értesültem, hogy ezt a külön választott zsidó csoportot a közeli napokban már útnak is indítják Palesztina felé. Ezeket tartottam fontosnak közölni a Képviselő Úrral.

TÜSKÉS TIBOR

Kondor és Pilinszky

Huszárik Zoltán mondta egy interjúban Hegyi Bélának:

– Sosem titkoltam, hogy engem az örök témák érdekelnek: születés, szerelem, szenvedés, halál, hit és hivatás. Ezek nem évülnek el, nem napi aktualitások, életünk elodázhatatlan kérdései és állomásai. Ezért azokhoz az emberekhez, művekhez vonzódok igazán, akiket ugyanezek a kérdések foglalkoztatnak, akik a lehetséges földi válaszokért cserébe az életüket adták: Kondor Béla, Nagy László, Csontváry, Weöres Sándor, Pilinszky, Latinovits Zoltán . . .

Barátaink egymásnak is a barátaik lehetnek.

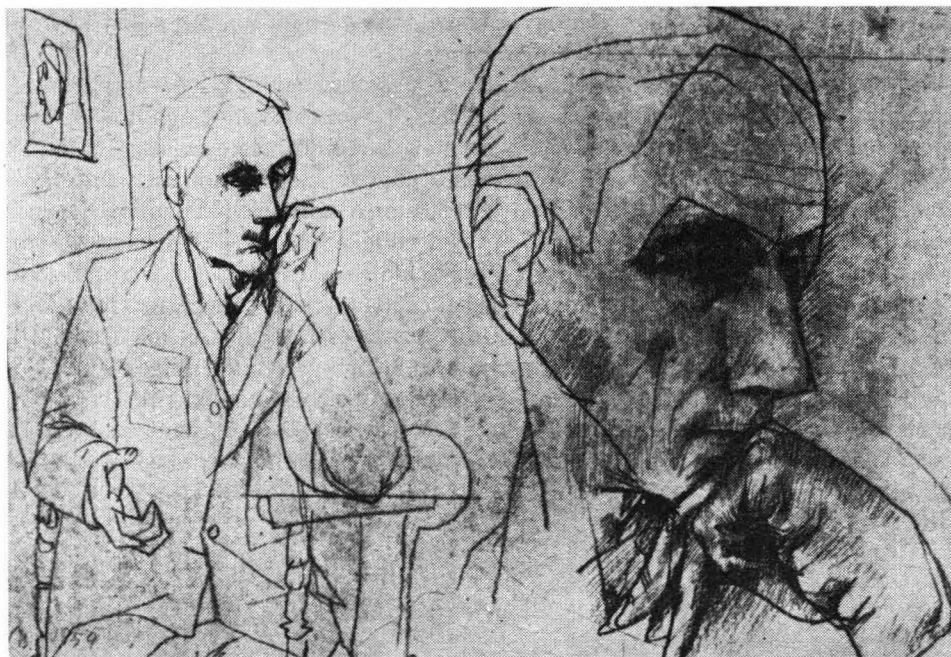
Akikhez Huszárik vonzódott, okkal hihetjük, egymásnak is barátaik voltak.

A fénylő sorban van két ember, akiről nemcsak gyanítjuk, hanem biztosan tudjuk is a kölcsönös megbecsülést és vonzalmat, ez Kondor Béla és Pilinszky János.

*

Az első önálló hazai (Fényes Adolf terem, 1960) és külföldi grafikai kiállítása (Miami, USA, 1962) után 1964 tavaszán a székesfehérvári István király Múzeum rendezte meg Kondor Béla nagyszabású, gyűjteményes tárlatát. A megnyitót Pilinszky János mondta: „Itt ma olyan felismerésekre nyílik alkalom, amelyekből bár a tompák és csak műveltek kimaradnak, a valódi érzékenység annál mélyebb bátorítást nyerhet . . . Kondor Béla figyelmét – e kreativan éber, komoly és virrasztó nagy figyelmet – hadd ajánljam a fiatal szívek szeretetébe . . .”

A kiállítás alkalmából kis, 19-szer 21 centiméter nagyságú mappa készült, mely Kondor Béla néhány grafikai alkotásának másolatát tartalmazza. A borítólap rajza megismétlődik a mappa egyik lapján. A rajz egy férfit ábrázol, aki féltő-óvó tenyerét az ujjai közül kiszálló repülőgép és egy kis szárnyas angyal – a

Kondor-képek két jellegzetes, ellentétes tartalmú motívuma – után nyújtja. A rajzot lent a festőművész kezevonásával készült felirat szegélyezi: Kondor Béla, 1964. Fehérvár.

A mappa egyik példányát Pilinszky Jánostól kaptam ajándékba. A mappát a költő és Kondor közösen – kék golyóstollal – dedikálta. A művész neve a borítólap jobb sarkában olvasható: Kondor B. 969. III. 10. A költő a képen látható férfi bal kezefejére írta a nevét, így: Jancsi. Pilinszky akkor negyvenhárom éves volt, Kondor pedig harminchárom. A festő mindössze nyolc, a költő tizenhét évet élt még.

Kondor és Pilinszky kapcsolatának könnyebb a felszínét, a külső történetét megrajzolni, azt, ami tárgyi emlékekkel dokumentálható, mint ennek a barátságának a belső, pszichikai motívumait, indítékait feltárni és rekonstruálni. Különösen akkor, ha még a vonzalom külső leírása is hiányzik. Kíséreljük meg tehát először ezt a hiányt pótolni, igyekezzünk kapcsolatukat körbejárni.

A barátság kialakulásában minden bizonnyal szerepet játszott Pilinszkynek a költészet határain túlmutató, egyetemes érdeklődése, a művészetek – különösen a képzőművészet – iránti vonzalma. Belőle sem hiányzott a nagy alkotókra jellemző igény a többoldalú önkifejezésre, a „műzsák testvériségére”, az a vonás, amelyet a reneszánsz óta az uomo universale kifejezéssel szoktak illetni. Pilinszky néha papírt húzott maga elé, és szívesen rajzolgatott, sőt egy alkalommal egy egészen kiváló portréja is született.

Abban az interjúban, amelyet Tasi József 1971-ben készített vele, elmondja, hogy amikor Rómában járt, az ott tartózkodó festőművész, Böhm Lipót portrét akart róla készíteni. Amíg a festő dolgozott, hogy ne unatkozzék, Pilinszky is papírt és ceruzát vett a kezébe, s lerajzolta a művésznevén Poldi-nak emlegetett festőt. „Kis púpos figura volt, és nagyon éreztem a figurát, és rettenetesen koncentráltam. Én nem tudok rajzolni, de állatian koncentráltam. Vége lett, befejezte, ő elkészítette az én képemet, én meg az övét. „Hát ez Matisse-i!” De nem tudnám megismételni . . . Megmutatták Ferenczy Béninek, el volt ragadtatva. Nem tudom, mi lett a-rajzzal, elkallódott valahol . . .” – mondta Pilinszky, majd szerényen hozzáfűzte: „Ott láttam újra, hogy . . . nincs készségem, nem tudnék képzőművész lenni. Annak ellenére, hogy a képzőművészetnek nagyon sokat köszönhetek. Általában minden művészetnek.”

Pilinszky nem lett festő, de mindvégig a képzőművészetek igézetében élt. A kozmikus festőkhöz vonzódott, Leonardóhoz, Goyához, Van Gogh-hoz. A régi mesterek közül különösen Van Gogh személye és művészete izgatta. Az előbb idézett interjúban mondta: „Én Van Goghot nagyon szeretem, s titka rettenetesen érdekel. Van ott egy iszonyú mély titok, ennek mindig nekiröpülök. Nem is annyira festői titok ez, az is persze.” A festő emlékének két verset szentelt (*Van Gogh, Van Gogh imája*), 1972-es párizsi emlékkiállításáról külön is írt, cikkeiben és interjúiban a régi mesterek közül leggyakrabban az ő nevét idézte. De vonzalma nem ragadt meg Van Goghnál. Az univerzum és a természet, az egész és a rész, a mindenség és a körülhatárolt; általunk birtokolt földi dolgok közti különbséget, a törési vonalat Cranach és Bruegel művészetének különbségével, másságával szemléltette, az előbbi javára. Szívesen beszélt építészeti, szobrászati dolgokról is, azokról, akik a Chartres-i katedrális fölépítették, máskor Michel-

angelo és Rodin plasztikájára hivatkozott. Amikor saját költészetének sajátosságairól faggatta Cs. Szabó László Londonban, képzőművészeti párhuzamok is szóba kerültek. Pilinszky bevallotta is nem a plasztikus nyugati, hanem a hierarchikus bizánci festészethez, az ikonok mozdulatlanságához érezte magát közelebb, ahhoz a művészethez, ahol a képek merevsége mögött „a feszült intenzitás hullámozott”. Amikor pedig Párizsban járt, ott is az orosz faszobrászat kiállítása ragadta meg, s kis cikkben adott hírt benyomásairól: „Ezek a művek az idő gyémántsíntjén már-már egyféle örökkévalóságban gyökereznek.”

A költőt sok szál fűzte a kortárs magyar képzőművészethez is. Jól tájékozódott a jelenségek között; az igazi értékek vonzották. Szobájának kilincsen egy kis játékhuzár lógott, melyet „egy nagyon tehetséges lány csinált, Szilágyi Júlia, szintén régi barátom, egy gyermekparalízisben megbénult nagyon szép lány, nehezen él...”, akinek 1971-ben Székesfehérváron rendezett kiállítását Pilinszky nyitotta meg. Szobájának falát Ferenczy Béni munkái díszítették, akit – Kondor Béla mellett – alighanem a legtöbbre becsült a kortárs magyar művészek közül: több alkalommal, 1963-ban a Jelenkor-ban, 1964-ben az Új Ember-ben, 1979-ben a Vigiliá-ban írt a beteg, gúzsba kötözött, de bénán is alkotó művészről, s *Piéta* című versét neki ajánlotta. Följegyzésre érdemes még, hogy 1975-ben Sik Csaba szerkesztésében a költő verseinek és a Schaár Erzsébet szobráiról készült fotóknak a fölhasználásával közös kötet jelent meg a Magvető Kiadónál (a szobrászról 1974-es fehérvári kiállítását is Pilinszky nyitotta meg); s az is a képzőművészethez és a képzőművészekhez fűződő kapcsolatának jele, hogy a hetvenes évek végén ő búcsúztatta el a két kiváló festőművészt, 1978-ban Ország Lilit, 1979-ben pedig Altorjai Sándort.

Amilyen mély volt Pilinszkyben a képzőművészet iránti érdeklődés, ugyanolyan erős vonzalommal, sugárzással vette körül Kondor Bélát az irodalom, a filozofikus, gondolati költészet. Festészetével egyenértékű grafikájában külön hely illeti meg illusztrációit, irodalmi kísérőrajzait. Valójában művészi pályája is ezekkel indult: röviddel első önálló hazai tárlata előtt, 1958-ban kezdődött el könyvillusztrátori működése. Hosszan sorolhatjuk azokat a külföldi és magyar szerzőket, akiknek művei Kondor Béla munkáival, rézkarcaival, fametszeteivel, tusrajzaival jelentek meg. (Friedrich Dürrenmatt: *A baleset*, 1958. Charles-Ferdinand Ramuz: *A nagy-nagy sondrebondi háború*, 1960. Lev Tolsztoj: *Ivan Iljics halála*, 1960. Vélez de Guevara: *A Sánta Ördög*, 1962. Thomas Mann: *A varázshegy*, 1963. Francís Carco: *Villon*, 1965. Alfred Jarry: *Übű király*, 1966. Nagy László: *Arccal a tengernek*, 1966. Jékely Zoltán: *Az álom útja*, 1972. stb.) Egy-egy ilyen munka olvasottságát, irodalmi tájékozottságát gazdagította. Bensőséges kapcsolatba került a művel, a témával, s ha élt, magával a szerzővel is. Nagy Lászlóhoz fűződő kapcsolatáról a költőről írt könyvemben részletesen beszélek, itt elég arra hivatkozni, hogy Kondor Béla rajza szerepel már a *Himnusz minden időben* (1965) címlapján, majd az *Ég és föld* (1971) egyik belső lapján, Kondor készít nyolc illusztrációt az *Arccal a tengernek* első kiadásához, s Kondor-festmény, a *Darázskirály* címét kéri kölcsön műfordításgyűjteményéhez, és a festmény reprodukciója díszíti a kötet borítóját.

Az irodalmi ihletettség, a lelki rokonság az illusztrációknál áttételesebben, közvetetten is jelen van a festő műveiben: utalásként, hommage-ként, néha

témaként is. Az olyan képekre gondolunk, amelyek szűk értelemben nem nevezhetők illusztrációknak, s eredetileg nem is könyvbe szánta őket a művész. Számos képe, rajza és rajzsorozata tükrözi ezt a vonzalmat: Madách-illusztrációk, Petőfi (Ágyban párnák közt), Temetőben (Hamlet), Óda a szépséghez (Babits-illusztráció), Blake-, Apollinaire-, Rimbaud-illusztrációk, Csokonai, József Attila emlékének szentelt festmények stb. Önálló értékű grafikai lapok, festmények ezek, Kondor művészetének legkarakteresebb jegyeit viselik magukon, s gyakran csak a kép címe hívja föl a figyelmet az irodalmi ihletforrásra, a költői gondolat inspiráló erejére. „Bevallhatom már magamnak is – mondta Kondor egy interjúban –, hogy munkakedvemhez valami ‚irodalmi‘ indíték kell, és akkor megy a művelet, ha már látom a tárgy lényegét és van bátorságom hozzá. Ez nem illusztrálás. Ábrázolás.”

Pilinszky néha rajzolgatott, Kondor Béla papírt terített asztalán az íráshoz. De annál, ahogy Pilinszkyben élt a képi kifejezésre a vágy, Kondor sokkal erőteljesebben, elementárisabban vonzódott költői mondanivalójának megfogalmazásához, gondolatainak és látomásainak nyelvi-írásbeli megformálásához. Ezzel is a mindenség birtokba vételére, a teljesség megteremtésére törekedett. Németh Lajos szerint Kondor költészete nem csupán képzőművészeti tevékenysége színezője, kiegészítője, hanem „az életmű önálló része”. Írásait nyilvánosan is vállalta, versei még életében nyomtatásban megjelentek: először három versét az Élet és Irodalom-ban Nagy László mutatta be, majd a Szépirodalmi Kiadónál napvilágot lát tollrajzai kíséretében *Boldogságtöredék* című verseskötete. Halála után a Szépirodalmi – Győri János szerkesztésében és gondozásában – *Jelet hagyni* címmel verseinek újabb – de az előzőnél hevenyészettebb – gyűjteményét adja ki (1974); és a békéscsabai megyei könyvtár gondozásában megjelent kis példányszámú, exkluzív mappa ugyancsak több mint húsz költeményét tartalmazza.

*

Pilinszky nyitott szívvel fordult a világ és az emberek felé, élete bővelkedik a termékeny, művészetét gazdagító emberi kapcsolatokban. Kondorban hasonló hajlam munkálkodott a műhelyszerű együttműködésre, a megértő társakra, a művészetét termékenyítő találkozások és beszélgetések befogadására. Barátsáruk két önálló és szuverén művész egymásra találása, ahol – ha különböző mértékben is – mindegyikük adott és kapott szellemi értékeket.

Kondor *Boldogságtöredék* című kötetében van egy Pilinszkyről szóló vers, *Jancsi* a címe. A költemény a közös jövő sejtelmes-látomásos megidézése. A vers kettős arckép, közös portré, ahol azonban élesebben rajzolódnak ki a festő, a portrécészítő vonásai, mint a költő alakja.

*Majd ballagok melletted: te csillogó
arccal sajnálsz és szeretsz.*

*Majd egy régi tájképen jövök eléd
fényes csizmában és fényes lovon.*

*Azután üres kertbe lépek és idegen
népség vesz körül összezárva téged is.*

Majd kiáltó jelzés leszek én
egy rongált hosszú várfokon
és lángok hamvaznak tápláléktalanul
összecsukott szemmel és fekete hajzatuk
elszánt, merev sötétben tűnik el.

Majd romlott mocsárban, mint a dög
időnként párolgó lélekkel járok
s hol itt, hol ott hallik csodálatos
jajgatásom.
Látható és hallható, nem fogható.

Kondor több alkalommal képen is megörökítette a költő arcát. A békéscsabai mappában *Tanulmány (Pilinszky)* címmel találunk egy korai krétarajzot, amely egyetlen lapon megkettőzve mutatja a költő alakját. A lap egyik felén a karos-székből ülő, fejét bal kezével föltámasztó költőt látjuk, a lap másik fele kinagyítva és részletesen kidolgozva a költő fejét és állát támasztó bal kezefejét mutatja. A *Vigilia* 1973. februári száma műmellékleten közölte Kondor Béla Pilinszky-portróját. A festményen ugyanazt a mozdulatot figyelhetjük meg, mint az 1959-es grafikán, de a kép jóval később készülhetett: a költő keserű arccal, félig hunyt szemmel néz maga elé. A leghitelesebbnek és legmeggyőzőbbnek az a Pilinszky-portré látszik, amely a *Nagyvárosi ikonok* élen található: a fehér csontpapíron a fekete tusrajz sötét rácsozatából bontakoznak ki a költő finom arcvonásai, gyengén előrebiccentő feje, ránk figyelő tekintete. Tudunk arról, hogy Kondor Béla Pilinszky számára külön rajzot is készített, egy szép, többalakos, ikonosztázra emlékeztető rézkarcot, mely középpütt a keresztre feszített Krisztust ábrázolja. A rajzot a költőnek szóló felirattal látta el, és neki ajándékozta. (A kép hasonmását a *Vigilia* említett száma közölte.)

Abból a kiállítás-megnyitóból, melyet Pilinszky a festő 1964-es fehérvári kiállítása alkalmából elmondott, korábban már idéztünk. Pilinszky nyitotta meg azt a tárlatot is, amelyet Kondor műveiből a következő évben az Ernst-múzeumban rendeztek meg. Ekkor több közös fotó is készült róluk. A megnyitó szövege az *Új Ember* szeptember 5-i számában jelent meg *Egyetlen pillanat kegyelme* címmel. Pilinszky a festő „egyre könyörtelenebb pontosságáról” és „egyre irtalmasabb éleslátásáról” beszélt. Kondor „egyre gyengédebb ökonómiával” szól hozzánk: „Rendkívüli szempár fürkészi itt önmagát, a világot és bennünket. Egyszerre könyörtelen a tekintete és gyengéd, személytelen és személyes, tartózkodó és szégyentelen, mint a segítség. A felebarát pillantása ez és az angyalé . . .” A kiállítás revelációként hatott a látogatókra. A megnyitó alkalmából a közönség zsúfolásig megtöltötte a múzeum termeit. Ekkor derült fény arra, hogy Kondor nemcsak iszik és lumpol, amit ellenségei híreszteltek róla, hanem keményen és kéri-letlenül dolgozik is. A látogató emlékezete megőrizte a pillanatot: Kondor hajdani, idős tanára, Barcsay Jenő széket húzott maga alá, úgy vonult végig a képek előtt, és magában félhangosan mondogatta: – Nagy mester . . . nagy mester . . .

A festő életében az utolsóként megrendezett nagy önálló kiállítására 1970-ben, a Múcsarnokban került sor. Sorrendben ez volt a negyedik Kondortárlat, amelynek megnyitására a festő Pilinszkyt kérte meg. A költő gondolatait, betegsége miatt rendhagyó módon, levélben fogalmazta meg, s a kiállítás megnyitójaként ezt olvasták föl. (Az írás ugyanúgy hiányzik Pilinszky cikkeinek gyűjteményéből, a *Szög és olaj*-ból, mint a korábbi, Kondorról szóló kiállítás megnyitók.) Az írást *Egyszerre szólunk valamennyi nyelven* címmel az Élet és Irodalom 1970. március 14-i száma közölte. Pilinszky a festő új képeinek egy-két olyan vonásáról, szembeszökő „jelzéseiről” beszél, ami a kiállítást „aktuálisá és feledhetetlenné” teszi. Kondor „Fra Angelicónak éppúgy rokona, mint Dosztojevszki-jnek. Festői és irodalmi, és nem festői és nem irodalmi *egyszerre*. A tragikusan és kathartikusan paradox „nagyok” közé tartozik. Vonalai éterien tiszták, foltjai véraláfutásosan brutálisak . . .” Ismerve a tragikus tény, hogy a festő a következő év decemberében már halott, van valami baljóslatú a szövegben kiemeléssel hangsúlyozott „már” időhatározóban és az elhallgatásra való célzásban: „A megfogalmazhatóság és az elhallgatás határvidékéről valók *már* ezek a mostani Kondor-képek. Szenvedélyes szkepszis szülte őket: árad belőlük a minőség és tökéletesen hiányzik bármi ‚recept’ . . .”

*

Kondor és Pilinszky az ötvenes évek végén talált egymásra. A festő a Belvárosban, a Bécsi utca 1. számú házban, az úgynevezett Főnix-házak egyikében, a bérház legfelső emeletének műteremlakásában, szinte a város fölött élt. Ha kinézett az ablakon, háztetőkre, mélyben az utcák forgalmára látott. A Bécsi utca 1. nevezetes ház, ehhez fűződik szegény Sarkadi Imre tragikus halála: 1961 áprilisában onnét zuhant ki az egyik emeleti lakás ablakán az utcára.

Azokban az években nagyon sok ember megfordult Kondor Béla környezetében, nők és férfiak, kollégák és idegenek, festők és muzsikuskok, írók és művészettörténészek. Volt idő, amikor Pilinszky naponta látogatta meg Kondort. Ha nem ment föl a műterembe, reggelenként a Kristóf téren találkoztak, amikor a költő munkahelyére, az Új Ember szerkesztőségébe igyekezett. A téren van egy eszpresszó, oda szoktak beülni. Inkább Pilinszky járt Kondorhoz, a festő ritkábban vendégeskedett a Hajós utcában.

Kondor nagyon sok emberrel tartott kapcsolatot, de egyik barátsága sem volt olyan bensőséges és tartalmas, mint az, amely Pilinszkyhez fűzte. Nehéz volna megmondani, hogy a kapcsolat melyiküket érintette erősebben. Pilinszkyt a festő dosztojevszkiji alkata, elementáris személyisége vonzotta: néha úgy viselkedett, mintha valóban megszállta volna valamiféle szellem, kínlódott, nyögött, aztán hirtelen felült, és megkönnyebbülve, vidáman dolgozni kezdett. A Dosztojevszkij-rajongó Pilinszkyt mélyen vonzotta a festő egyénisége és művészete. Kondor Béla képeinek ismeretében mégis azt kell mondanunk, nagyobb volt a hatás, amit a költő gyakorolt a festőre, mint az, amit a festő a költőre. Olyan barátság volt, amelyben – maga a festő vallotta – Kondor kapott többet, ő volt a nagyobb nyertes.

A kortársak közül Pilinszky volt az egyetlen, aki Kondor Bélára igazán hatott, személyiségére is, művészetére is. Pilinszky sugárzó lényé valósággal mágneses teret teremtett maga körül, és költői világa, szimbólumrendszere, témaválasztása befolyásolta a festőt. A barátság Kondor Béla legmélyebb rétegeit érintette,

gondolati folyamatokat indított el benne, művészi érdeklődésének megváltozására sarkallta: a hatvanas évek elején egyre nagyobb számban születnek vallásos vonatkozású, bibliai, egyháztörténeti tárgyú képei.

Kondor Béla Pestszentlőrincen született, a kétkeziek világából jött, a külváros, a gyári munka ismeretében nőtt föl, olyan környezetből származott, amely önmagában nem indokolta a művészetében kiteljesedő festői világképet. Szülei katolikusok voltak, de származása, neveltetése, fiatalkori környezete inkább távolította, mint vonzotta, inkább taszította, mint közelítette a vallás világához. Akik megfordultak környezetében, két hibáját szokták felróni: a trágár beszédmódot és az alkoholt. Kondor érdemesen fogalmazott, de ezzel inkább csak emberi zavarát leplezte; nyersen beszélt, de sohasem káromkodott. Egyik-másik megnyilatkozása persze meghökkentette az embereket. 1970-ben a Vigilia decemberi számában megjelent egy körkérdés *Ki nekem Jézus?* címmel. A szerkesztőség kérdéssel fordult – világnézetre való tekintet nélkül – a magyar szellemi élet jeles képviselőihez, mondják el, mit jelent nekik Jézus. Kondor Béla is válaszolt, a maga módján, eléggé nyersen, és felelete a hívő emberek egy részét megbotránkoztatta. Ezt mondta: „Jézus tanait nem lehet követni. Mert olyan akadályt állít, hogy a mindenkori emberi viszonyok között azt csak egy magányos farkas – amelyik nem harap méghozzá – ugorhatná át. De a magányos farkasok sorsa a puskalövés vagy az éhhalál...” Ki tudja, milyen emberi-társadalmi tapasztalatok mondatták vele ezeket a keserű gondolatokat? De ugyanebben a nyilatkozatában ezt is olvashatjuk: „A Jézus-szimbólum a történelemtől függetlenül igaz, mint a népmesék, a költemények, és ha egy ilyen vágású ember mai életünket figyelné, nem helyeselné, és joggal. Nem lett változás, csak elperegtek az évszázadok... Mindenesetre, akik ebben a mítoszban úgy hisznek, ahogy a katekizmus kívánja, boldogok, mert reményük van. Én nem tartozom ezek közé. De azért képes vagyok a szeretetre.” Kondor Béla feltétlenül istenhívő ember volt, semmi sem szól ez ellen, vagy amellelt, hogy ne lett volna az. Hite persze nem felhőtlen, gondtalan, derűs hit volt. Vívódások, lelki harcok, belső konfliktusok gyötörték, angyal és ördög csatázott benne, s a mélybezuhanás fájdalma, a de profundis feltörő sóhaja éppúgy jellemzi, mint a humanitás- és szeretetvágy, az istenkereső szenvedély.

„Művészetét sok szál fűzi a keresztény gondolatvilághoz” – írta Dévényi Iván. Képeit sűrűn szövi át a bibliai és az egyházi témakör. Még 1960 táján történt, hogy egy mecénás színes üvegmozaikot rendelt tőle. Az elkészült három üvegablak és korpusz a balatonföldvári templomba került, az oltár mögé. Ez a fémbetétes színes üveg-korpusz az első Krisztus-ábrázolásai közül való. Kiválóan megkomponált mű, de még érzik rajta a feladatszerűség, némi merevség, a személyesség hiánya. Élete végén, 1970 körül már egészen másféle Krisztusokat festett: ezek látomásainak, megrendültségének hiteles kifejezői, gazdag tartalmú szimbólumok.

Útkereső törekvéseiben az abszolútum, a teljesség elérése utáni vágy – Németh Lajos szavával: – a „totalitás igénye” vezette. Vonzotta a transzcendencia. Szívesen szőtt vallásos motívumokat képeibe. Egyre több, egyre súlyosabb bibliai, egyháztörténeti tárgyú, a vallás szférájával érintkező műve született. Elég néhánynak a címét felsorolni. Már 1960-as kiállításán látható volt a grafikai művek sorában a *Kiűzetés a Paradicsomból*, a *Szent Ferenc prédikál a mada-*

raknak. A székesfehérvári kiállítás képei között szerepeltek: *Szerb Krisztus, Kis triptichon, Angyal fekete alapon, Jónás a város falai előtt, Ezékiel angyala bemegy a házba*. 1968-ban készült el az Árpád-házi Szent Margit legendáját megjelenítő huszonöt négyzetméteres pannója, mely a Margitszigeti Nagyszállóban látható. A transzcendens gondolatvilágra utaló híres képe a *Szent Péter és egy nő* (1965). Tisztaság, lelki emelkedettség, megrendültség sugárzik a festményből. Ellentétes tartalmat kifejező, sorozatban kiteljesedő témája a *Szent Antal megkísértése*. Különböző műfajban, más-más technikai eljárást – ecsetet, a rézkarc tűjét – alkalmazva közelítette meg a festői gondolatot. A sorozat befejező darabja, a *Bukás* (1967) egyik legmegrendítőbb festménye. A vallásos gondolkör foglalkoztatta számos késői képe – *Ítélező* (1969), *Krisztus a kereszten* (1971), *Krisztus* (1971), *Az angyal megjelenik Lóthnak* (1972) – megalkotásakor. Ha Kondor látomásos képeiből „kivonnánk” egyházi eredetű jelképeit, a vallásos tartalmat, ez a művészet egyszerűen elveszítené karakterét, lényegét, valódi minőségét.

Kondor festészetében és Pilinszky költészetében több olyan motívum, alapmetafora található, amely a két alkotó világát mélyen összeköti. Az egyik a szenvedés-élmény hasonló megélése, kifejezése. Ahogy a brutális világ lecsupaszítja, darabokra töri a költő nyelvét, mondatszerkesztését, a versek nyelvi struktúráját, úgy van jelen a zúzott világ képe a festő vonalvezetésében, ecsetkezelésében. A Jézus-élmény mélyen beépült művészetükbe. S ez nemcsak történelmi anyag, a kétezeréves történelmi múlt fölidézésében, a keresztrefeszített Krisztus ábrázolásában, a Kálvária említésében nyilvánul meg. Mindketten tudják, hogy a tragédia a jelenben is folytatódik: Auschwitz a krisztusi sorsra „rímelő” jelkép, a huszadik századi ember legnagyobb botránya.

A költő és a festő világát rokonító másik mozzanat a ikonszerű ábrázoláshoz való vonzódás. Már 1960-ban Dévényi Iván azt írta Kondorról a Vigilia júniusi számában: „világa erősen kötődik a középkori bizánci és orosz ikonfestőkhöz... s mint a régmúlt idők keresztény festői, szereti az ünnepélyes, fenséges hatású arany háttér alkalmazását... rokonuk ő a szenzualizmuson túlmutató átszellemlélt spiritualizmusban is... Jelképszerű alakjai... a lélek belsejéből előtörő misztikus, tiszta és költői látomások.” Pilinszky pedig, amikor 1967-ben Cs. Szabó László arról faggatja, hogy egyéniségét és költészetét melyikhez érzi közelebb, a plasztikus nyugati vagy a hierarchikus bizánci festészetéhez, így válaszol: „– Strukturálisan a bizáncihoz az adott esetben. – Az ikonművészetéhez? – Igen, az ikonművészetéhez.” A régi pravoszláv ikonok látszólagos mozdulatlansága, az állandó és az örök formák mögött hullámzó feszültség olyan vonás, amely Kondor művészetét éppúgy átjárja, mint Pilinszky költészetét.

Kondor Béla 1972 decemberében halt meg. A költő kilenc évvel élte túl barátját. Nincs tudomásunk arról, hogy ezekben az években akár a vele készített interjúkban, akár írásaiban emlegette volna nevét. Utolsó köteteibe elég sok másokhoz szóló verset iktatott, de egyik költeményét sem ajánlotta a festő emlékének. Kondor halála után íróbarátai közül Nagy László vallott róla többször is mély belső megindulással. Halálakor ő búcsúztatta az *Élet és Irodalomban*, 1973-ban ő nyitotta meg a hagyatékából rendezett nagy tihanyi emlékkiállítást.

Hallottuk a szóbeszédet: Pilinszkynek volt egyszer egy öngyilkossági kísérlete, gyógyszert vett be és szeszt ivott rá. Amikor Kondor Béla meghalt, öngyilkos lett, mégpedig azon a módon, ahogy Pilinszky megkísérelte.

Azoknak, akik Pilinszky és Kondor barátságát közelről ismerték, nincs szükség erre a magyarázatra. Úgy tudják, Kondor Béla holttestét nem boncolták föl, ezért nem bizonyítható, hogy öngyilkos lett. Kondor halálraszánt, önpusztító életet élt, ereje elfogyott, szíve és egész szervezete negyven éves korára annyira elhasználódott, hogy a természetes halál épp elég magyarázatot ad korai és tragikus távozására. Pilinszky hallgatása – bár erős büntudat, a mások vétkét is magára vállaló alázat élt benne – nem valamiféle önvádból, lelkiismeretfurdalásból fakadt. A másfél évtizedig tartó barátság igen súlyos kapcsolat volt. Kondor Béla élete olyan hatalmas élet, személyiségének a hatása olyan nagy, kisugárzó, lenyűgöző és szuggesztív, hogy ezt életében is kevesen tudták környezetében elviselni. Pilinszkyt a festő halála után a gyász, a veszteség, a hiány súlya nyomta, nem az önsajnálát. Inkább hallgatott, mint jajgatott vagy siránkozott. Nem azért, mert takargatni vagy magyarázkodni való lett volna kapcsolatuk történetében. Ez a barátság olyan szép, bensőséges és súlyos volt, amiről Kondor Béla halála után nem lehetett beszélni. Legalábbis Pilinszky nem tudott. A hallgatás, a hamleti „többi néma csend” volt barátságuk mellett a legbeszédesebb vallomás.

BALASSA PÉTER

A látvány és a szavak

A Harmadnapon – huszonöt év után

Pilinszky János második verseskönyve, a *Harmadnapon* huszonöt éve jelent meg, 1959 szeptemberében. Évfordulók önmagukban nem telítik új tartalommal az irodalom jelenségeit, Pilinszky költészete pedig különösen kevésbé alkalmas bármiféle ünneplésre. A negyedszázados mű arra alkalmat adhat viszont, hogy szembenézzünk olyan tartalmaival, jelentéseivel, amelyek esetleg eddig is benne szunnyadtak, de csak az elmúlt idő hozta, ha hozta, felszínre őket. „Eredeti” mű és újraolvasott mű szembesítésének, e két időnek az értelmezése – dolgozatunk feladata. Természetes, hogy az a mód és gondolkodás, amellyel megközelítjük, a mából is következik. Kérdéseink: mit jelent *ma* Pilinszky *Harmadnaponja*? Múlik-e a kötet ideje egyáltalán vagy sem, s ha múlik – miképpen?

A kötet 1946 és 1958 közötti verseket tartalmaz, a záró vers végén ez áll: „Szigliget, 1958. november.” A harmincnégy vers két ciklusba rendeződik. Az elsőben tizenöt költeményt, a másodikban tizenkilencet találunk. A *Senkiföldjén* korszakhatára az *Apokrifet* körülvevő versek *előtti* időben húzódik, az ötvenes évek elején; az *Egy KZ-láger falára* darabjai 53/54–58 között keletkeztek. Tizenkét év, harmincnégy vers; ha Pilinszky megnyilatkozásainak ún. szépirodalmi anyagát nézzük, akkor a köztudat ezt tartja legjelentősebb kötetének. Mi magunk

úgy véljük, hogy költészete olyan fokon és intenzitással *egységes*, hogy a könyvet csak ezen belül tarthatjuk egyik legjelentékenyebb művének. A *Harmadnapon* felől újraolvasva ún. alkotói fordulata utáni termését, csak megerősödünk álláspontunkban, ezért külön nem térünk ki arra, milyen helyet foglal el életműve egészében a könyv. Az értelmezők többé-kevésbé abban is megegyeztek, hogy a kötet legjelentékenyebb darabja az *Apokrif*, és lassan közmegegyezéssé vált, hogy e költemény egyúttal a magyar líra csúcscsúcsai közé tartozik. Mégis elemzésre ösztönöz most az, hogy e minősítések és az egyes versek elemzése ellenére a *kötet mint kötet* analízise elmaradt. Még akkor is így van ez, ha Radnóti Sándor, alapvető könyvében (A szenvedő misztikus. Akadémiai Kiadó, 1981) hosszasan kitér Pilinszky e korszakára; ő az oeuvre egésze és a misztikus költészet lényege felől vizsgálódik. A kötet mint kötet újabb megértéséhez szeretnénk, a teljesség illúziója és lehetősége nélkül adalékokat és interpretációs pontokat nyújtani. A teljes feltérképezés, a szó filológiai értelmében és a motivika egészének felfejtése – monográfikus tanulmányt igényelne.

Elemzésünk *témája* kettős: részben a kötet motivikus és kulcsszó-hálózatának, illetve szemantikai tagoló íveinek, belső erővonalainak megismeréséhez szeretnénk közelebb jutni; részben ezek nyomán kötet-értelmezést igyekszünk adni, mely talán néhány ponton eltér az eddigi értelmezési tradíciótól. E hagyomány három pillére, illetve változata szerint a *Harmadnapon* 1. az antifasiszta líra nagy teljesítménye; 2. a keresztény egzisztencializmus mesterműve; 3. a misztikus költészet modern lehetőségének megvalósulása. Értelmezési hagyomány és új értelmezési kísérlet szembesülése egyben a könyvhöz való különböző történeti viszonyt is jelent, noha máris előrebocsátjuk, hogy *a mű helyét és idejét épp úgy a mában látjuk, mintha huszonöt éve olvastuk volna*. Nem érezni rajta a múlttá válás, a klasszicizálódás nyomait.

Ami a *módszert* illeti; a kulcsszó- és motívumháló kiterítése eleve magában foglalja azt a hiányt, hogy az egyes versek elemzésétől eltekintünk. A kötetet mint egyetlen művet, kontextust vizsgáljuk. Ezen belül valóban különleges helyet foglal el az *Apokrif*, helyzete egyúttal a kötet egyik legfőbb tagoló eleme. E vers motivikus és eszmei csúcspont, összefoglalás és centrum. Minden idevezet, ugyanakkor ez is tartalmazza a kötet egészét. Kötet és költemény között kölcsönösségi viszony áll fenn, inkább, mint általában, és e viszony egyik tagja sem élvez elsőbbséget: *a kötet az Apokrifról szól, az Apokrif a Harmadnaponról*. Hiszen a motivikus rendszer is azt mutatja meg, ahogyan az egyes versek a versindivíduummá sűrűsödnek össze az *Apokrifban*, amennyiben ez olyan foglalat és lista, amely nemcsak szinte az összes fontos szót és motívumot tartalmazza, hanem *végleges összefüggésbe* is állítja őket. Az *Apokrif* a könyv definitív megfogalmazása, „alakja”. Az egyes versek sűrítmenyét e vers adja, egyszersmind a kötet egésze mint kontextus egyenesen e vers születési feltételének tűnik. Módszertanilag a motívumok poétikai síkját elválaszthatatlannak tartjuk a jelentés, a formaeszmé síkjától. Gondolatmenetünk ezt a felfogást követi.

1. *Kulcsszavak és motívumok*. „Ez a vizionárius líra igen kevés számú és állandóan ismétlődő képpel él . . . ebből az ismétlődésből, a funkcióváltásokban elmélyülő víziókból fontos következmény adódik a versek közegére. Az ugyanis, hogy a költő nem egyes verseinek, hanem költészetének olvasóira számít . . . akik számára maga a Pilinszky-vers önmagában is autonóm közeget jelent, akiknek kapcsolódási pontjai ugyanannak a költőnek más versei, akikkel *folytatni* lehet a párbeszédet.” – írja Radnóti (i. m. 119). Ennek nyomán *három* domináns szó- és motívumcsoport különítünk el. Nem feltétlenül előfordulásuk gyakorisága, hanem elsősorban funkciójuk, súlyuk alapján. Az első az *éhség* állapota, illetve helyzete mint motívum, amihez a *vályú* és az *ól* kulcsszavak csatlakoznak, von-

zódnak. A második a látvánnyal, a látással kapcsolatos, és a *Harmadnapon* leíró, ténymegállapító, az apokalipszisre sűrítetten rámutató soraiban jelenik meg. Ide tartoznak kulcsszavakként *nap, levegő, dél, kő, ránc, pórusok, féreg, vadállat, föld, táj*, illetve a motívummá terebélyesedő *bot, fa, léc, fák, deszka, ketrec, vesszők* csoportja. E csoport további motívumai: *forróság, izzás, ragyogás, alkonnyat, levegőtlen(ség), szivárgás, omlás*. A harmadik csoportban az ember történelmi-egzisztenciális-teológiai alaphelyzetei kapnak szavakat motívikus felfejlesztés formájában: *tanú, tanúság, rab, fogoly, fegyenc, csecsemő, gyermek, árvaság, kopárság, kietlen, sivatag*. Közülük a tanú összefoglaló „szerep”, akárcsak az előbbieket esetében a látó és az éhező. Mindhárom csoportot pedig, valójában az egész könyvet a CSEND szó uralja. Ebből a felsorolásból – jól tudjuk – sok fontos kulcsszó és motívum kimaradt, hogy csak a legkézenfekvőbbeket említsük: *tenger, torony, csillag(ok), szél (szellő), pusztulás*. Egy lehetséges Pilinszky-szótár nem lehet egyvalaki, s főleg nem egy rövid írás munkája.

Hozzunk fel a három csoportból egy-egy példát a kulcsszavak és motívumok működésére! Az *éhség*-csoportból magát az éhséget, az evést követjük nyomon. „*adom, mint élő eledelt, / a világnak magam. / Mert minden élő egyedül / az elevenre éhes*” – írja a *Parafrázisban*, és két szakasszal lejjebb csatlakozik a vályú szó: „*Miféle vályú ez az ágy, / ugyan miféle vályú?*” Az *éhség*-motívum jelenik meg a *Frankfurtban*, a *Szerelem sivatagában*, a *Panaszban*, a *Délben*. Jelentésváltozatai és vonzatai között az alábbiakat találjuk: figyelem, remény, eljövétel, szerelemvárás, szomjúság, elesettség. A *Parafrázisban* intonált egzisztenciális emberi szituáció tovább variálódik, majd történelmi oldalról kap új értelmet (bár nem változik át „történetivé”): „*testestül veti rád magát, / egy falatka kenyérre*” (*Bűn*) „*Így táplálkozom a halállal, / és így lakik jól ő velem; / az életem rég nem enyém már, / vadhúsként nő a szívemen.*” (*Kihült világ*) A *Parafrázist* ismétli panaszos-perlekedő formában az *Örökkön-örökkében*: „*minek adtál ennem, ha nem eleget?*” A motívum végleges alakját a *Harbach 1944*-ben kapja: „*a testünkön a por, az éhség / és reszketésünk osztozik*”, illetve különösen a *Francia fogolyban*: „*és úgy adott, hogy maga is evett!*” Itt a motívum, az 5–6. szakasz fordulóján új dimenzióba emelkedik: „*S a fülemből, a szememből, a számból / a heves emlékek forrón rámkialt: / »Éhes vagyok!« / És egyszeriben érzem / a halhatatlan éhséget, amit / a nyomorult már réges-rég nem érez, / se földi táplálék nem csillapít. / Belőlem él! És egyre éhesebben! És egyre kevesebb vagyok neki! / Ki el lett volna bármi eleségen:/ most már a szívemet követeli.*” *Ez a fordulat*, mely a kötet szerkezetében is középponti, és az *éhséget* nemcsak egzisztenciálissá és szakrálissá, hanem *személyes szenvedés és látvány azonosságává fokozza, parsifali értelmet hordoz; a seb, a szenvedés megértése, látványa – megélésévé fokozódik. Az éhség-motívum egy világvégi állapot leírásának kellékéből mintegy golyókat helyeztette lép elő.* (Pilinszky lírájának általános jellemzői ezek a végső drámai szituációk, melyekben létünk mozdulatlan színpadának rejtett, de végletekig átélt feszültsége nyilvánul meg.) A *Harmadnapon* ilyen értelemben – az *éhség* mentén – megvilágosodási folyamat is, midőn a tanú kilép helyéről és áldozattá változik, és csakugyan magára veszi a bűnös létállapotnak kitett emberi sorsot. Az *éhség* kiszolgáltatott állapotát a tanú látja, tehát mégsem teljesen „*tanúk nélkül dolgozó pokol*” ez.

A második csoport fölött e látás, a „*Látni*”, a „*Látom*”, a „*látni fogjuk*” „és látja” szavak jelentésköre áll. Ide tartozik például a *nap* és a *ragyogás* (lásd elemzését Radnóti: im. 86–88.). Mi most az e csoporthoz tartozó *bot, fa, léc, fák, vessző, ketrec, deszka* sorsára próbálunk rávilágítani. „*Újra és újra őket látom, / a hold süt és egy rúd mered*” (*Harbach 1944*) „*s a deszkeközök sortüze után / a kertek alól kiájuló hőség*” illetve: „*s a szakadozó poros fák között / már fölmerült az*

alkonyati város.” (*Frankfurt*) És fölzúgnak a hamuszín egek, / hajnalfele a ravensbrücki fák / És megérik a fényt a gyökerek.” (*Harmadnapon*) „Mint kiéheztetett botok, / a rengeteg megéled.” (*Bűn*) „a szárnyasok, mint égő kerubok / a bedeszkázott, szálkás ketrecekben.” (*A szerelem sivataga*) Ezek a hasonló-értelmű szavak az *Apokrif*ban változnak egyetlen motívikus egésszé. Abban a hasonlatban, ahol először jelenik meg a versben a fa, a tanú-motívummal vegyül: „és szólok én, mint éjvidőn a fa:” A második részben is a tanúság, illetve a megőrző emlékezet jelentéskörét idézik e sorok: „Őrzöm tovább e vonulást, e lázas / fácskákát s ágacskaikat. / Levelenként a forró, kicsi erdőt. / Valamikor a paradicsom állt itt. / Félálomban újuló fájdalom: / hallani óriás fáit!” Meggondolandó, hogy az *óriás fák* nem a paradicsomi bűnbeesés fáí-e, melyekkel Pilińszky szinte „reszakralizálja” az előbbi *forró, kicsi erdőt*, a *lázas fácskákát*, – az emlékezetben megőrzött látványt, illetve az emlékezet jelzőoszlopait. A „fák, bot” stb. egyik fő jelentésváltozata ez a jelzőoszlopa a tanúemlékezetnek. A „lázas fácskák” összetétel visszacseng a rész vége felé megjelenő „Ízzó mezőben tüzdelt árva lécek, / és mozdulatlan égő ketrecek.” soraiban. Ezek viszont ugyanabból a költői sűrítmenyből származhatnak, mint amiből az első rész „vesszőnyi fák” jelző szerkezete. A vesszőnyi, a metsző, a geometrikusan vonalszerű, másik jelentéskörében a létezés végső szegénységének és pusztulásának jeleként komplikált képi és jelentésbeli kontaminációkhoz és a látással, látvánnyal való összefüggésekhez vezet: „Nincs semmije, árnyéka van. / Meg botja van.” „Egy kerti szék, egy kinnfeledt nyugágy. / Éles kövek közt árnyékom csőrömpöl. / Fáradt vagyok. Kimeredek a földből.” „Látja Isten, hogy állok a napon. / Látja árnyam kövön és kerítésen. / Lélekzet nélkül látja állani / árnyékomat a levegőtlen présben.” A fa és a fához kapcsolódó tárgyak meg a tanú árnyéka *mint* kimeredő léthelyzet azonos vagy megközelítő jelentéskörbe tartozik. Egyetlenegyszer üt el az eddig vizsgált motívikától: „Év az évre, / de nem lankadtam mondani / mit kisgyerek sír deszkarésbe, / a már-már elfúló reményt”. A szerelemsóvárgás és a transzcendencia-vagyis hazatalálásvágy összekapcsolódásának nagy hagyományú gondolata itt rendkívül szokatlanul, éles és tárgyyszerű alakban bukkan fel: „kisgyerek sír deszkarésbe”. A kisgyerek, aki különben a tisztaság letéteményese, nyilván annak az állapotnak a részese, amelyben „elhagyatnak... mindenek”; az elhagyottság, az elhagyatottság mindig szülő-gyermek viszonylatban (vagy pedig szerelemben, mely sokszor annak felnőttkori imitációja) fejezhető ki a legintenzívebben. A versnek a közepén megjelenő „deszkarés” látványa messziről, de nem kevésbé élesen cseng össze – nem csupán hangzásbeli rokonság révén – a költemény 3. részének 1. szakaszával: „Lélekzet nélkül látja állani / árnyékomat a levegőtlen présben.” E második talán az elsőnek további fokozása, mivel a rendkívüli látvány képileg visszautal a reményt síró kisgyerek szó szerint beszorult testhelyzetére. A deszkarés nem az előbbi geometrikus látvány-leírás része, hanem egy személyes léthelyzeté, mely a „levegőtlen prés”-sel rokon. Míg tehát az első motívumcsoportban az éhség az emberi helyzet végső esetségének jele, abszolút negatív állapot, melyben azonban a hiány tehetetlenül utal a transzcendencia sóvárgott, kiéheztett jelenlétére az „Éhes vagyok!” elementáris pillanatában, s így a motívum minőségileg új jelentésdimenzióba emelkedik, addig a második csoport ennek a golgotai szituációnak a tárgyi, vizuális motívikáját adja meg, és mint megpillantott látványt a *látás eszméjének* értelmében uralja. A látás: analogonja, illetve hasonlítója az éhségnek. Mindkét szó- és motívumcsoport tanúság és azonosulás szülötte. Valaki végigéli („És egyszeriben érzem / a halhatatlan éhséget”), mert végignézi az apokalipszist.

És végül, a kötet csúcán *szól*, „mint éjvidőn a fa”. A harmadik csoport a tanúmotívika jegyében áll. Ennek legfőbb példája maga az *Apokrif*, ugyanis mint

tanú-vers. A költemény egyik lírai szubjektuma az apokalipszis „riportere”, – „És látni fogjuk . . .” – az apokrif tanú, aki azért van a nem hiteles, a nem sugalmazott helyzetben, mert az egész univerzum, melyben áll, nem hiteles többé, hiszen Istentől nem részben vagy „félíg”, de radikálisan el- és kifordult állapotban van. Ellentétzve kapcsolódnak ehhez a motivikához a gyermek (*A tengerpartra*), a csecsemő (*Senkiföldjén*) és a fegyenc (KZ-sorozat) mint menekülő, végső, megmaradt szimbólumai a nem-apokrif, hanem hiteles, igaz létezésnek. Ez is rámutat kötet és költője egyik fő gondolatára, hogy csupán a létezés szelíd szélsőségei, „világvégi esett”, kiszolgáltatott alakjai és véghelyzetei gyűjthetik össze immár önkéntelenül, tetszhalálba meredve a menekülés „törmelékeit”: „Akkorra én már mint a kő vagyok.” Pilinszky e versben és kötetben jut el mintegy kegyelemszerűen ama „mozdulatlan elkötelezettség” stádiumához. Mindhárom kulcsszó- és motívumcsoportot végül beborítja a kötet szavakon túli csendje, mely helyenként kimondva (*Senkiföldjén, Dél, Félmúlt*), egészében kimondhatatlanul, mégis nyomatékosan a *Harmadnapon* szituációjának fő jegye. A pokolraszállás csendje azonban nem feltétlenül Isten csendje! A világ csendje nem keverendő össze ama másikkal, az ember elrejtőzésének nyilvánvaló csendje az Istenével. Az *Apokrif* híres kezdősorát (mely szakrális parafrázis), és az egész művet Jelenits István (Pilinszky-filológia. *Mozgó Világ*, 1982. december) joggal hozza összefüggésbe a költő egyik 1972-es írásával, mely a golgotai szituációról beszél, amikor „Jézus semmit se lát.” A „miért hagytál el engemet?” *apokrif* felidézése ez. Úgy gondoljuk, hogy az *Apokrif*ben mivel egy eredetileg, helyzete és világa szerint nem-hiteles tanú, méghozzá a vers és a kötet folyamatában a fegyenc- és gyermek-helyzettel azonosuló tanú beszél, ezért nem kizárják, hanem a *coincidentia oppositorum* értelmében feszítik és kiegészítik egymást ezek a pillérszerű sorok, melyek az Apokrif-elemzőknek többnyire a legtöbb gondot okozták: „Torkomban lüktet közeled.” versus „Sehol se vagy. Mily üres a világ.” Illetve „a már-már elfúló reményt, / hogy megjövök és megtalálalak.” versus „Látja Isten, hogy állok a napon.” *Ez a világ az, ahol „Sehol se vagy”, tehát „Nem értem én az emberi beszédet, / és nem beszélem a te nyelvedet . . . Nincs is szavam.”* Isten azonban mindvégig mintegy *ugyanott van, nem mozdul, és látja az apokrif állapotot.*

A motivikus elemzés összefoglalásaképpen: éhség, látás, tanúság – a kötet íves struktúráját adják, melynek középtáján, lent, a világgállapot mélypontján az *Apokrif* és a *Jelenések VIII. 7.* áll, ezek után mintegy visszafelé hajlik, világosodik a kötet tónusa, kioldódik, illetve kisimul és megszelídül a feszültség. Az *Apokrif* utáni versek az apokalipszis utáni (nem művészi értelemben vett) kifáradásról is szólnak, és a konkrét apokalipszistól való eloldódásról (ami csak az emlékezet egzisztenciális alaprétegében való mélyebb rögzülést jelenti, lásd a következő kötet *Utószó* című nyitóversét). Ennek az „utáni” lírai közérzetnek jellegzetes alakjai a négysoros költemények, melyek túlnyomóan a kötet utolsó harmadában találhatóak, s a kötet egészétől némileg eltérő – új korszakot sejtető – motivikát tartalmaznak. A motívumok és kulcsszavak belső, egymáshoz viszonyított működése azonban még korántsem ad választ a kötet teljes jelentésszűfűgésének problémájára.

2. „. . . az írások szerint”. A kötet értelmezésének alábbi kísérlete két előzetes megszorítást igényel. Az egyik az, hogy e kísérlet csupán *egy* interpretációs lehetőség, illetve javaslat a többi között; úgy véljük azonban, hogy éppen erre a lehetőségre még nem figyelt fel a szakirodalom. A másik, hogy *ez az értelmezés* szűk-sűk magán viseli az elmúlt huszonöt év jegyeit, a *Harmadnapon* múló idejét, e múlás természetét önkéntelenül is kifejezi: most beszélünk róla, nem akkor, még ha véleményünk szerint nem múlt is el a könyv *igazi*, mélyebb ideje. A

kiinduló kérdés így hangzik: miért harmadnapon a neve e könyvnek? A kötet címének értelme a szövegben van, az azonos című versben és annak utolsó sorában: „et resurrexit tertia die.” De miért éppen latinul idézi a költő a Credot? És miért éppen a Credora játszik rá a címadó versben? Értelmezésünknek az eddigi alapszavak (éhség, látás, tanúság, csend) birtokában, ezen a nyomon kell haladnia. Tény, hogy Pilinszky *egy feltámadás-verset választott kötet címül és így könyve formális középpontjába helyezte azt. Véleményünk szerint a kötet motívikusan alig kifejezett, mégis rejtetten mindenütt jelenlévő alap gondolata ama három nappal kapcsolatos, mely a kereszthaláltól a feltámadásig tart.* A feltámadás radikális eseményével szembesíti a jelen történelmi-emberi világát. Ennyiben kihívás és panaszos, perlekedő kérdezősorozat is, a kereszténységre alapított európai kultúrának címezve. Pilinszky könyve ezért nem tud és nem tudhat a neutralizáció vagy szelídített integrálás sorsára jutni (függetlenül attól, hányszor, hol s hogyan idézgetik). A radikális eseményt az óegyházban született Credo szövege foglalja össze, igen szűkszavúan: „Harmadnapon feltámadott, az íráskok szerint.” A költő ezt állítja bele a radikális gonosznak, az auschwitzi létezésnek és következményeinek szerkezetébe. Van-e az ascensusnak egyáltalán most is érvénye, s ha igen: módosult-e és miképpen emez érvényesség vagy fennállás? Lehet-e még kiemelkedni a metafizikai és materiális botrány minden eddiginél teljesebb állapotából, mely *kivételesen* minden emberre érvényes, és amely ilyen módon példátlan: negatív egyetemességet teremtett? Méghozzá nem a bűnös cselekedetek nagyságrendje által, hanem e cselekmények bűnös voltának tagadása által, *tehát* végső, a praxisban persze sohasem követett értékek közmeg egyezései elismerésének és megfellebbezhetetlenségének a megtagadása által. Fenntartható-e még tehát a bűnök bocsánata, egyáltalán a szent szavak, *tehát a szavak* értelme? Van-e s szabad-e a szabadulás abból, ami történt, s ami természet szerint, illetve negatív lényeglátó: radikális és egyetemes elfordulásánál fogva nem zárható egyszerűen a múlt idejébe?

A kötet mondása szerint bármiféle szabadulás ma csupán a jóvátehetetlenség földi-emberi örökkévalóságának realista tudatában, vagyis a feltámadás földi mértékkel abszurdnak tetsző „egykori” hitének analógiájára képzelhető el (a szavak közül az első és a huszadik *ilyen módon* összeér); mert ész szerint ez a szabadulás többé nyomtatékosan nem következhet be mibennünk. Ahol és amiben mégis szabadul – feltámad – valami, az az ész szerinti történelem fogalmaiban, világképében nem illeszthető bele: a testvéri együtt szenvedés, a testvériség által a szenvedésben. A *Harmadnapon* azt a folyamatot kíséri végig, melynek során az elkülönült – éhező, szomjazó – szubjektum mintegy hazatalál, és éppen a mélypont helyzetében, illetve csakis a *nincs tovább* idejében. (Ezért a kötet többszöri rájátszása a tékozló fiú toposzára, és magára a Harmadnapra is, *A harmadikban*, a *Piétában*, illetve a rejtetten már itt felbukkanó, oly fontos jobb lator-motívumra.) Ennyiben a feltámadás *emberi* eseményéről mint null-pontról „szól” a kötet, s interpretációnkat nem csupán a kötet- és a verscím „csábítása” vezeti. A feltámadás ész szerint abszurd ténye a szenvedésben alámerülő misztikus megismerés és a személyiség feloldódásának három nap-élményében válhat csupán újra – így persze kimondhatatlan – tapasztalattá. A *Harmadnapon* tisztán a költészet közegében és minden „irányzatosság” nélkül az Íráskok érintette alaszállítás-misztérium útját követi. De szinte megoldhatatlan nehézséget jelent az, hogy itt a misztérium nyelvi formát ölt, a látványnak szavak tanúságában kell nyilvánulnia. Ezért olyan drámai már eredetileg is az ősi Credo szava: „az íráskok szerint”, hiszen olyasmit kell szavakba foglalnia, ami csak látás, méghozzá ún. „üres”, tisztán szellemi látás és hit dolga lehet. „Látta és hitt.” (Jn 20, 8). Az evangéliumi látás: tanúságtétel, mely bizonyára rokonértelmű azzal, amit Pi-

linszky sok helyen *figyelemnek* nevez. A *Harmadnapon* költészete tehát néma tapasztalást dolgoz fel, a szavakon túli és inneni csönd *elesetten megújító* erejét, ami a mindenkori kín legalján honol. Megint csak az analogikus dimenziót hívjuk segítségül: a Szentírás sehol nem beszél ama három nap valóságáról; csupán irányt jelöl: „alá”, majd „fel”. Kép nélküli, kiüresített, csupasz látást feltételez ez, amelytől nincs nagy távolságra az *Apokrif* zárórészének „Látja Isten” szakasza. Csakhogy ez utóbbi esetben minden megfordul (miként már a Jelenések VIII. 7-ben), s mintha Isten kép nélkül, pusztán a látás ideájából születő vízióját látnánk – mirőlünk. János Evangéliuma tudhatta ezt, amikor összekapcsolta a két szót: „Látta és hitt.” A látás az *iménti értelemben* – mely a lecsukott szemek látásával rokon – és a hit – egy.

A látás és a szavak megújítása tehát a *Harmadnapon* „programja”, ami azonban egy mélyebb összefüggést fed: „alá” és „fel” egységét, a szenvedés elhagyatottságban való teljességének és az új testvériségnek a misztériumát, ami a *három nap* néma dinamikáját repetálja az emberi létezésben. Pilinszky a 20. század közepén analogikusan megismétli, újra eleveníti „az írások szerint” fordulatát és tanúságát, egy olyan történelmi-antropológiai végállapotban, mely *negatív*e amannak a megfelelője. Mindkettő az idők teljessége, csak végtelenen ellentétes értelemben. Pilinszky Auschwitzot mint negatív kinyilatkoztatást, mint Anti-Krisztus-eljövetelet érzékeli, anélkül, hogy „róla”; „arról” beszélne: *egy csecsemő és egy fegyenc szemével lát*, tud, de nem beszél magáról a gonoszról. Profétai fordulatai sem a szó hagyományosan félreérthető értelmében azok: „és lát az Isten”, „és látni fogjuk” „Látja Isten” stb. A *gyermekség „parancsa”* kötetében az a *mozzanat, amely egyáltalán lehetővé teszi a Credo-idézetet, verscímében, kötetcímként, verssorban*. Itt az a paradoxon érvényesül, amely szinte kulcsmondatként áll a könyv tengelyében, és a költő jelmondata is lehetne: „Kifosztottak? Meggagdagodtál!” (*Egy KZ-láger falára*)

3. *Hely és idő*. A kötet helyét sokan és sokszor kijelölték már, a költő életművében is, ehhez nem szükséges hozzátenni semmit, annál is inkább, mivel Pilinszky művészetében csak látszólagos fejlődésről lehet beszélni. Irányadónak tekinthetjük saját, felejtethetlen sorait erről a *Szálkák* élén: „Amiként kezdtem, végig az maradtam. / Ahogyan kezdtem, mindvégig azt csinálom.” (*Amiként kezdtem*) Itt és most csupán egyetlen összefüggésre utalunk, ami az ötvenes évek közepét, második felét érinti. Figyelemre méltó, hogy József Attila utáni költészetünk – az irodalmi közvélemény szerencsés ítélete szerinti – két legjelentősebb, univerzális költeményének, a *Tékozló országnak* és az *Apokrifnek* (mindkettő 1954-ben keletkezett, és erre a nem jelentéktelen mozzanatra későbbi irodalomtörténeteinknek magyarázatot kell adnia) – apokaliptikus állapot áll a középpontjában. Természetesen egészen különböző aspektusból fogalmazott apokalipszisek ezek. Az egyikben szociális és nemzeti-történelmi végítélet, a másikban antropológiai, kozmikus és kvázi-teológiai végítélet van. E két műnek a magyar költésztörténetben betöltött szerepe felől is végig lehetne egyszer gondolni és megvizsgálni az apokaliptika megjelenésének idejét, korát, továbbá helyét, súlyát és változatait líráinkban. Valószínű, hogy helye és tágabb értelmű ideje az *Apokrifet* és rajta keresztül a *Harmadnapon* olyan költészetitípushoz csatolja, melyben az *Előszó*, A *halottak élén*, Babits bizonyos késői versei, meg a Juhász-poéma megszületett. Az is bizonyos, hogy itt és most, így nem születet meg, nem folytatható ez a típus. Hogy mi volt a funkciója ennek a lírafajtának a magyar irodalomban, és ha kiürült, miért, az további vizsgálódások tárgya lehet.

Folytathatónak bizonyult azonban e könyvből az, ami az egész Pilinszky-líra közismert jellemzője, de itt öltött először végleges alakot: a szüksézszerűség, a szavak reduktív használata, a sűrítésbe vetett bizalom, a csöndközeli beszéd és a

jellegetes szórënd meghatározta mondatszerkezet. A szavak megtisztítása és új értelem közelébe sodrása (mely poétikailag ugyanaz a folyamat, ami a jelentés síkján, a mondott értelembe végbemegy) nemcsak nagy hagyományra tekint vissza a magyar költészetben (beleértve nem csupán az elődöket, hanem a költő kortársait, Nemes Nagytól Weöresen át Zelkig), hanem ezt a hagyományt az újabbak felé éppen Pilinszky lírája közvetítette. Tandori Dezső és Petri György, Oravecz Imre és Várady Szabolcs verseinek, poétikájának, és az újabb, ún. nyelvkritikus lírának a tanúsága szerint. A későbbi hatáselemzéseknél azonban mindig tisztán meg kell majd különböztetni a poétikai hatást és a világtkép hatását. Befolyása irodalmunkra ugyanis előszörre a költőé, s csak utóbb érik, érett be a misztikus jelenségé, az emberé. (További, messzire vezető feladat kimutatni kötetének rejtett hatását prózáinkra, Mándy, Mészöly vagy Esterházy esetében; a sor nyilván nem teljes.) És ezen a ponton lép be a Harmadnapon – huszonöt év után és által – a mába. Közvetlenül itt és most marad, nem halványul és nem merevedik hagyományá. Rendkívüli hatásának okai ugyanis nem csupán jelentőségében és nagyságában: művészetének ökonómián túli nagyszabású szegénységében rejlenek, de a korszakban is, amiben állunk s ami felé „röpülünk”. Ez utóbbi a postverbalitás, a restaurált archaikus kommunikáció formái, a látvány, a vizualitás hitelébe vetett új bizalom érája. Meg a nem szociálisan értett szegénységé. Mert a szavakba s a művészetbe mint gazdagságba vetett bizalom mintha en masse enyészne, s nem ok nélkül. Hogy ez „jó-e” s hogy „milyen lesz”, nem tudhatjuk, hiszen az elején állunk; de hogy „ez lesz”, azt tudhatjuk. Pilinszky Harmadnaponja egy új kultúrának hagyatékul szánt breviárium, egyben csodával határos: előzetes szöszedete is annak, minthogy egy régi kultúra originális alapítószeit tisztázta újra, támasztotta fel a jövő színe előtt. Ilyen értelemben egy átfogó kultúráváltásról ad hírt, beleértve azt is, ami folytathatatlan a régiből, s amelynek során csaknem minden más lesz, de az alapítószeit újra, tisztán artikulálni kell. Még mindig az ő költészete által megragadott ama három nap néma, végtelen átmenetében vagyunk benne, és ennyiben nem telt el huszonöt év. A kötet ideje nem múlik. S hogy mi lesz a neve mindennek s öneki, akkor, majd, parafrazeálván Jelenits idézett írásának szép s jogos kérdését: „Mi lesz a neve Pilinszkynek?”, nos azt meg nem mondhatjuk, hacsak újra meg újra az ő szavaival nem. Talán: „mindennél egyszerűbb csend, ez lesz.” (Ez lesz).

KÁROLYI AMY

Szegények

Átalakul a nevük szegénnyé
szegény Tibor, szegény anyám
szegény Hajnóczy, szegény Samu
ki családnevét cseréli szegényre
ki keresztnevét bujztatja szegénybe

Egyszer mindnyájan szegények leszünk
és névtelenek, mint a szerzetesek
szegény, mondják majd a nevünk helyett

Januárius

A hám gyógyult.
A heg maradt.
Belegyógyult a nyíldarab.
De akár megöltek sebei,
– egy hóesés, egy alkonyat –
és újra elkezd vérzeni.

A magyar szentek szigete

Vajjon járt Szent István királyunk azon a dunai szigeten, amelyet manapság Szent Margit szigetének neveznek?

Bizonyosan megfordult itt az első magyar király, mint ahogy országának minden talpalatnyi földjét bejárta szentséges s hatalmas lépteivel, hogy a magyarok új birodalmát ezer esztendőre megalapítsa.

Milyen lehetett a mai Margitsziget Szent István idejében?

Pogányok emlékei nem maradtak a szigeten, fehér lovat aligha áldoztak itt a táltosok az ősi oltároknál Hadúrnak, mert valami nyomát csak találnánk a honfoglalók bűbájos szertartásainak.

A dunai sziget, úgy látszik, a történelemben, mintha a magyarok megtelepedése óta mindig a Szentek, a királyok, a csodák szigete lett volna. A pogányság oltárait Szent István idejében mind távolabbra állította fel az ország középpontjától, elbujdosott oltáiraival a megközelíthetetlen Bakony-erdő sűrűségeibe vagy pedig a beláthatatlan Alföld ködbevesző messziségeibe, – a dunai sziget nem volt sehogy se alkalmas hely arra nézve, hogy a táltosok itt rázendítsenek ázsiai énekeikre. A két partról, a szarvasok és ózek módjára, könnyen átúszathattak az első magyar kereszténység istenfélő lovagjai, hogy a vén táltosokat elhallgatassák.

A pogány papok talán akkor jártak erre utoljára, amikor a *Hét vezérek* fáját elültették, amely nagy fa (a margitszigeti „kastély” előtt) még manapság is hirdeti háromágúvá válott szegénységében, hogy a honfoglaló magyarok igenis körülnéztek a szigeten is, amikor is fát ültettek látogatásuk emlékére. Ezt a nagy fát mondjuk manapság a sziget legvénebb fájának, a hagyomány szerint mindig utánővekednek az elpusztuló törzsek után az új törzsek. Annyi bizonyos, hogy *hét* törzsű volt a fa, mert hiszen a legrégebb emlékekben gyakran felbukkan neve a *Hét Vezérek* fájának.

Az Árpád-házból származó és már születésüknél fogva szentséges ős- királyaink annál gyakrabban fordulnak meg a Szentek szigetén, minél inkább terjed a kereszténység, – minél inkább megkívánja a pogányságtól elforduló lélek az áhítatot, a magábaszállottságot, – az Istennel való beszélgetést. Az Árpád-királyok templomaikon kívül valóban keresve sem találhattak alkalmasabb helyet a remete-napokra, a fennkölt gondolkozásra, az uralkodás igazi útjainak megtalálására, mint ezt a dunai szigetet, amelyet fák rengetege takart el minden oldalról a külvilág elől; kevesen tudják azt, hol kell megláncolni a csónakot, hol lehet bizodalmas kikötőhelyet találni a Duna gyors sodra elől, melyek azok az utak, amelyek a sziget legrégebb épületéhez, a kápolnához, *örtoronynak* nevezett felsőromokhoz vezetnek. Az Árpád-királyok bizonyára sokat tünődtek a nagy fák alatt a magyarok boldogulásáról, mert itt nem zavarta őket senki elmélyedésükben, – legfeljebb talán csak azok a nyulak, amelyeknek őse bizonyosan a Duna jegén át került ide először a téli tájból kizöldelő szigetre. Az Árpád-királyok madarai ma is ugyanazok: a nagy szilfán ma is vércse fészkel, a varjak ugyanazon a nyelven beszélnek a fatetőkön és a vadkacsa a szigeten költi ki tojásait. Bizonyára a hideg időjárás cinkéi is átrepültek a szél szárnyán a budai erdőségekből, amint-

hogy a fülemiléknek, a csendőrző bozótok lakóinak ugyanaz a dallamuk van, amellyel már az Árpád-királyokat elmerengtették gondolataikban. Vak Béla üldögejt sokat e helyen magánosságában és V. István királyunk, eme bús kései hajtása az Árpád-nemzetségnek, holtaiban is ide kívánczolt: még a múlt században is tudnak temetkezőhelyéről a históriások. (V. István bánatában halt meg Erzsébet leánya után. Szerzetes lett halála előtt.)

A magyar Szentek szigetéről a történelmek feljegyzői (a papok és nótáriusok) voltaképpen akkor kezdenek beszélni, amikor az Árpád-királyok remetés-helyét mások is felkeresgetik, hogy itt éltük bizonyos időszakát vallásosságban, erényességben, a magány tiszta gondolatainak társaságában töltsék.

Ama szerencsétlen IV. Béla királyunk, akit a tatárság a muhi csatától a dalmáciai szigetekig üldözött: hazájába visszatérve a Bakonyban rejtőző emberevőkön, a pogányságba ismét elmerülő tatárrá válott magyarokon, elpusztult, rombadőlt országán a Nyulak szigetén gondolkozott, mert talán ez a csendes sziget volt az egyetlen magyar terület, amelyre tatár nem tette a lábát. Még manapság is történelmi csoda, hogy az Árpád-királyok egykori remetehelyét nem keresték fel a tatárok, – talán nem is kellett volna Dalmáciáig futamodni szerencsétlen királyunknak, ha a senkinek útjába nem eső Nyulak szigetén meghúzódik. Itt, királyősei szellemalakjainak védelme alatt, a remete köntösében kívárhatta volna a tatárság eltávolodását, akiket végül is a tenger mellől Bolgárországon át a minden ravaszsággal megkent templáriuslovagok csalogattak vissza Ázsiába. A hazatérő bús király első intézkedéseit a Nyulak szigetéről teszi, ide zarándokolnak hozzá azok a magyarok, akik nem lettek tatárrá, hanem királyhűségben és keresztény hitben várják vala rejtekhelyeiken az idők jobbrafordulását.

És IV. Béla király leánya, Margit védelme alá menekülnek azok a magyar nők is, akik országunkban annyit szenvedtek vala a tatárság baromi kegyetlenségétől, amely szenvedésekről a pogányságnak talán egyetlen korszaka sem tud. Szűz Mária országában alig találatnak szeplőtelen nők. Tatárnőstények marcangolják vala szét azokat a magyar szüzeket, akik elvetemedett férfiak elöl megmenekedhetnének. A nők könnypatakjai együtt omlanak a nemzet vérével. A magyar nőket kellett ismét holságukból, óruíltséggé tombolódomott betegségükből, éhség és gyötrellem szülte kínjaikból életrekelteni, hogy Béla király ezalatt a férfiakban élessze fel az Árpád-királyok virtusát és hitét.

Margit királyleány azoknak a nőknek a lelki megtisztulására építette a szigeti kolostort, akik már Istenben való hitüket is elveszítették ama szörnyű évek alatt, amelyet a tatárok járása jelentett Magyarországon. És a liliumfehér királyleány, aki szép ifjúságát a dalmát szigetek kőszikláin töltötte a bujdosásban, most megtérven hazájába, búcsújárásban viszi a magyar nőket a szigeti kolostor felé, amely kolostor menedéke lesz mindazoknak, akik isteni kegyelemből megmenekedtek a tatárlovak porfellegeiből, valamint nem veszítették el hitüket Szűz Máriában, aki előbb-utóbb megsegítendi a benne bizakodókat. A kolostor a szigeten nemzedéken át nyújtott menhelyet a magyar nőknek, akik Magyarorszáért imádkoztak és a tatárok emlékezetére önfeláldozó sanyargatásokkal töltötték életüket. A kolostor romjai között kevés fantáziával is meg lehet találni manapság is azokat a cellákat, apácaszobáknak a helyeit, ahol egykor Szűz Mária országáért imádkoztak. Az Árpádházbeli szent királyainkat Isten tiszteletében felváltották a Nyulak szigetén Boldog Margit „leányai”, amint ez a hőtiszta királykisasszony még a legöregebb apácákat is nevezé. Az épületmaradványokból körülbelül ki lehet számítani, hány „leánya” volt a királykisasszonynak. Tizenketten

lehetek itt és néha tán boldogok is voltak búskomoly életükben, amikor például a rettentő tél múltával a kolostor körül az ibolyák dugdosták ki kék szemüket.

Megint a pogányságnak kellett jönni, – arról alantól, bús Mohács felől, – hogy a szentté vált, Szűz Mária választotta nőket megfutamítsa csendes otthonukból. Margit királyleány koporsója még ép volt és a rege szerint holtteste rózsák illatát terjesztette maga körül. (Azon a helyen volt kősírhely, ahol manapság a kápolna zengedezi dalait.) A pogányság bestialitásai közé tartozott a keresztény sírok oktalan megrombolása is. A mohácsi csatát követő napon, amikor már köztudomású lett, hogy Mária királyné éjjel, titkon elmenekült budai palotájából: a margitszigeti apácák is futamodásra gondoltak és Margit királyleány koporsóját kiemelték sírjából. Persze, ez nem ment férfisegítség nélkül. De hát már akkor, Margit királyleány után férfiaknak is megengedték a szigeten való megtelepülést. Így a Domonkos-rendi szerzeteseknek, akiknek kolostora a mai kastély-épület helyén állott, bástyái és falai ma is középkori erővel állják az Óbuda felől jövő északnyugati viharokat. (Ó, hányszor hallgattam az épületben töltött évtized alatt a szerzetes szellemalakok kardalát a bástyából, ha vihar süvölt végig éjfélkor az épületben!) A domonkos-rendi szerzetesek kardot viseltek az oldalukon és voltaképpen azért engedelmet a szigeten való letelepedéshez, hogy szükség esetén megvédelmezzék a Margit-kolostor nőit a rablóktól, haramiáktól. Sok bevett koponya kerül elő manapság is a kertészek ásója nyomán a sziget humuszából, amely koponyák világtalanul is hirdetik, hogy a papok jól forgatták kardjaikat a Margit-zárda védelmében. A dominikánus atyák segítségével tette lehetővé, hogy a női-zárda lakói idejében elmenekülhettek a szigetről Margit királyleány koporsójával. Útjukat Nagyváradnak vették, mielőtt a Duna mentén repülő török lovasokkal találkozhattak volna. Majd, midőn Nagyváradon meghallották, hogy Mária, II. Lajos özvegye Pozsonyban telepedett meg (Szapolyaitól és a töröktől egyformán félve), a királyleány holttestével Váradról Pozsonyba menekültek. (Istenem, milyen lehetett abban a zord időben ily félelmetes utazás egy hallyal és egy koporsóval!)

Hét torony és hét templom volt Margit szigetén, mielőtt oda a törökök betették volna lábukat. IV. Béla óta a mohácsi vészig terjedő békességes idő alatt ennyi áhitatos épülettel gazdagították a szigetet a kegyes magyar lelkek, amelyek az istentiszteletben látták a magyarság megmentését. Az elpogányosodás, a magyartalanság, a haramiaság ellen épültek Margit szigetén a szebbnél-szebb templomok, amelyeknek nyomát se találni manapság. Igaz, hogy a domonkosok szerzete mindjárt a kardjához csapott, ha valamely újabb szerzetesrend megerősödni kezdett a sziget területén. Hatalmas emberek voltak és húst sohasem ettek. Kegyetlen fogadalmak voltak, de darab ideig ők kormányozták az egész világot. Visegrádtól Budáig mindenki nekik fizetett adót. Nem csodálható, hogy rövidesen kiverték a szigetről az esztergomi érseket, akinek a felsőszigeten volt nyaralója. Kiverték a Szent János-lovagokat, amikor azok itt erős kolostort építettek és a női zárda környékén kezdtek szimatolni az ottan található kincsek után. Elzavarták a pesti polgárokat, akik az alsószigeten építettek maguknak házat és rendelkezni kezdtek. Szembeszállottak a magyar királyokkal, mert, véleményük szerint, nekik csupán spanyolországi nagymesterük parancsol. Hát ezeket a gazdag, keménykötésű sziget-urakat zavarták el a közeledő törökök, hogy a leghatalmasabb lovak oda soha többé vissza ne térjenek. Kincseik után még a múlt században is kutattak a fanatikusok. Hová, merre lettek azok az aranykincsek, ezüstrodák, ezüsttárok, kincses gyertyatartók, amelyeket nem vihettek magukkal sem a Margit-hölgyek, sem pedig a dominikánusok? Talán a Duna fenekén

rejtették el őket, mert még a legenda sem beszél arról, hogy valaha kincset találtak volna a kertészek vagy más földások. (Volt egy újságom, a Szigeti Séták, amelyben sokat írtam azokról a bizonyos kincsekről.) Néha kibújik egy koponya a föld alól és nevetve ránknéz borzalmas mosolyával, – akik Margit szigetének múltjával s jelenével foglalkozunk. A kincsek jó helyen vannak.

TARJÁNYI BÉLA

Fiatalok a Bibliában

Abban a korban, ill. kultúrkörben, amelyben az Ó- és Újszövetséget írásba foglalták, a fiatalok korosztálya nem képezett még olyan határozott és önálló egységet, mint manapság. A bibliai időkben tulajdonképpen csak három korosztályt különböztettek meg: a gyermekkort, a felnőttkort és az öregkort. Fiatalokról, fiataloktól természetesen szó esik a Szentírásban is, de a bibliai szövegekben sokkal általánosabb az emberi élet hármasság tagolása, amelyben nem szerepel a „fiatalság”, a „fiatalok”. Mindez valószínűleg abból adódott, hogy akkoriban lényegesen alacsonyabb volt az emberek átlagos életkora (40–50 éves ember már öregnek számított), általános volt a korai házasságkötés (13–20 éves korban), és a legtöbb ember életéből hiányzott a fiatalok tanulás, képzés időszaka.

Ezzel a szemlélettel, amelyben a fiatalok korosztálya nem képez önálló egységet, teljes összhangban áll a Biblia szóképe is. Az Ószövetség héber nyelven a „fiatal” mellénevet nem is ismeri. Szükség esetén ennek körülírására a „kicsi, kevés, jelentéktelen” szót használják (»qácír«, pl. Ter 19, 31: „az elsőszülött így szól a kicsihez” = az idősebb, a fiatalabbhoz). A „fiatal” jelentésű főnév előfordul (»na'ar«, de jelentése egészen tág: az újszülött Mózes éppúgy „fiatal(ember)” (Kiv 2, 6), mint Abimelek fegyverhordozója (Bir 9, 54), vagy Saul szolgája (1 Sám 9, 3). A szó az esetek többségében inkább alárendeltséget fejez ki, nem fiatal kort, fiatalságot.

Az Újszövetségben hasonlóképpen elmosódott a „fiatal” fogalmi köre. Főnévi alakban a »neanískos« fiatalember szóval találkozunk néhány helyen, így például a gazdag ifjú esetében (Mt 19, 20. 22), de ugyanőt Lukács már „vezetőember”-nek mondja (aki megtartotta Isten parancsait „ifjúkora óta”, tehát már nem fiatal, ld. Lk 18, 21). Az Újszövetség görög nyelvében a „fiatal” melléknév körülírására az „új” jelentésű szó szolgál (»neos« új, fiatal), többnyire ez a szó is csupán viszonylagos fiatalságot, sőt gyakran inkább alárendeltséget fejez ki, pl. az 1 Pét 5, 5; 1 Tim 5, 1-ben (szemben azokkal, akik „öregebbek”, „presbiterek”, azaz a helyi egyház vezetői, tisztségviselői). Igen figyelemreméltó az is, amit Jézus mond: „A legnagyobb legyen olyan, mintha a legfiatalabb volna.” (Lk 22, 26.) Nyilvánvaló, hogy a „legfiatalabb” itt is alárendeltet, (rangban) kisebb-et jelent, hisz ellentéte nem a „legöregebb”, hanem a „legnagyobb”; ezt az értelmet támasztja alá a fentit követő, azonos tartalmú párhuzamos mondás is: „az előljáró pedig olyan, mintha szolgálja volna” (uo.).

A fiatalokról szóló bibliai tanítás meghatározását tovább nehezíti az is, hogy a szentírási szerzők szinte sohasem közlik a bibliai szereplők életkorát. Igaz, néha sikerül ezt közvetve megállapítanunk. Valószínű például, hogy Jézus apostolainak többsége fiatalabb volt Mesterénél, tehát zömmel 30 év alatt lehettek. Ők tehát mai mértékkel fiataloknak számítának. De mennyiben jogos és helytálló a mai korral való összehasonlítás, az életkor szerinti összevetés? Vajon az apostolok a maguk korában „fiatalok”-nak számítottak-e? A Szentírás szerzői nem nevezik őket annak. Egyikük „vámos” volt, egy másik „zelóta” (harcos?), többen pedig „halászok”. Ezek a megjelölések azt sugallják, hogy ők már egyértelműen felnőtteknek, középkorúaknak számítottak. Péter ráadásul házas is volt már és családfenntartó (hisz „anyósa házá”-ban lakott), tehát teljes jogú férfi. Fiatal voltukról nem esik szó sem Pünkösdkor, sem a Főtanács előtt, amikor egy-két év múltán Jeruzsálemben ők kerülnek az események középpontjába. Úgy látszik tehát, hogy abban a környezetben és társadalomban az apostolok a maguk 20–30 évével már egyértelműen a teljes jogú felnőttek korosztályába tartoztak, vagyis inkább a mai 30–35 évesekkel lehetne párhuzamba állítani őket.

Az ismertetett társadalmi és fogalmi különbségek miatt helyesebbnek látszik, hogy amikor a fiataloknak szóló bibliai üzenetet keressük, ne a kifejezéseket, és ne is csupán az évek számát vegyük alapul, hanem a mai fiatalok sajátos helyzetét szem előtt tartva keressük és lássuk meg a párhuzamokat, azonosságokat. A tizen- és huszonevesek helyett nevezzük fiataloknak azokat, akik nem gyermekek már, de még keresők; azokat, akik lassanként szellemi és fizikai energiáik, teljesítőképességük teljéhez érnek, de még nem épültek be végleg a középkorúak társadalmába; azokat, akik kezdők és kezdeményezők, de koruknál és helyzetük-nél fogva még alárendeltek.

Bibliai fiatalok

A Bibliában szereplő fiatalok alapján véve egészen természetesen viselkednek. Ézsau, amikor megéhezik, egy tál lencséért eladja elsőszülöttségét (Ter 26, 29–34); Saul fia, Jonatán meggondolatlanul eszik a mézből, és bajba sodorja az egész hadsereget (1 Sám 14, 36–45); barátját, Dávidot nagyon szereti és közbenjár érte (bár féltékeny lehetne rá, ld. 1 Sám 19, 1–7); Dávid menekül, menti az életét, s közben csellel szerez magának ételmet és fegyvert (1 Sám 21, 2–10). Jézus szenvedéstörténetében ott kíváncsiskodik egy ifjú (Márk?, ld. Mk 14, 51–52); Márk–János összekülönbözik Pállal, nem megy vele „dolgozni” (Csel 13, 13; vö. 15, 38); Eütükhosz az ablakból hallgatja Pált, de a hosszú beszéd alatt úgy elnyomja az álom, hogy kizuhan, leesik a harmadik emeletről (Csel 20, 9); stb.

A fiatalok közül, akikről a Szentírás említést tesz, néhányan súlyosan vétkeznek (pl. Noé fia Kám, Ter 9, 22–25 Héli fiai, 1 Sám 2, 22–25; Dávid fia Amnon, 2 Sám 13, 1–21; stb.) Később azonban többen belátják tévedésüket és visszatérnek a helyes útra. Jákob fiai irigységükben eladják testvérüket, de idővel saját szabadságukat is készek feláldozni, hogy apjukat megkíméljék az újabb, hasonló megrázkódtatástól (Ter 37, 12–35; 44, 18–34); a példabeszédbeli ifjú eltékozolja örökségét, utána azonban visszatér az atyai házba (Lk 15, 11–32); a kezdeti nehézségek után Márk nemcsak Péternek, de Pálnak is egyik leghűségesebb segítőtársává válik (2 Tim 4, 11), stb.

A bibliai fiatalok többsége viszont egészen feddhetetlen, vonzó példakép. Kitérnek a szülők iránt tanúsított tiszteletben, szeretetben, mindenekelőtt pedig az Istenhez való hűségben, akár életük árán is. Noé fiai, Szem és Jáfet tisztelet-

tudóan viselkednek akkor is, amikor apjuk elővigyázatlanul lerészegedik (Ter 9, 23–27); Tóbiás tisztelettel fogadja, hűségesen követi apja tanácsait. Hiába marasztalja őt apósa, visszatér beteg apjához, sőt az Úr angyala segítségével meg is gyógyítja őt (Tóbiás könyve). A fiatal Sámuel engedelmesen szolgálja Héli főpapot, és készséges lélekkel hallgatja Isten parancsát (1 Sám 3, 1–21). Izsák maga viszi az áldozati fát, és zokszó nélkül vállalja, hogy apja feláldozza őt Istennek (Ter 22, 1–12); Dániel és négy társa minden megpróbáltatást kész elviselni, de Isten parancsait nem szegi meg (Dán 3). A makkabeusi küzdelmek során hét testvért semmiféle fenyegetéssel, kínzással nem tudnak rávenni, hogy a tiltott eledelből egyenek, inkább vállalják a vértanúhalált; közülük éppen a legfiatalabb viselkedik leghősiesebben, hisz még anyja könyörgésére sem enged a kísértésnek (2 Makk 7).

Az Újszövetségben az apostolok leghűségesebb segítőtársai a fiatalok: Márk, Lukács, Timóteus, Títusz és a többiek. Velük járják a világot, segítenek a mindennapi szükségletek terén éppúgy, mint az evangélium hirdetésében; osztoznak a sok fáradságban, nélkülözésben, mestereikkel szenvednek üldözést és fogságot. Az apostolok önékülük csak a töredékét végezhetnék volna el annak a hatalmas műnek, amit Jézus parancsára végbevittek; az ő munkába állásuk jelentette annak biztosítékát, hogy a hit őrzése és terjesztése folytatódni fog a Tizenkettő halála után is. Nem csoda, ha az apostolok igen nagyra értékelték és megbecsülték őket; írásaikban sohasem mulasztják el, hogy elismerő szavakkal emlékezzenek meg róluk. Különösen szép dicsérő sorokat ír Pál Timóteusról a filippieknek:

„Senkim sincs ugyanis, aki annyira hozzám hasonló lelkületű volna, s oly őszintén szívén viselné ügyeteket. A többiek mind a maguk javát keresik, nem Krisztus Jézusét. Róla azonban tudjátok, mennyire megbízható, hiszen mint a gyermek apja mellett, úgy szolgált mellettem az evangélium ügyében.” (Fil 2, 20–22).

Mint egykor Jézus, úgy az apostolok is fiatalokat választottak ki, gyűjtöttek maguk köré, és órájuk bizták Isten uralmának, a megváltás művének folytatását, kibontakoztatását.

Fiataloknak szóló tanítás

Nem véletlen, hogy az evangélium hirdetésében elsősorban azok szereztek maguknak nevet, Isten ügyéért azok tettek legtöbbet, akik még fiatalok voltak, amikor Jézussal vagy az apostolokkal találkoztak. Ez nem csupán azért volt, mert a fiataloknak volt még idejük és energiájuk, hogy nagy dolgokat vigyenek végbe. Ezek az emberek azért jutottak kulcsszerephez az egyházban, mert amikor a jézusi és keresztény tanítás eljutott hozzájuk, még keresők és fogékonyak voltak, nem kiforrott emberek, akiknél az életfelfogás és életvitel megváltoztatása már sokkal nehezebb. Jézus örömhíre alapján véve és elsősorban fiataloknak szóló örömhír; a keresztény tanítás a fiatalos lelkületben talál a legtermékenyebb talajra. Fiatalnak kell lenni ahhoz – legalább lélekben –, hogy valaki ne csupán elfogadja ezt a tanítást, ne csak befolyása, hatása alá kerüljön, hanem az örömhír gyökeresen átformálja, újjáteremtse egész életét. A Biblián keresztül Isten a mai fiatalit ezzel a bizalommal szólítja meg: ez az út, ez a tanítás, ez az élet a tiéd, – olyannyira, hogy ma és holnap benned valósulhat meg leginkább, te vagy és leszél a legilletékesebb hordozója, továbbvivője, beteljesítője. A tegnap fiataljai ma rád bízzák, hogy holnap te hordozd és add tovább a következő nemzedékeknek.

Ez a tanítás, ez az élet mindig új, és mindig a régi. Mindig új, mert élő, és mert minden nemzedék más, mint a korábbi, tehát új módon éli és fogalmazza meg. Mivel a megújulás és továbbfejlődés szükségszerűen úgyis bekövetkezik, erre vonatkozó parancs és felszólítás csak elvétve hangzik el a Bibliában. De a keresztény tanításnak és életnek ugyanakkor mindig azonosnak kell maradnia önmagával, nem szabad elszakadnia a forrástól, Jézustól. Ezért találkozunk lépten-nyomon olyan felszólításokkal, hogy hűségesen őrizzük a hagyományt, tartsunk ki az apostolok tanításában, meg ne hamisítsuk az evangéliumot, engedelmeskedjünk, szolgáljunk alázattal (2 Tessz 2, 14; 2 Ján 9; Gal 1, 7; 1 Pét 5, 5; 1 Tim 1, 3.19; 4, 7.16; 6, 3; 2 Tim 1, 13–14; 2, 1–2; 3, 14; stb.). Ez az, amire tudatosan törekednie kell a fiatalnak is, mert ez – koránál fogva – nem természete. Így lesz belőle egykor a mennyek országának tanításában jártas, bölcs házigazda, aki kincseiből újat és régít hoz elő (Mt 13, 52): a hamisítatlan, örökúj evangéliumot, amely életet ad az embernek és értelmet a világnak.

JOSÉ-MARIA DE HEREDIA

Vízkereszt

Nos, Boldizsár, Menyhért s Gáspár, Három Királyok,
ezüst, arany s zománc edényekkel tele
– nyomukban hosszú sor, sok megrakott teve –
utaznak, úgy, ahogy régi képeken látod.

A messzi Napkelet felől hozzák imájuk
Isten Fia elé, aki megszülete,
hogy gyógyuljon e föld, s ember s állat vele;
kis szerecsen inas hordozza bő uszályuk.

Hol Szent József vigyáz, istálló ajtaján
belépnek, fejüket mélyen meghajtva, s lám,
a Gyermekek mosolyog, s csodálja csak amit lát.

Még Augustus alatt, hajdan, mint írva áll,
így hozott aranyat, tömjént és véle mirhát
három király, Gáspár, Menyhért és Boldizsár.

SZEGZÁRDY-CSENGERY JÓZSEF
fordítása

EMLÉKEZÉS SZEDŐ DÉNESRE

NEMESKÜRTY ISTVÁN

Dallam ködgomolyagban

(Töredékes vallomás Szedő Dénes költészetéről)

Szerb Antal *Száz Versének* utolsó költeményét, Angelus Silesius nyolc párrímét a hű barát: Szedő Dénes ferencrendi szerzetes fordította.

*Vasalhatsz bár ezer bilincsbe szorosan:
szabad vagyok, szabad szárnyalni magasan.*

Ezek a negyvennégy keserves esztendejében megjelent antológia utolsó sorai. A belső szabadság, a hit és a szeretet szabadsága végig meghatározta Szedő Dénes életét. Nem ismertem nála szerényebb, csöndesebb embert. Verseit is szinte dugdosta, bár azért közölgetett belőlük. Főleg fordításokat. A magyar irodalmi közvélemény alig ismeri, hivatalosan sohasem tartották nyilván. (Bár azért az *Irodalmi Lexikonban* szerepel.) Pedig ő az *Utas és holdvilág* egyik hőse. Aki Szerb Antal regényét olvasta, abban Szedő Dénes is él, örökre.

Persze azért bántotta, hogy költőként félre-félretolják. De túrte, mint ahogyan a zaklatásokat, kicsinyléseket, bántásokat is. Rövid ideig együtt pedagóguskodtam vele György Júlia felejthetetlen intézetében. Más alkalommal már említettem, hogy akkor Pilinszky János is ott kísérletezett a gyakorlati életben való helytállásnak számára lehetetlen lehetőségeivel.

Szedő Dénest néha bántották a vadóc gyerekek, már akik kisütötték róla, hogy ő pap. Hogy ferences barát. Derús mosollyal szemlélte a körülötte viháncoló csapatot.

Sokat köszönhetek neki. Barátunk volt, tanácsokkal, vigasszal segített nehéz éveinkben.

Most, vékonyka köteteit lapozgatva, nagy erőfeszítéssel igyekszem érzelmektől mentesen, tárgyilagosan írni róla. Feladatom, hogy költészetét méltassam.

Megpróbálom.

*Kél, burjánzik a lét: szétágaz, gócba verődik;
éled a rest anyag, és kezd már eszmélni az élő.
Megjelenik Krisztus. Rejtelmes Teste fölépül;
s megtér mind a világ a sugárzó Omega-pontba.*

(Megtestesülés)

Ez a négy sor Teilhard de Chardin tanításának bámulatraméltóan pontos és tömör költői összefoglalása. Alcíme is ez: „Teilhard tanít.”

Ez a takarékos tömörség és mégis szinte szertelen gondolati gazdagság jellemzi Bartókra emlékező versének összesen három rövid strófáját is:

Szemhatár nincs a képen,
csak víz. Hajó a vízen.
Korlátnak dőlve baljós-
magános férfi: Bartók.

A parttalan szabadság
emeli immár rabját;
ő meg táltos-szemével
távol hazába kémlel.

Fülel egy belső dalra,
a tengeren át hallja,
ahogy zengeti tisztán
egy ürögi parasztlány.

(Dallam ködgomolyagban)

„Parttalan szabadság rabja.” – „Kél, burjánzik a lét: szétágaz, gócba-verődik” . . . Szükségtelen tovább bizonygatni: jó költő. Ne takarékoskodjunk élvezetével. Összes költeményeit – vékony kis kötet lenne – együtt látva tapasztalhatnánk szelíd erejét, képszerű láttatás-módját, Sík Sándort folytató, Mécs Lászlót meghaladó, mert meggyőző indulatát. Mert indulatos költő. És: mindig megbocsátani kész szelídsége, kendőzetlenül őszinte és tiszta ferences szeretet-élménye mögött gyémántkemény következetesség rejtőzik. Könnyörtelen tud lenni azzal, amit rossznak ítél. Nem bántja; de félrehajítja, mint a gyomot. Szerencsére kevés gyomot talál, mert belső szeretete mindig föl tud fedezni valami szépséget, tisztaságot, valami örvendezni valót.

Nemrégiben egy külföldi vendégünket kalauzolva a Nemzeti Galériában, ismét végigjártam Schaár Erzsébet furcsa halotti folyosóját, ezt a nyugtalanító szoborsort, amely az eleinte tudatosan keltett szorongást végül is beletörődő nyugalommá oldja. Itt jutott eszembe újra Szedő Dénes háromstrófás kis verse:

Széljárta ház,
zegzúg lakás,
üvegfalú. Kísértet
üli az üres széket.

Fény, átderengő.
Hallgat a csengő.
Hol a menyasszony?
Befalazott asszony

hunyttal szemmel les:
„Válts meg, kedves!
Fény húz, fal nyom,
meg kell halnom.”

(Ház, Schaár Erzsébetnek)

Már 1948-ban publikált gyerekverseiben (*Kirelejszom*) is benne van ez a játékos pontosság. Ez a teológiai következetesség.

Vannak műfordításai, melyekkel évtizedekig elbibilődött. Ahogy egy középkori szerzetes másolgatott egyetlen kódexet egy egész életen át. Nem nyugós kötelességként, hanem hivatástudattal. Így birkózott például Ramón Llull, vagy ismertebb, latinos nevén Raymundus Lullus középkori misztikussal. Már 1943-ban megjelent egy válogatása Lullustól; és élete végén, *Facimbalom* című versgyűjteményében is közölt tőle. A *Világirodalmi Lexikon*t bőséges terjedelemben foglalkozik Lullus-szal, mint a katalán irodalmi nyelv megeremtójével. Ez a spanyol ferencrendi, aki hit és észelvűség összebékíthetetlennek vélt kettősségét igyekezett egyesíteni: Észak-Afrikában, a mai Algéria területén húzódott meg élete végén, mert a skolasztika tudósai bolondnak nézték. Mégis oly erővel hatott a maga korában, hogy V. Celesztin pápa alighanem az ő *Llibre d'Amic e Amat* című prózaverses elmélkedésének hatására mondott le a pápai trónról és vonult vissza remetének. (Róla viszont, Celesztin pápáról Ignazio Silone drámája szól: *L'avventura d'un povero cristiano*, 1968., melyet *Egy jámbor keresztény kalandja* címen volt szerencsém magyarra fordítani.) Szedő Dénes *Az imádó és imádtottja* címet adta Ramón Llull-fordításának. Kihívó cím. Az a szinte már erotikus istenszeretet süt belőle, ami oly bámulatraméltóvá és máig olvasottá teszi egy Avilai Nagy Szent Teréz vagy egy Keresztes Szent János prózáját és költészetét. (Szedő Dénes San Juan de la Cruz-tól is fordított.)

A 62. versben ez olvasható:

„Felelj, Bolond! Ha Imádtottad megszűnne szeretni, mit tennél? – Tovább szeretnék, hogy meg ne haljak. Mert nem szeretni: halál, szeretni: élet.”

S ha így van, hát Szedő Dénes sem halt meg 1983-ban.

Bár éledne újjá köztünk költészete is.

SZEDŐ DÉNES

Emlékezés egy pulpitusra

A tágas templomkóruson, arccal a szentélynek, öblös stallumok álltak a főkapu fölötti barokk ablaktól jobbra és balra, két sorban. Ezeket a felhajtható padkájú – és álló imádság esetére – karéjos könyöklővel ellátott imaszékeket évszázadok óta egymást váltó barát-nemzedékek koptatták csontfényesre, kivált a lekerekített éleken és hajlatokban.

A kórust a templomhajótól sűrű farácszat választotta el. E mögött húzódott meg a kétfelé osztott orgona, égnek meredő ezüst sípsorával, megemelt játszóasztalával. Még hátrább, középtűt, az ablak teljes világossága egy különös alkotmányra esett.

Középkori forma, de már barokk stílusban készült és valamikor galambszűr-kéreg festett bútordarab volt ez: remekművű, hatalmas – mintegy harmadfél méter magas – könyvtartó pulpitus, arányaiban és szépségében lenyűgöző.

Képzeltetek el egy zömök lábakon álló, óriás kockaforma szekrényt, azon egy vaskos oszloplábon forgó kettős könyvállványt, olyasformát, mint egy falusi háztető. Háromszöget záró ferde lapjai bármelyikén elfért kényelmesen egy-egy nyitott fóliáns. A szentély felé eső oldala azonban mindig üresen állt, – hacsak a lát-hatatlan angyalok nem használták a maguk kottái számára. Az elülsőn, a stallumok felé esőn viszont roppant pszaltérium, vagyis zoltároskönyv nyugodott, piros kottavonalain fecskemód sorakozó feketeszín gregorián kottafejekkel és öklömnyi betűs zoltárversekkel teleírva. Némely s-betűt – a régi könyvek írásmódjának megfelelően – alig lehetett megkülönböztetni az f-betű formájától. Elvértve egy-egy díszes kezdőbetű világított ki a sorok közül.

A nagy pszaltérium alatt még két fia-könyvtartó is helyet kapott jobbra-balra a párkányon, annak a két klerikusnak használatára, aki a nagy könyv lapjait a hátrább állók számára forgatta. E fia-könyvtartókra a zoltároskönyvnek afféle mutatóját helyezték, mely a zoltárok és himnuszok lapszámát tüntette fel.

Az egész alkotmány századok imádságával volt átítatva. Élt és lélegzett. Imádságot lehelt ki magából, mint növények az oxigént. Hozzátenni a magunkéból alig kellett már valamicskét.

Nos, meghatározott időben, melyet egy embermagasságú, faköpönyeges óra jelzett a kolostorfolyosón, megcsendítettük a falra erősített, éleshangú kisharangot. Tíz másodpercig egyfolytában szólt. A cellák ajtaja sorra kicsapódott, és mi, csuklyás kisbarátok, párba verődve, kezünket kámzsánk bő ujjába rejtve vonultunk a zsolozsma színhelye, a kórus felé. A hosszú, bolthajtásos folyosók a bűnbánati zoltár szavait visszhangozták. *De profundis – a mélységekből* – fűjtük magas gyerekhangon.

A kolostor emeleti folyosója egyenest a templomkórusba torkollott. Ott, a kisajtóban – profán vagy zabolátlan gondolatok ellenszeréül – ki-ki szenteltvízzel hintette meg magát; mindjárt ezután széltében két sorba fejlődve, a jelenlevő Úrnak adtuk meg illőn a tiszteletet, majd minden másodikunk hátralépve, két oszlopba zárkóztunk fel a nagy pulpitus elé. A stallumokban csak a szerzetesatyák foglalhattak helyet.

Rákezdtük a zsolozsmázást. Minden egyes zoltár végén a Szentháromság dicséretét mély főhajtással egymással szembe fordulva kellett elmondanunk. Ez a ritmikusan ismétlődő félfordulat, a többi mozdulattal együtt, lassú táncszerű mozgást vitt az imádságba; a maga módján, így a test is részt vehetett benne.

Megindítóan fiatal arcok. Akad átszellemült és akad parlagiasabb: mindegyik őrzi titkát. Most azonban együtt vagyunk mindnyájan a fölséges Isten színe előtt. Valami történik a mélyben.

De miért vagytok ilyen sápadtak, atyámfiai? Ilyen falfehérek? Miért húztátok csuklyátokat ily mélyen a szemetekbe? Sehogy sem illik ez, zsolozsma közben... És egyáltalán, kedves kis tejtestvéreim; hová tűntetek a vén pulpitus elől?

Közelítő szavak Szedő Dénesről

Miután elmentél közülünk, a saját szeretetünkkel vívódunk. Ez mindennél nehezebb. Lemérni a művedet, kijelölni – okosan, körültekintően, mérlegelve – helyedet az irodalomban, a ferences rend szellemi körképében, komoly föladat. Rendezni, ami utánad maradt, szép, aprólékos, szükséges munka. De mit tegyen az ember azzal a hiánnyal, ami nem a kis park fapadján, nem a szobácskádban, nem az emlékezetében betöltetlen, hanem a szívében? És miért olyan szelíden fájdalmas ez a hiány? És miért hiány, ha mégsem hiány? Hiszen valamiképpen itt maradtál, ha nem is vagy itt, beszélünk hozzád, bár többé nem felelsz, s nem írod többé halk és mindig pontos mondataidat.

Az ember összeszedi magát és elhatározza, hogy szembenéz azzal a jelenséggel, akit Szedő Dénesnek hívtak. Átlapozza a leveleidet, kibetűzi apró cetlikre vetett írás-grafikáidat, kis versremekeidet, remegő vonalú rajzaidat, és mindebből ugyanaz a szerénység, ugyanaz az áhítat, ugyanaz az alázatos, de éles figyelem néz vissza rá. Áthatolhatatlan, áttetsző tisztaság. Itt vagy a kezünkben, odaadod magad, készséggel teleszel le az oldalunkon, mégsem ismerünk. Mégsem ragadhatunk s ragadhattunk meg. Ellenálltál minden görcsös szándéknak, minden elszakító mozdulatnak, de boldogan viszonztad az érintést, az ölelést, az énekhangokat. Ki tanított mindarra, amit oly magas fokon tudtál? S mit tudtál? ... Egyetlen szó adja meg a választ: a szegénységet.

A szegénységet tudtad, mint állapotot, mint tudományt, mint főnemesi rangot. Ezt az egyet, de ezt páratlanul. És tudtad a szegénységről, hogy szeretet, bölcsesség, igazság. Tehát hogy hatalom. És tudtad a szeretetről, hogy az maga Jézus Krisztus. A bölcsességről, hogy az az egyszerűség. Az igazságról, hogy az az élet. És nem szóltál a tudásodról. Hiába kellett írnod róla, hiába szólongattak, hogy arról ejts szót, ami a titkod, ha szóltál is, hallgatag maradtál. Ha elragadtattál is, a nagyobbik rész mindig benned maradt. Olyan voltál, mint a fuvallat, amely nincs igazán mivolta tudatában, csak megrebbenti a levelet, megsimítja az útjába kerülő arcokat, s gyöngédsége akaratán kívül ülepszik le az érintett lelkek mélyén.

Minek sorolni az emlékeket? Aki nem tud nem lenni, mert a szeretete minden idő fölé emeli, az van, ahhoz képest az emlékek – múlt idő. És igazság szerint az emlékezetünkben sem más a lényeges, csakis a szereteted. Nem azért, mert fölismeréseid, éleslátásod, nem mindennapi tudásod, s maga a műved nem fontos. Hanem azért, mert ezeket is úgy éltette felejthetetlen jelenléted, s jelenlétedet a szereteted, ahogy a szobát az égő világítja meg, az égőt pedig a falba rejtett vilnyáram táplálja.

Nem jellemezni akarlak. Ez talán sikerülne, de mire való? Nem megjeleníteni, hiszen jelen vagy. Nem méltatni, azt jobban elvégzik mások. A leglényegedet szeretném szóvá tenni. Azt, amiről írtál s beszéltél, s amiről hallgatni is oly jelentősen tudtál, hogy mindnyájan ebből a hallgatásból értettük meg igazán. S amikor

ez a leglényeged földérintetlen marad, ugyanakkor teljesen kimondható: Jézus Krisztus.

Mindig újra és újra megleptél minket Vele. Ő volt az életed, ő mozgatott, beburkolt, megmutatott téged és elfödött, bátorított és elgyámoltalanított, bár a félnépszerűségből is kiragyogott, ő hangolt jókedvre, s ő ejtett vissza magadba, miatta írtál s miatta nem írtál, érte tanultál s forgattad a rádióműsort, s rádiód kereső gombját, őt emelted magasba s vele sétáltál az erdei ösvényen, őt osztottad ki és érte soroltál minket is testvéreid közé, őt szeretted a zenében, a fáknban, igéidben és a művekben, érte fogadtad el betegségeidet és akartál engedelmesen, nagy igyekezettel meggyógyulni, őt magyaráztad a zsoltároknban, az emberek különös viszonyaiban, őt szeretted az emberben, őt kerested bonyolultságainknban, mint az egyetlen Egyszerűséget, és mégis mindent önmagáért szerettél, a ceruzát, mert ceruza, a madarat, mert madár, a Burkust, mert kutyahú volt, a kicsit, mert arányos, a távolságot, mert látszólagos. Mindent és mindenkit Uradban vetél észre, benne szerettél.

Érte éltél velünk, neki éltél közöttünk.

SZEDŐ DÉNES

Útravaló

Atyád az Isten,
hogy üdvözítsen.

Most szeresd (noha
gyarlón), vagy soha!

Gyermekmód frissen
nézz körül itt lenni.

Mindenki testvér.
Tanú: a Test, Vér.

Búzával gondolj,
s pusztul a konkoly

Lélek amit hoz,
arra hagyatkozz.

Szúnyogot ne szűrj,
terveket ne szőjj.

Közvetlen élj hát,
mint a verbénák,

s ne tapadj máshoz,
csak a szabadsághoz.

Zarándokok törvénye

Idegen tető alatt
húzd meg úgy-ahogy magad.
De még virradat előtt
titkon kelj föl, cihelődj
s indulj! – Tied út és táj,
csak hazáig meg ne állj.

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Barcsay Jenővel

– Katona községben születtem, Kolozs megyében, Nagysármás mellett. Katona mellett van Pusztakamarás is, Kemény Zsigmond és Sütő András szülőfaluja. Mi mezőségi magyarok vagyunk.

– *Hogyan emlékszik vissza szüeleire, Mester?*

– Szüleimet szerettem és tiszteltem. Mint a legtöbb gyermek, elsősorban anyámhoz ragaszkodtam. Apám ideges természetű ember volt, nemigen láttam őt nevetni sem, mindig szomorú volt, sok gondja volt, az élet nyomta és ő túlságosan érzékeny lehetett. A végén nem természetes halállal halt meg. Az anyám nő léteére sokkal szívósabb, sokkal erősebb lélek volt.

– *Ha jól tudom 1919-ig élt ott, akkor került Budapestre.*

– Akkor kerültem, egy zakóban, egy nadrágban és pénz nélkül. Addig szüleim nyakán élőködtem, s bántotta az önérzetemet, hogy 19 éves vagyok és ingyen tartatom el magamat. Szerettem rajzolgatni, akvarellezni, festeni és egyszer elmentem Marosvásárhelyre – ismertem ott egy családot, a nagyenyedi zenetanárom családját –, s ők vittek el Gulyás Károly tanár úrhoz, mutassam meg neki akvarelljeimet. Megnézte, s azt mondta, hogy nagyon tehetséges vagyok. Megkérdezte, honnan jöttem s biztatott: „hát akkor fogd a ceruzád és próbálkozz emberi figurákkal; azokat az embereket próbáld megjeleníteni, akik között élsz”. Két hét múlva ismét elmentem hozzá, vittem 15–20 rajzot s akkor ő az emeleten lévő rajzterembe vitt, ahol már föl volt állítva egy állvány, rajta egy kifeszített blind-keret, s azon egy „ingres” papír. Kezembe nyomott egy szetet – akkor láttam életemben először rajzszetet –, s azt mondta, hogy a beállított gipszfejet (amely egy görög istent ábrázolt) rajzoljam le. Otthagytam. Tíz perc múlva visszajött, üres volt a papír. Mondtam neki, nem tudom, hogyan kell ehhez hozzákezdni. „Hát így ni; az emberi koponya egy tojás alakjához hasonlít, amelynek van egy merőleges és több vízszintes tengelye.” Ezt belerajzolta s én tovább folytattam. Meg is dicsért, hogy jól megfogtam a karakterét annak a dolognak, s azt mondta: „kedves fiam, most elmegyünk Sófalvy Illyés Sándor úrhoz, akit nagyságos úrnak kell szólítani”. Egy szép villa előtt álltunk meg, ő becsöngetett, s kijött egy elegánsan öltözött, sötétkék ruhás, kipödört bajszú erdélyi magyar. Kezet nyújtott, nem várta meg, hogy én mutatkozzam be. Ilyenek voltak a régi erdélyi urak. Urak voltak a jó értelemben. S azt mondta: „Kedves fiam, mától kezdve az én fiam vagy. Akarsz-e a budapesti Képzőművészeti Főiskolára kerülni?” S akkor azt mondtam, igen.

– *Mintha a gondviselés küldte volna azt az embert.*

– Nekem szerencsém volt mindig az életemben. Igaza volt Lyka Károlynak, nagy művészettörténészünknek, aki azt mondta: a tehetség egymagában véve nem elegendő, sok minden kell még mellé. Hiába nagy tehetség valaki, ha 30 éves korában meghal.

– *Henry Moore mondta, hogy a tehetség nagyrészt szorgalom. Erről mi a véleménye?*

– Én nem törődöm, hogy ki mondta, nincs igaza. Annyiban igaza van, hogy ha valaki tehetséges, akkor benne élnek olyan feszítő erők, amelyek arra kényszerítik, hogy csináljon valamit. Ha valaki tehetséges, nem azért szorgalmas, amiért egy hétköznapi ember is szorgalmas lehet, hanem mert a benne lévő mondani-való nem engedi nyugodni. Kénytelen dolgozni.

– *Mikor Budapestre került, mi volt az első élménye?*

– Amikor megérkeztem, éjfél után kettő lehetett. Kiültem a katonaládámmal a Keleti pályaudvar peronjára, a térdemre könyököltem, és eszembe jutott a család. Néztem a Baross teret s az olyan furcsa volt, olyan szürrealista hangulatot keltettek bennem a bérházak nagy foltjai. Nagyon egyedül éreztem magam.

– *Mit jelentett Önnek az, hogy Erdélyben született?*

– Nekem az volt a hazám. Szerettem szülőfalumat a dombjaival. A Mezőség dombos vidék, ahol ritka az erdő, inkább akácok vannak – most is ez lebeg a szemem előtt. Sokáig azokból a formákból éltem, azok a formák éltek bennem, mint gyermekkori emlékeim. Ezért örültem nagyon, amikor Szentendrére kerültem: szép plasztikus dombok vették körül a várost, s ez emlékeztetett szülőföldemre. Nem úgy nézett ki Szentendre, mint ma, mára teleépítették vikend-házakkal. Az a szép látvány, az a szép táj eltűnt örökre.

– *A szülőföldhöz való ragaszkodás jelentett-e egyúttal valamilyen nemzeti stílushoz való kötődést is? Kimutatható-e ilyesmi a festészetében?*

– Mivel magamról van szó, erről nehezen tudok beszélni, de a kritikusok többször írták, hogy a balladaszerű hangulatokat, a barnákat, okkereket, súlyos földszagú színeket, formákat Erdélyből hoztam magammal.

– *Ezt a véleményt elfogadja, Mester?*

– Elfogadom, hiszen még ma is előttem vannak azok az emberi alakok, akiket én születésem helyén láttam, annyira belémivódtak. Nagyon szép alkatú emberek lakták Katona községet: hosszú haját viseltek az öregemberek, nagy bajuszt, szakállt nem; nagy termetű, jól kifejlett emberek voltak. Monumentális érzést keltettek már akkor bennem.

– *A XX. századi magyar zeneművészetet nem lehet elképzelni a népzeneből származó elemek jelenléte nélkül. Felfedezhető ilyesmi a képzőművészetben is?*

– Voltak, akik erre törekedtek, de szerintem ez nem járt különösebb eredménnyel. Csók István is festett tulipántos ládákat meg ezt-azt, de ez még nem jelenti azt, hogy ezen keresztül egy kimondott magyar népi festészet alakult volna ki. Voltak olyan festőink, akiknek a festésze nagyon helyhez kötött, visszatükrözték a tájat, ahol éltek. Nagy István piktúrája például Erdély tájai nélkül nem alakulhatott volna úgy ki, ahogy kialakult. Ha valakire rá lehet mondani, hogy monumentális és magyar festő, Nagy István az. Volt egy Nagy Balogh Jánosunk, azután ott van Fényes Adolf festésze – az pedig az Alföldhöz is kapcsolódik. Az egyik legnagyobb magyar festőnek tartom Tornyai Jánost. Az ő és Koszta József festésze csak az Alföld levegőjén keresztül alakulhatott ki. Rippl-Rónaira azt mondják, hogy franciás. De ha nem a Dunántúlon lakik, piktúrája talán egy kicsit másképpen alakul ki. Egry József festésze a Balaton nélkül elképzelhetetlen: ott élt, ott horgászott, folyton nézte a tájat, és azok a motívumok, azok a formák, fények-árnyékok beléivódtak.

– *Amikor a főiskolára került, a felvételi vizsga hogyan zajlott le?*

– Amíg én odakerültem, sok mindenben mentem keresztül, le is késtem a felvételit. Fél év múlva, januárban megjelent egy rendelet, amely szerint a menekült leendő főiskolai hallgatóknak az életét meg kell könnyíteni, a főiskolákon pótfelvételit kell tartani. Ezen vettem én is részt.

– *Ez 1920-ban volt?*

– Igen. A felvételi abból állt, hogy le kellett rajzolni egy bögrét, egy kockát és –talán még– egy gipszfejet. Nem sikerülhetett valami jól, mert mikor készen voltam, bementünk az igazgató szobájába, nézték a rajzaimat, engem, s mintha azt mondták volna: hát ha már ez a fiatalember olyan messziről idejött, vegyük fel. Határtalanul boldog voltam, hogy a főiskola növendéke lehettem.

– *A főiskolán kik voltak azok a mesterei, akiktől valóban sokat tanult?*

– Először Vaszary Jánoshoz kerültem. A huszas években Lyka Károly vette át a főiskolát, és teljesen átfésülte. Felépítésében és szellemében nagy változások történtek ekkor. Korszerű, európai nivójú főiskola lett abból az iskolából, ahol azelőtt úgy tanítottak, mint egy középiskolában. Lyka Károlynak sokat köszönhetünk. Vaszary nagyon művelt ember volt, nagy tehetség. Tőle sokat tanultam. Két év múlva azután mestert cseréltem s Rudnay növendéke lettem. Nagyon jó mester, jó festő volt, hiába akarják ma a víz alá nyomni – nem lehet.

– *Akkoriban a főiskolán kik biztosították az európai színvonalat a tanárok között?*

– Elsősorban Vaszary János. Kimagaslóan. Azután a festők közül Rudnay Gyula, Réti István, a szobrászok közül pedig Liptáujváry Strobl Alajos és Kisfaludi Strobl Zsigmond.

– *Ekkoriban Párizsban már más világ uralkodott a festészetben. Mennyire lehetett Pesten érezni, hogy mi történik Párizsban?*

– Nekem fogalmam sem volt. Inkább csak hallomásból, ösztönösen éreztük, hogy ott nagy dolgok történhetnek. Amikor kikerültem és először láttam egy Cézanne-képet, mindjárt megéreztem, hogy nekem onnan kell elkezdni a XX. századi művészetet. Most ezt meg tudom fogalmazni, de akkor csak éreztem, hogy valami érdekes dolog történt Cézanne vásznain. Megfogott és többé elfelejteni a mai napig sem tudtam.

– *Minek köszönhette, hogy Párizsba került?*

– Megpályáztam az ösztöndíjat és első helyen javasoltak engem, minden protekció nélkül.

– *Ez egyéves ösztöndíj volt?*

– Igen, kétszer kaptam meg, úgyhogy két évet voltam Párizsban.

– *Mit jelentett ez a két év?*

– Az életemet jelentette.

– *Párizsban tanult, vagy pedig már mint kezdő művész dolgozott?*

– Nem tanultam, mert rájöttem, hogy azokban az iskolákban ugyanazt tanítják, mint Budapesten. Nekem arra szükségem nem volt, ahelyett kiállításról kiállításra mentem. A Louvre-ba is be-benéztem, de az élő művészet érdekelt inkább: az impresszionisták és Picasso, Braque, Matisse. A klasszikusok közül pedig elsősorban Cézanne.

– Az impresszionizmus távol állt a Mestertől?

– Soha életemben meg sem próbálkoztam impresszionista képet festeni. Festőileg távol állt tőlem az a laza festészet. Már akkor inkább a szerkezetesebb dolgok, a konstrukció mint a festészet kifejezési eszköze fogott meg és érdekelt. Cézanne festészetén keresztül indult meg az a folyamat, amely napjainkig tart, s amelyet XX. századi festészetnek nevezünk. Ennek egyik legfontosabb kifejezési eszköze a szerkezet, a konstrukció.

– Nagyon szépen elemezve írja le a Tér és forma című könyvében, hogy mi történt a festészetben az impresszionizmus után: a reneszánsztól az odáig tartó időszakot – amikor a perspektíva volt a kompozíció fő rendezőelve – megkérdőjelezték s helyette a síkot kezdte hangsúlyozni a festészet.

– Ez lassú folyamat volt, nem következett be máról holnapra a látás megváltozása.

– Mi lehet az oka annak, hogy – ha lassan is –, de megváltozik az emberi látás? Az emberi gondolkodásban történhetett valami furcsa fordulat – hogy egy analógiát mondják, ahogyan a zenében elvetették a tonalitást, a nyugvópontot, dodekafon zenét hoztak létre; ugyanúgy a képzőművészetben a perspektívát vetették el, ami a látványból fakad.

– Az euklideszi perspektívát elvetették, s helyette más eszközökhöz nyúltak a festők.

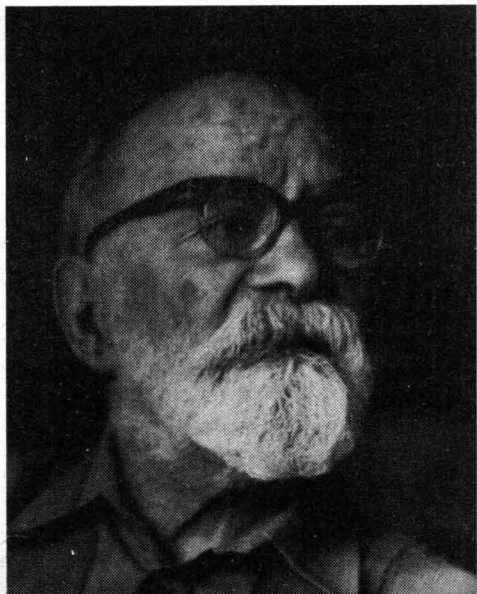
Én mindig mindent a természet előtt csináltam. Láttam én azt, hogy egy út formája, ahogyan távolodik tőlem, szűkül. Úgy látjuk. A valóságban nem történt semmi változás, csak úgy láttuk, mintha szűkülne az az út. S mégis, ha a kép azt kívánta, akkor a szűkülő út helyett tágulót rajzoltam, a formát síkba kényszerítettem. Nem éreztettem a perspektívát, hanem a sík törvényei szerint alakítottam ki a képet. Így változtatnom kellett azon, amit a természetben láttam, tehát mint festő kellett, hogy gondolkozzam. Ekkor a természetnek azt a motívumát már nem is szabad nézmem, csak a képi elemeket, hogy azoknak a parancsai szerint alakítsam tovább a kép részét.

– Ez a folyamat vezetett oda, hogy a képzőművészet egyre inkább eltávolodott a naturálistól.

– Absztrakttá vált. Hát a fotó is absztrakt tulajdonképpen, az sem másolja pontosan a természetet úgy, ahogy a laikus gondolja.

– Ide kapcsolódna egy kérdésem, ami Kassák Lajos személyére vonatkozik. Ő volt, aki a konstruktivizmust megpróbálta itthon meghonosítani. Milyennek látta az ő szerepét? Hogyan látta Kassákot?

– Nem mondhatok mást, mint ami az igazságnak megfelel. Ő engem mindig becsült. Többször felkeresett és több írása jelent meg rólam. Foglalkozott a festészetemmel s azt mondta, hogy én vagyok az a festő, aki a Nyolcak festészetét továbbvittem.

– *És Mesternek mi a véleménye Kassák képeiről?*

– Őt avantgarde festőnek tartom, akiről ma sokat beszélnek, de életében elhallgatták mint festőt. Fiatalabb koromban nem érzékelttem a festészetét, mert nem voltam eléggé tájékozott, de most, hogy benőt a fejem lágya, igen jelentősnek tekintem. Nem mindegy, hogy az első világháború előtt már elindította azt az utat, amely a konstruktivizmus felé vezetett Magyarországon. Kivette a részét a XX. századi festészet kialakításából.

– *A huszas évek táján milyen felfogásban rajzolt?*

– Akkor nálam még felfogásról nem lehetett beszélni. Nem tudtam még semmit. Nem láttam. Nem éreztem a harmadik dimenziót. Az ösztönöm segített rajtam. Nyáron, ahelyett, hogy elmentem volna művésztelepre vagy szórakozni, megkértem az egyik szobrászmestert, engedje meg, hogy mintázhassak. Úgy éreztem, hogy a mintázáson keresztül megérezem annak a lehetőségét is, hogy síkon ki tudjam fejezni a harmadik dimenziót. Idővel észrevettem, hogy ez sikerül.

– *Melyik az első képe, amelyikre azt mondaná, hogy ez már szuverén alkotás?*

– *A falu bolondja.* Ott éreztem meg először – mintha a szememről egy hályog hullott volna le –, hogy képes vagyok festő módjára látni, érezni; hogy festő lettem. Ez a kép úgy készült, hogy Gyöngyösön az utcán szembe jött velem egy kol-dus-féle. Nagyon érdekelt annak az arckifejezése. Megszólítottam, üljön nekem modellt. Egy fény-árnyék hatást akartam elérni, olyan beállítást csináltam. Ránéztem, tudtam, hogy mit akarok, kinyomtam a festéket, és fél óra alatt megfestettem. Határtalanul boldog voltam, mert éreztem, hogy festő vagyok.

– *Mikor történt ez?*

– 1923-ban. Rudnay minden hónapban egyszer meglátogatta a növendékeit a művésztelepen. Ekkor a képeket, melyeket készítettünk, felszegeztük a falra. Én két ablak közé jó magasra tettem a képet, hogy ne lássa meg, nehogy összeszidjon, hogy ilyen képet festettem. Arra gondoltam, hogy komoly kritikával intézi majd el. Nem ez történt. Bejött, szétnézett idegesen s azt mondta: „Azt a képet ki festette?” Mondtam, hogy én. „Tessék levenni, megmutatni, szeretném megnézni.” Megnézte és azt mondta: „Barcsay úr, ez nemcsak Magyarországon művészet, ez mindenütt művészet. Maga már kész festő, úgyhogy jövőre már nem veszem fel.” Könyörögtem neki, hogy vegyen fel, mert különben abba kell hagyjam a piktúrát, nem tudok megélni. S így még két évig jártam hozzá.

– *1929-ben hogyan kötött ki Szentendrén?*

– Hallottam, hogy megalakult a szentendrei festők társasága, és hogy egy kis csoport itt kezd letelepedni. Bánáti Sverhák József javasolta, hogy válasszanak be tagjaik sorába.

– *Amikor 1931-től tanítani kezdett, mit tanított?*

– Számtan, földrajz, könyvvitel. 14 éven keresztül.

– *Nem érezte ezt elfecsérelt időnek?*

– Hát persze, de segítettem magamon, mert az inasiskolában akkor csak délután kellett tanítani. Négy napon tanítottam, az összes délelőttjeim szabadok voltak. Felkeltem korán s déli egy óráig csak festettem. Csak annak éltem, semmi mással nem törődtem.

– *Mindig egyedül élt?*

– Igen. Megszoktam ezt az életet, de most, hogy megöregedtem, hiányzik a család. 85 éves leszek nemsokára. Elég nagy idő – mondják, de én nem érzem a 85 évet, csak a járásomon keresztül.

– *S képeiből tudott eladni?*

– Nem. A piktúrából sosem tudtam megélni. Nem is akartam, zavart volna. A művészetet az anyagiakkal nem tudtam összekeverni. Nem tudtam parancsra festeni.

– *S ha megrendelést kapott?*

– Akkor sem. Amikor felkerestek Szentendrén a város és a megye képviselői, hogy komponáljak egy nagy mozaikot az épülő művelődési ház részére, akkor azt mondtam, szívesen, de kikötéseim vannak: ne kapjak témát és a hogyanba se szóljanak bele.

– *A szentendrei mozaikban – ha mindent beleszámítunk, vázlatokat is – mennyi munka van?*

– Egy élet munkája.

– *És manuálisan, ténylegesen mennyi ideig készült?*

– Egy nyáron elkészült a kompozíció, különböző vázlatokon keresztül.

– *S nincs egy kicsit sötét helyen?*

– De igen. Minden mozaik a szétszórt fényt igényli.

– *Mestert soha nem foglalkoztatta az egyházművészet?*

– Soha nem foglalkoztatott. És mégis – ha él benned egy érzék, amely által kapcsolatot tudsz teremteni a monumentális művészet és a táblakép-festészet között –, gondolom átérzed azt, amit a kritikusok írtak, amikor először meglátták a szentendrei mozaikomat, hogy belépve a nagy előcsarnokba, úgy érezték, mint-ha egy székesegyház, vagy egy nagy templom oltára előtt állnának.

Talán azért nem éreztem kapcsolatot az egyházművészetrel, mert irtóztam attól a kötöttségtől, amely bármely megrendelővel kapcsolatban mindig létezik. Hogy megadják a témát, melyet illusztrálni kell. Az illusztrálástól mindig irtóztam, a szabadságot szerettem.

– *Hogyan került 1945-ben a főiskolára tanárnak?*

– Sose gondoltam, hogy valamikor is a képzőművészetin taníthassak. A háború alatt kibombáztak, a műtermem megsemmisült. A Hunyadi téren laktam egy szükséglakásban, közel a főiskolához. Tudták, hogy itthon vagyok, mint embert ismertek, mint festőt tehetségesnek tartottak, s rám gondoltak, amikor kiderült, hogy nincs anatómia tanár. Meghívtak. Szőnyi azt kérdezte tőlem: „Jenő, tudod az anatómiát?” Mondtam, hogy nem tudom. „Hát akkor hogy akarod tanítani?” Valahogy megpróbálom, készülni fogok, tanulni fogok – mondtam. Elfogadtam a meghívást, volt egy kis szerencsém is, mert mindjárt szénszűnettel kezdődött az élet, és volt bizonyos időm arra, hogy készülhessek. Hazavittem a lakásomra egy csontvázat, egy kisebb falitáblát, egy csomó krétát és vagy hat-hét könyvet. Olvastam, tanultam és élő modell után rajzoltam. Tanulmányoztam az emberi test szerkezetét és működését. Amikor a sors arra kényszerített, hogy anatómiával foglalkozzam, már sok tapasztalatom volt ezen a téren, az emberi test felületéből már tudtam következtetni annak anatómiai sajátosságaira. Tehát nem készületle-

nül kerültem ilyen problémák elé, mert éltek bennem vizuális úton szerzett formák és funkcionális tapasztalatok, csak az anatómia területén nem volt még gyakorlati tudásom.

– *Ekkor alapozta meg későbbi nagy könyvét, a Művészeti anatómiát.*

– Arra sem gondoltam, hogy valaha is könyvek készítésével foglalkozzam. Az ötvenes években, amikor már nyolc éve tanítottam, a minisztérium kívánsága volt, hogy készüljön egy anatómia tankönyv. Nehezen adtam be a derekamat, mert tisztában voltam azzal, hogy ez egy nehéz munka, sok energiát követel az embertől és sok veszélynek lennének kitéve, ha belekezdenék.

– *Az orvosok támadhatnák szakmai szempontból?*

– Elsősorban az orvosok, de a képzőművészek is, hogy egy dilettáns, egy senki... Nohát, az emberek nem bárányok. Elég az hozzá, hogy elkezdtem és mindig más és más ötleteken gondolkoztam rajzban. Anatómiát csak úgy lehet tanítani, ha ott van a csontváz, egy élő figura és a tanár – ez én vagyok – s kezemben egy kréta. Mikor azt magyaráztam, hogy ha például az alsó karomat befele forgatom, akkor a két csont keresztezi egymást, már rajzoltam is, fejből s közben az élő alakon mutogattam a megfelelő formát. S a rajzaimat sosem dobtam el. Amikor elhatároztam, hogy mégis hozzákezek a könyvhöz, legelső dolgom az volt, hogy kijöttem Szentendrére nyár elején, hoztam a táskámban a rajzokat és első este a padlóra szétraktam azokat, amelyekre szükségem volt. Amikor készen voltam, már reggel négy óra volt. Reggel négyig meggyőződtem, hogy nem egy anatómia könyvet, akár hármát is meg tudok csinálni, annyi az ötlet, s annyi anyagom volt. Szereztem egy modellt, akit megfizettem, s elkezdtem dolgozni. Nyáron az egész könyvet megrajzoltam. Amikor bevittem a minisztériumba, csodálkoztak. Azt mondták: „Barcsay elvtárs, hát Ön így tud rajzolni?” Mert engem majdnem üldöztek, hogy nem tudok rajzolni, nem vettek fel a szövetségbe sem. Amikor megjelent a könyv, azt mondta Szőnyi: „Na, Jenő, ilyen pofont soha az életemben nem lesz alkalmad adni az ellenségednek, mint most.”

– *Nem haragszik, ha megkérdezem: az ötvenes éveket hogyan vészelte át?*

– Az anatómia könyvem mentett meg mindíg. Amikor elkészült a könyv, 1953 januárjában megkapta az év legszebb könyve kitüntetését. Akkor kaptam meg a könyvemre a Kossuth-díjat is, s meg voltam mentve. Nem bánthattak – nem is bántottak. Azelőtt sem, csak nem vették komolyan, amit csináltam, formalistának tekintettek.

– *Hány országban tanítják most a Művészeti anatómiát?*

– Az egész világon mindenütt, Pekingben éppúgy, mint Budapesten. Kilenc vagy tíz nyelven jelent meg.

– *Láttam Mester képeit a Múcsarnok-beli kiállításán, s megleptek a képek végéig leegyszerűsített formavilágukkal, szerkesztésükkel.*

– Boldog voltam, amikor megláttam kiállított képeimet, hogy ezt én csináltam. Kiálltam a terem közepébe, végignéztem rajtuk, s mondom: hála Istennek, hogy a sorsom hozzásegített, annyi erőt adott, hogy ezeket a képeket meg merjem festeni. Ezzel a koronát ráraktam arra, amit addig csináltam.

Szekularizáció és útkeresés: skandináv kereszténység

A skandináv országok lakói keresztényeknek tartják magukat. Az állam és a lutheránus egyház szoros szövetségéhez is ragaszkodnak. Nem ritka azonban az a vélemény, hogy ez Európa legvallástalanabb csücske. Kinek van hát igaza? Lehet-e egyáltalán összefoglalóan Skandináviáról beszélni, hiszen minden országnak megvannak a maga sajátosságai? A skandináv országoknak is. És mégis. A négy országot összeköti múltja... Dánia, Norvégia, Svédország és Finnország egyaránt színevangélikus... A négy ország nem egyforma, de kultúrájában s kereszténységében azonos modellt formál. Akkor is, ha ez a kereszténység a többségi lutheranizmus, akkor is, ha a katolicizmus. Ráadásul nem is akármilyen modellt. Olyant, ami más szempontból vonzó. Olyant, ami a keresztény hagyományt jócskán megkérdőjelezi. Olyant, amely saját nehézségeivel másoknak is kérdéseket tesz fel. A skandináv országokat rokonszenvesse teszik a II. világháború alatti-utáni segélyakciók, a (viszonylagos) politikai semlegesség, a finn-magyar rokonság stb. Sokan vannak, akik a „svéd mintát” korunk legszociálisabb (legemberségesebb?) társadalmának tartják, – talán egyenesen a jövő ígéretének. Számunkra ez a skandináv kereszténység megértésének kerete.

Skandinávia története a normanokkal, vagy ahogy önmagukat nevezték, a vikingekkel „kezdődik”. A IX–XI. században, az európai népek mai mozaikjának kialakulása idején a normanok rabló, hadakozó, államalapító csapatai sokhelyütt alakítottak a történelmen. Franciaországban Normandia megkaparintásával találtak új hazára. Angliát előbb a dániai normanok foglalták el, majd normandiai rokonai váltak az angol nép egyik ősvévé. A vikingek a Földközi-tenger országait is megsarcolták, letelepedve Észak-Olaszországban, Szicíliát pedig a szaracénoktól foglalva vissza. A svéd normanok Novgorodot foglalják el s teremtenek a Fekete-tengerig terjedő államot. A norvégiai normanok ugyanekkor Grönlandon alapítanak falvakat s alig később eljutnak Amerikába is. Az újonnan meghódított területeken a normanok hamarosan beolvadnak. Őshazájukban ellenben megindul a nemzeti fejlődés. Ennek egyik alapja a kereszténység.

Szent Ansgár, az „Észak apostola” a IX. század közepén többször járt Dániában és Svédországban. Az ezredfordulót (Finnországban az 1157. évi svéd hadjáratot) követően pedig a kereszténység gyorsan terjed, intézményesül. – De korántsem zavartalanul! A norvégek előbb a dán befolyás ellen lázadoztak, majd a „papi párt” befolyása szült ellenkezést és vezetett polgárháborúhoz. A finnek számos erőfeszítést tettek a svéd uralom megszüntetésére, ami mégis közel száz évig tartott. A katolikus egyházat minduntalan a nemzeti törekvések akadályának tekintették. A „történelmi tehertétel” hozzájárult a reformáció gyors győzelméhez. Noha a katolikus vallásgyakorlat – s itt-ott az egyházi szervezet – különöségei még hosszú ideig megmaradtak, a lutheranizmus 1527–1537 között mind a négy országban győzött és államvallássá vált. Skandináv polgár évszázadokig nem lehetett katolikus. Ismert Krisztina svéd királynő esete, aki lemondott trónjáról és külföldre ment, mielőtt katolizált (1654). A katolikus-ellenesség mára ugyan megszűnt, de mind a négy országban a népesség több mint 90 százaléka az államegyház tagja. A más vallásúak elsősorban a bevándoroltak közül kerülnek ki.

A hagyományos skandináviai vallásosság ellentmondásokkal teli. Kérdés, valás-e egyáltalán? „Hogy mikor válik a vallásosság mágiává? – teszi fel a kérdést a Finn Lutheránus Egyház Vallásszociológiai Intézetének egy tanulmánya. – Nem akkor, amikor egy dogmát elutasítanak. A kereszteleés például jelentős mértékben kifejező erejéből él, abból, hogy ez az egyház közösségébe való belépés ünnepe. De a kifejező erő önmagában nem elegendő, ha a többi funkció megszűnik. A közösséghez tartozás kifejezése értelmetlen, ha a közösség nem létezik, vagy érdektelen. Ilyenkor a kultusz mágiává válik. Ez a kultusz a személyes vallásosságtól és a közösségi kapcsolatoktól egyaránt elszakadva az egyházból való visszahúzóadás utolsó lépcsőfoka.”

A gyermekeket a skandináv országokban is megkeresztelik – Norvégiában és Finnországban 90–95, Dániában, Svédországban 75–80 százalékukat. (Az utóbbi években ez az arány hirtelen esik. 1982–83-ban a nagyvárosi gyermekeknek csupán 50–60 százalékát keresztelték meg.) A megkeresztelték közül konfirmált 1970-ben 90, 1980-ban 60 százalék. Hasonló a tendencia a házasságkötéseknél. Csupán a temetések 90–95 százalékát végzik változatlanul egyházi szertartással. Rohamosan csökkennek a vallási ismeretek. A Lutheránus Világszövetség egy tanulmánya szerint például Finnországban a tíz parancsolatot 1951-ben a felnőttek 47 százaléka, 1982-ben 24, százaléka tudta. A közösségi vallásosságtól való elfordulás leghatározottabb jele az istentiszteleteken való részvétel ritkulása. 1900 táján Svédországban egy-egy vasárnapon a lakosság 17 százaléka ment templomba. Ma ez az arány 3 százalék körül van. Finnországban 1948–1970 között az istentiszteleten résztvevők aránya 25-ről 4 százalékra csökkent. Dániában ennél 1–2 százalékkal magasabb, Norvégiában inkább alacsonyabb az arány.

A magányossá vált társadalom „vallásosságának” sajátos megnyilvánulása a rádiós, televíziós prédikáció és szertartás közvetítés, és ezek nézése, hallgatása. (A szakirodalom „elektronikus egyházzól” beszél.) A skandináv országok sok vallási műsört sugároznak. Számos külföldi állomás is sugároz a skandináv népeknek szóló vallási műsört. Dánia minden hétköznap imaemlékedést, vasárnaponta két (!) lutheránus istentiszteletet és kéthavonta katolikus igeliturgiát sugároz. A hallgatók aránya 16 (városon) és 44 százalék (falun) között ingadozik. Adásidőjéből a Norvég Rádió évi 250 órát, a Norvég Tévét évi 42 órát szán vallási műsorokra. A hétköznap reggeli és délelőtti rádiós áhítatot a felnőtt népesség 10–25 százaléka, a vasárnapi istentiszteletet 15–20 százaléka hallgatja. A vasárnapi két vallásos tévéműsört a lakosság 15–25 százaléka nézi. A svéd rádióban reggel és este imaműsor, délelőtt – minden nap! – istentisztelet van, amit a népesség körülbelül negyede hallgat. A vallásos tévéműsorok nézőinek aránya ennél valamivel magasabb. Végül a két finn rádióműsorban napi 40–40 perces, illetve vasárnap 70 és 85 perces vallásos adás van, amit vasárnap a helyi adók további 60 perccel toldanak meg. Ezeket a műsorokat a lakosság 42 százaléka hallgatja rendszeresen. A televízió évente 10 istentiszteletet közvetít és további heti 5 perces egyes vallási műsört sugároz. A vallási műsorok közönsége nagy, de rohamosan csökken.

Ellentmondások terhelik a vallásosság továbbadását és nyilvános megjelenését. A szülők nagy többsége megtanítja gyermekeit az esti imádságra. Ugyancsak a szülők zöme igényli a vallásos tömegkommunikáció létét, sőt az iskolai vallás-tanítást is. A vallásoktatás azonban – főleg Norvégiában és Svédországban – teljesen elszakadt a keresztyén tanítástól: inkább tárgyyszerű leírás, semmint egy életforma és életcél bemutatása. Az állami egyetemek teológiai fakultásain sem más a helyzet. A vallás-tanítás műveltséget ad, ideálokat nem. Ezzel alighanem összefügg egyfelől a lelkeszi hivatások csökkenése, másfelől a magánkezdeményezésből létesülő teológiai tanfolyamok, sőt főiskolák szaporodása. Átalakul a

papság. A dán evangélikus egyház legújabbán megfelelő teológiai képzettséggel nem rendelkező világiakat is elfogad lelkésznek. Dániában és Svédországban száz, illetve 200 felett van, Norvégiában még csekély a lelkésznek száma.

A skandináv lutheránus egyházon belüli nézetek sokféleségét két folyamat mutatja a legjobban. Egyrészt az államegyház egyre inkább a társadalmi szervezet egyik formája, amit éppen ezért sokan – az általános életbiztosításhoz hasonlóan – a társadalmi szolgáltatások közé szeretnének besorolni. Svédországban a hangsúly annyira a társadalom szolgálatára került, hogy ott a keresztség nem feltétele a (keresztény?) államegyházhhoz tartozásnak. Teológusok is ellenzik a keresztség feltétellel tételét, azzal érvelve, hogy az egyház nem zárkozhat el senki elől. A másik folyamat a megújulási, „belső missziós” és szabadegyházi mozgalmak burjánzása. Különösen a múlt század közepétől volt nagy jelentőségük. Napjainkban Svédországban 120–140 ezer, Finnországban több, mint 240 ezer ember vesz részt ezekben a rendszeres vallásgyakorlatot és személyes elkötelezettséget elváró mozgalmakban. Norvégiában a felnőttek 18, a fiatalok 27 százaléka vallja magát „újjászületett kereszténynek”. (Dániában sem kiségyház, sem belső missziós törekvés nem tett szert különösebb jelentőségre.) A kép teljességéhez azonban az is hozzátartozik, hogy mindezeknek a mozgalmaknak – a Jehova tanúi szekta kivételével – a vonzása a 30-as évek óta egyenletesen csökken.

A katolikus egyház Skandináviában pici: Dániában 28–30 ezer, Norvégiában 15 ezer, Svédországban körülbelül 120 ezer, Finnországban csupán 4 ezer hívővel. Mintegy 70 százalékuk – azaz igen nagy részük – gyakorolja vallását, bár a szétszórtság és az óriási távolságok ezt rendkívüli mértékben megnehezítik. Dániában és Svédországban évente 80–100 ember lép át a katolikus egyházba. Különösen az értelmiség körében nagy a becsülete a katolikus hitnek és egyháznak – ami számára százalékarányánál sokkal nagyobb kisugárzást biztosít. A II. Vatikáni zsinatot követően Dániában nemzeti zsinatot tartottak, s minden skandináv országban megszervezték az egyházközségi és egyházmegyei tanácsokat, mint – egyebek között – a világi keresztények bevonásának intézményeit. Ezek azóta az egyházszervezés élő központjaivá váltak. Dehát: a katolicizmus csak egy vízcsepp a más hagyományú és másképpen gondolkodó tengerben.

A skandináv kereszténység jövőjéről a statisztikai prognózis nem sok biztatót jósol. Igaz, a Stockholmi Vallásszociológiai Intézet az évezred végéig a katolikus és az ortodox hívek számának több, mint megduplázódására (1968-hoz képest 230 százalékra növekedésére), a Jehova tanúi és a mormonok számának pedig megkétszereződésére (pontosan 200 százalékra) számít, de ennek jelentősége eltörpül amellel, hogy – szerintük – a pünkösdisták és egyéb kiségyházak létszáma 30 százalékkal, az államegyháze pedig felére (!) fog csökkenni. Hasonló arányok érvényesek Norvégiában. Dániában és Finnországban az elvállalás-állanodás lassabb, de ténye kétségtelen. 1984 nyarán a „Taizéi levél” is tükrözi ezt a szomorúságot. „Lehetséges-e egy Dánián, Svédországon, Norvégián és Finnországon keresztül vezető zarándokút, hogy ott is felfedezzük a remény jeleit? Ez kihívásnak tűnt számunkra. Még azok is, akik önmaguk a remény jelei, úgy gondolták, hogy ez lehetetlen.” De a keresztény remény nem statisztikára épít, hanem Krisztus erejére, ami a kevesek elszántságát megszázsorozhatja. A taizéi zarándokok első élménye mintha ennek a megerősítése lett volna. „Minden ablakban imbolygó lángokkal koronázott gyertyatartókat láttunk. Ezeket régi szokás szerint, adventban teszik ki. . . . Egy hajnalon nagyon korán mentünk imádkozni a székesegyházba – írja a Taizéi levél – az autó csúszott a havon. A hegyről lefelé jövet láttuk az egész völgyet, ezekkel a gyertyákkal kivilágítva. Mennyi kis fény a téli sötétségben!”

T. M.

LUKÁCS LÁSZLÓ

Hála és könyörgés*

Mindenható Atyánk,

te mulandónak alkottad az embert, és nincs olyan élő, aki halált nem lát. „Halálraitétként” járkálunk itt a földön, de Te jóságodban teremtettél minket, azért, hogy életünkön-halálunkon át elvezess az örök életbe, szeretetbe és boldogságba.

A kereszténységben gyermekeiddé, Fiad testvéreivé tettél mindnyájunkat. Fájdalmas sebe Fiad élő testének, az egyháznak, hogy az egyetlen keresztség által már belopózik közénk a megkülönböztetés és az elkülönülés. Fiad végső kívánsága, legsürgetőbb parancsa egyházának egysége volt. Kegyelmi órának érezzük századunkban azt, hogy megnőtt ma bennünk a szétválasztottságon érzett fájdalom és az egység utáni vágy. Krisztusi egységünk és egyetemességünk kifejezésének és megerősítésének érezzük azt, hogy most egy szívvel és egy hittel imádkozhatunk László testvérünk holtteste fölött, az ő végső akaratának megfelelően, s önkumenikus közösségben könyöröghetünk érte és egymásért.

Hálásan köszönjük, Atyánk, hogy megajándékoztál vele bennünket: azokat, akik személyesen találkozhattak vonzó és gazdag egyéniségével; azokat, akik leírt vagy elmondott szavain keresztül tanultak magyarabb magyarok, emberebb emberek lenni; mindazokat, akik magyarok élünk széles e világon.

Mindenható Atyánk, Te a szeretet és az igazság, a Szó Istene vagy, aki öröktől fogva belemondtad magad Fiadba, s benne testté lett az Ige. László testvérünket megajándékoztad a szóval: szavakat formálhatott, hogy velük föltárja gyönyörű és fájdalmas világunk mélyeit; szavakat, amelyek egy gazdag és változatos, szépségekkel és szenvedésekkel teli élet során tettek tanúságot attól, hogy élni csak emberül érdemes, hogy igazán emberül élni csak beléd vetett hittel lehetséges. Egyetlen igazi szerelmének a nyelvet, édes magyar anyanyelvét vallotta: magyarságában élt, magyarul gondolkodott és írt mindhalálig.

Sok talentummal ajándékoztad meg, s ő bőségesen kamatoztatta is adományaidat. Emelkedetten – erkölcsi, gyakran bibliás magasságokból szemlélte emberi világunkat. Ha földjére homály borult, „a csillagok alá ment tájékozódni”. Mindennél többre becsülte az egyenességet, az odaadást és a szeretetet, az emberséget és az irgalmat; megvetette a gyávaságot, a kétszínűséget, az öncélú gyönyörkeresést.

Mohón és tágasan szívta magába a világ szépségeit, lelkesen, olykor belefeledkezően játszott a emberi színjáték különböző szerepeit – hogy aztán leszakadjon róla minden szerep, minden uniformis, s előbukkanjon az ember, az „ártatlan kisfiú”, aki nem ismer megfontolásokat és megalkuvásokat.

* Elhangzott Cs. Szabó László temetésén, 1984. október 5-én.

Fiad egyik példabeszédében azt mondja a hűséges szolgáról, hogy kettős feladatot lát el: gondoskodik a háznépéről, és virrasztva várja urát. Hálásan köszönjük, Urunk, hogy László testvérünknek, akit a kereszttségben fiaddá fogadtál, megadtad a hűséges szolgálat kegyelmét: az emberi értékek és a magyarság őrzésére tette rá az életét. Önirónikusan vallotta magáról: „pisze, nyápic, de sztoikus helytartó voltam magányos fellegvárom mélyén – aki megőrizte a népet, s visszavárta az urat.”

Életének utolsó szakaszában az egész Európában otthonos, mégis hazavágyó vándor egyre jobban megfáradt. Addig „rejtett töviskoronát” viselt, – ettől kezdve a szenvedés nem újabb szerep, hanem egész lényét próbára tévő és átformáló feladat lett. Fiad utasítása szerint fölvette keresztjét, hogy ebben is kövesse őt. Fájdalom és halál ettől kezdve kísérőjéül szegődtek. Amint egyik versében kérte: „Harmadévre föltámadtam. Halál, add vissza keresztfámat.”

László testvérünk „a vándor testből kilehelte mindenünnen hazataláló lelkét”. „Annyi szenvedést és annyi időt adtál élni neki ezen a világon, amennyire szükségé volt ahhoz, hogy elmondja azt, amiért megszületett.” Tudta jól, hogy a mennyei otthon föltétlen szeretettel várja – nem kell gyűjtött vagyona, szerzett kincsekre hivatkoznia akkor, amikor bebocsátást kér. „Isten szemében nincsenek hősök, csak megmenthető vagy elvesző lelkek,” – vallotta.

Atyánk, Te a szeretet Istene vagy. Fogadd magadhoz testvérünket, a Te szolgádat és fiadat. „Hét határból, hét országból, hét tengerről, vedd Uram őt kegyelmedbe.”

Hűséges szolgád volt a kevésben, bízd rá a sokat, a mindent, és hívd be a magad örömébe. Amen.

PARANCS JÁNOS

Amíg az egyensúly lehetséges

Határ Győzőnek

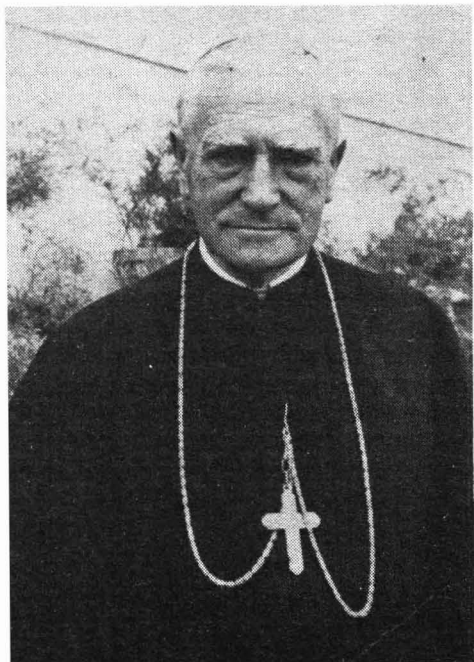
egyedül a sivatagban
mégis együtt veletek
kuszán összegubancolódva
a langyos közelségtől riadozva
folyvást közeledve távolodva
saját utamat járva
a jeges közönytől üzötten
örzöm a megértés paraszát
amíg az egyensúly lehetséges
a kietlen üzleti kapcsolatokból
dideregve kihátrálni adj erőt
bátorítsd szívemet remény
hiteds el velem: van még esély
átvészelni e zord időszakot
s a lelketlen barbárságot
átjárja ismét az eleven tűz
szétrongcsolódnak a bűn fészkei
hiteds el velem: a falánk lángokat
a testünkkel is táplálni kell
s nincs ennél fontosabb

Bevezetés egy Márton Áron szentbeszédhez

Hatvanadik évfordulója annak, hogy korunk egyik legnagyobb főpásztora, Márton Áron erdélyi püspök megkezdte papi szolgálatát. Mailáth Gusztáv Károly, az erdélyi katolicizmus megújítója, a magyar nyelvű liturgia korai szorgalmazója szentelte pappá 1924. július 6-án, sőt a nagy előd még csíkszentdomokosi primiciáján is meglátogatta Márton Áront. Ditrói és gyergyószentmiklósi kápláni beosztása után Marosvásárhelyt lett hitoktató, majd a nagyszebeni árvaházi lelkészség és a vöröstoronyi plébánosság után püspöki levéltáros. Egy ideig a titkári teendőket is ellátta, így elkísérhette Rómába Mailáth püspököt. Amikor püspöke bemutatta XI. Pius pápának az ifjúsági lelkipásztori ambíciókat hordozó fiatal székely papot, akkor a Szentatya külön is áldását adta rá: „Szereted-e az ifjúságot? Mert annak a szeretete és nevelése korunk legfőbb feladata. Erre a munkára adom különös áldásomat.” Ezzel a pápai indíttatással kezdte meg 1932-ben a kolozsvári egyetemi lelkészi működését. Közben 1934 februárjától 1936 júliusáig az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség igazgatója is volt, 1933-ban pedig megindította és az erdélyi magyar társadalom megszervezésének szolgálatába állította az Erdélyi Iskola című folyóiratot. Ezeket az intézményeket az ifjúság nevelésének rendelte alá, hiszen tudta, hogy a magvetést itt kell elvégezni. Olyan munkatársakat talált ehhez, mint György Lajos irodalomtörténész, történész, az Erdélyi Múzeum Egyesület főtíkára, az MTA tagja, Domokos Pál Péter népzenekutató, a legeredményesebb kóruszervező pedagógus, és Venczel József, a fiatal kolozsvári szociológusnemzedék egyik vezető egyénisége.

Márton Áron ritka adottságaira a Szentszék is felfigyelt, mert 1938 karácsonyán XI. Pius pápa őt találta alkalmasnak az erdélyi püspöki szék betöltésére. Vésztjóslóan borús volt már akkor az ég Európa felett. Néhány hónap múlva ki-

tört a második világháború. Márton Áron az elsők között emelte fel hangját az elszabaduló embertelenséggel szemben, amikor 1939 novemberében ezeket mondta az Egyházmegyei Tanács előtt: „Úgy érezzük, mintha az eseményekben, melyek az ősz elején kirobbantak és megremegtették egész Európát, egy sötét végzet kelt volna fel, hogy végrehajtsion egy szörnyű ítéletet az emberiségen Az idők Urának, az Úr Jézusnak a szavaival felelek: ne fogyatkozzon meg a ti hitetek testvéreim és ne féljete azoktól, akik a testet megölhetik, de a lélek fölött nincs hatalmuk!” Egy év múlva negyvenkét éves püspöksége talán legnehezebb próbája elé került: egy nagyhatalmi döntés országhatárral vá-

lasztotta kétfelé egyházmegyéjét. Mehetett volna ő is a Magyarországhoz visszerült Észak-Erdélybe, ahol hívei többsége élt, mégis Gyulafehérváron, román területen maradt. Így tette lehetővé az évezredes püspöki székhely folytonosságát. Azután 1944-ben Magyarország német megszállása után, amikor megkezdődtek a zsidóüldözések, a magyar fennhatóság alatt lévő Kolozsvárra jött, és elmondta legendássá vált beszédét, melyben egyházi részről nyíltan és bátran szállt szembe az embertelen törvényekkel. Ezt a beszédet még nem közölték teljes terjedelmében, most azonban az egykori szemtanú, Domokos Pál Péter gyűjteményéből ezt pótoljuk. Fiatal újmisési papokhoz szólt itt az egyházfejedelem – hiszen papszentelésen hangzott el a beszéd – és figyelmeztette őket, hogy abban a nehéz időben egy papnak a vértanúságig is el kell mennie. Közben nepe becsületét is védve kemény szavakkal bírálta a hatalmi rendszert, mely kereszténytelen módon állítja szembe egymással a népeket úgy, hogy legelemibb emberi jogaitól is megfosztja őket. A rögtönzött beszéd stílusa jellemző Márton Áronra: nincs benne egy fölösleges szó, minden hangsúlynak jelentősége van.

Márton Áron 1980-ban halt meg 84 éves korában. Halálát a Szentatya személyesen jelentette be a világnak a Vatikáni Rádión keresztül, amikor ezeket mondta róla: „Istenbe vetett nagy bizalommal és lelki derűvel nézett szembe a rendkívül nehéz időszakokkal.” (Magyar Kurir, 1980. október 6.) Márton Áron egész élete hitelesíti az alább közölt szentbeszédet, és példája lehet minden, a népeket lelkiismeretre ébresztő és egymáshoz közelítő próbálkozásnak.

Virt László

Márton Áron szentbeszéde 1944. május 18-án, papszenteléskor a kolozsvári Szent Mihály plébániatemplomban

Isten jóságából föladtam a szent papi rendet fiatal testvéreimnek, s ez alkalmából most fölmentelt testvéreimhez, de egyúttal összes papjaimhoz kívánok szólni, arról a kötelességről és magatartásról, melyet jelen körülmények között hangsúlyozni szükségesnek látok.

Az Egyház – híven isteni alapítójának parancsához – a felebaráti szeretet következetes vállalásával és szorgalmazásával tudatosította az emberi nem egységének és egyetlen nagy családba való tartozásának gondolatát. Üldöztetéseket kellett magáravennie, de magára vette; évszázadok erőfeszítésébe, nevelő munkájába került, de a nehézségektől nem riadt vissza, hogy a rabszolga és a szabad közötti pogány különbséget megszüntesse – és ezen túlmenően a különböző fajú és nyelvű népeket a különböző és sokszor elválasztó tulajdonságok ellenére az embertestvériség egyetlen gondolatában egyesítse.

Az Egyház állásfoglalásának és következetes magatartásának a felebaráti szeretet pozitív parancsa mellett a kereszténység alapvető hittétele, mely szerint mindnyájan Isten gyermekei és Krisztusban mindnyájan egymás testvérei vagyunk.

A világ mind a kettőt megtagadta – elméletben és még inkább gyakorlatban. Elvetette az istengyermekség és a Krisztusban való testvériség gondolatát, hangzatos és megtévesztő elméletek hirdetésével – a tudomány nevében. Ellene dolgozott a felebaráti szeretet érvényesülésének a különböző címek alatt szervezett érdekek egyoldalú és igazságtalan túlhajtásával – nem egyszer szent igék nevében is.

Nincs időnk és talán most nem is helyénvaló, hogy ezekkel perbeszáljunk. Ahol szenvedélyekkel és elfogultságokkal állunk szemben, ott a józan érvelés nem sokat segít. S a lelki vakság ellen is Isten kegyelme az egyedül hatásos gyógyszer. Az elméleteket pedig – bármilyen időtállóaknak hirdessék is azokat – eltemetik az újabb elméletek.

Számunkra azonban, Tisztelendő Testvéreim, változatlanul érvényben van szent hitünk alaptétele. A felebaráti szeretet parancsának nyílt vállalása és érvényesítése ma inkább kötelességünk, mint nyugalmas időkben. Az ádáz ellenségeskedés szívet tépő zűrzavarában, mikor a halálgépek félelmetes motollái nemzedékeket tépnek ki az emberiség testéből és sodornak bele az immár ötödik éve sötétben hömpölygő roppant halálfolyamba, amikor az emberiség értékei, az emberi szellem nagy lángolásainak, erőfeszítéseinek, hősi és szent fölszabadulásainak emlékei égnek hamuvá és omlanak porba egyik napról a másikra, amikor a vihar ítéletes zúgásában népek reszketnek jövő sorsuk miatt, akkor Krisztus papjának elutasíthatatlan kötelessége, hogy az igazság mellett kiálljon és az emberben – bármilyen hitet valljon és nyelvet beszéljen is – a testvérét nézze.

Kötelez erre Tisztelendő Testvéreim a keresztény cím, amelyet annyszor használnak föl igen különböző értelmezéssel jelszó gyanánt. Aki felebarátja ellen vét, veszélyezteti a keresztyénység kétezerévi munkájának egyik nagy eredményét, az emberek testvériségének gondolatát. Nem keresztyén, hanem pogány szellemben jár el, s – akarva, nem akarva – csatlakozik azokhoz a törekvésekhez, amelyek fajokra, elkülönült társadalmi osztályokra és önző szövetekezésekre bontották, egymással szembeállították és kibékíthetetlen ellenségeskedésbe hajszolták a népeket. Aki a felebaráti viszonyt az emberek egyik csoportjától bármilyen meggondolások alapján elvitatja, az magára vonja az ítéletet, hogy adott esetben őt úgy tekintsék, mint „pogányt és vámost”, ami az evangélium nyelvén törvényen kívüliséget jelent.

Kötelez a bátor kiállásra az ifjúság várakozása is. Az ifjúság az eszmék, jelszavak és szervezkedések összevisszaságában, a fegyverek zaja mellett, az élet más síkjain; az erkölcs, a társadalom, a politika, sőt a tudomány síkján tiszta eszményekért hevülő lélekkel figyel, honnan hangzik föl tisztán csengő ige, amelyhez a csalódás veszélye és kockázatai nélkül lehet csatlakozni; várakozva nézi, hogy tűnik elő valóságként – a szelkakasok és alkalmi színváltások tarkaságából – az a határozott magatartás, amely tiszteletre méltó és követésre érdemes.

Kötelez a jószándékú emberek nagy tömege, akik a veszélyt – melybe a háború a művelt világgal együtt minket is belesodort – egész fenyegető komorságában látják, a megoldásra váró kérdéseket s a megoldás helyes sorrendjét józanul tisztázzák. S akik készek nagy áldozatokra, a tehetségük, tudásuk, lelkierejük és munkájuk átadására, ha nagy értékek szolgálatában az erkölcsi alapot és felelősséget látják.

Végül kötelez, Tisztelendő Testvéreim, utolsó, alkudhatatlan kincsünk: a népünk becsülete. A nép mindenütt az igazságos jón, a mindenkire egyformán alkalmazott törvényeken és mindenki iránt megnyilvánuló szereteten felépített rendre vágyik, mert vele született jóérzékével és időtlen tapasztalataiból tudja, hogy ez adja meg életének azt a biztos keretet, melyben magáért, családjáért és a közösség javáért is nyugodtan dolgozhat. Népünknek nem tulajdonsága az ellenségeskedés. Újabban is megható tanújelét adta, hogy bajbajutott embereket – ha más nép fiai is azok – mennyi megértéssel, szeretettel és segítőkészséggel tud felkarolni s a legnagyobb áldozatokat mindig ő hozza.

Értesültem, hogy híveim az egyházmegeye legkeletibb határától kezdve mélységes megdöbbenéssel fogadták ismert személyiségek szabadságának korlátozásáról és bizonytalan sorsáról elterjedt híreket. Ugyanígy aggodalommal kísérték

a zsidók ellen az utóbbi időkben végrehajtott intézkedéseket. Örömmel hallottam híveimnek ezt az erkölcsi felfogását, véleményét és ítéletét, és főpásztori büszkeséggel említtem föl, mert ez széles tömegek felfogása, véleménye és ítélete, s egyúttal örvendetes jele annak, hogy az igazi katolikus szellem mélyen benne gyökerezik és ma is eleven erőként él népünk lelkében. Városaink és ipartelepünk védtelen lakói az angolszász hatalmak bombázásaiban egy másik embertelenség fájdalmát szenvedik; népünk megérti, hogy a rendkívüli körülmények rendkívüli intézkedéseket váltanak ki; keresztény érzése azonban ösztönösen tiltakozik, ha ugyanakkor tapasztalja, hogy az emberi személy méltóságát megalázzák és embereket korlátoznak jogaikban, vagy a véleményük, vallási mivoltuk miatt.

Kedves Fiaim! Két hónappal ezelőtt, amikor a szerepességet adtam föl nektek, azt mondtam: lehet, hogy vértanúságra avatlak föl titeket. S ezt megismétlem most is; lehet, hogy üldöztetéseket kell elszenvednetek; lehet, hogy gúnyolni fognak és sárral dobnak meg; lehet, hogy hála és elismerés helyett hálátlanság lesz a fizetségtek. De a szent hivatalunkkal járó kötelességek teljesítésétől nem riaszthat vissza sem börtön, sem emberi tekintetek. Az igazság védelmében és a szeretet szolgálatában az üldöztetés és börtön nem szégyen, hanem dicsőség.

NAPLÓ

Lélektan

Az emberi kapcsolatok lélektana

E. Berne „Emberi játszám” című könyve 1962-ben jelent meg először, és azóta egyfolytában sikerkönyv a lélektan iránt érdeklődők körében: tanítják az egyetemeken, alkalmazzák a pszichoterápiában, és világszerte olvassa a nagyközönség. Magyarul most jelent meg (Gondolat, 1984) Hankiss Ágnes fordításában.

Berne könyve pszichológia, és a pszichológiák bevallják vagy sem, mindig valamilyen emberkép alapján állanak. Rámutatnak az emberi lét megromlottságát, boldogtalanságát, neurózist stb. okozó gyenge pontokra, a destruktív feszültségek forrásaira, s azután javasolnak valamilyen terápiát, megoldást, „üdvutat”. Nem biztos, hogy amit mondanak, az maga „az igazság”, de ha sikerült egy adott kor emberének alapvető problémái közül legalább néhányat elfogadhatóan feltérképezniök, akkor már hajlamosak vagyunk a magunkra ismerés örömeivel üdvözölni a képet, és lelkesedésre való hajlamunk mértéke szerint esetleg összetéveszteni is a valósággal. Annyi azonban bizonyos, hogy a modern lélektan legfőbb haszna abban áll, hogy tudatosíthat, felszínre hozhat, és a figyelem középpontjába állíthat lelkünk gomolygó mélységeiben rejtőző feszültséggócokat, melyekre érdemes figyelni, és amiket érdemes tudatosítani.

Az „Emberi játszám” világsikere mögött egy egyszerű, jól áttekinthető emberkép áll, amelynek ráadásul elég sok köze van a valósághoz. Berne három „énállapotról” beszél,

ezek bármelyike bármikor esedékes bennünk. Mindenki bennünk lakik egy Gyermek, a közvetlen érzékelés, a spontán megnyilatkozás, a szülők által kiszolgáltatás boldog teljessége. Ezen kívül mindenki bennünk van egy, a valóságot reálisan, adatgyűjtés és mérlegelés alapján kezelő Felnőtt, s végül hordozzuk azokat a viselkedés- és gondolkodásformákat, amelyeket szüleinktől s a nekik megfelelő tekintélyszemélyektől építettünk énkünkbe, ez a bennünk élő Szülő. Berne szerint két ember kapcsolatában sosem két ember beszél egymással, hanem „háromemeletes” énkünk valamely szintje a másik ember háromemeletes énkjének valamely szintjével. A köztünk zajló „tranzakciókat” abból a szempontból kell tehát elemezni, hogy mi is történik *valójában*. Tranzakcióinknak van ui. egy külső, társadalmi szintje, ahogy a dolog látszik, és van egy belső, pszichológiai oldala, az *igazi* indítékok rejtett játszója egymással.

Ha a férj reggel azt kérdezi, hol a zoknim, s a feleség felcsattan, hogy „már megint mindenért én vagyok a felelős”, akkor itt a Felnőtt szólította meg a Felnőttet (adatszerzés céljából, ami a reális valóságkezelés része), feleségének viszont Gyermek-énje válaszolt, mégpedig a férj Szülő-jének címezve a dolgot, mivel úgy fogta fel a kérdést, hogy őt (a rendetlen gyermeket) most számonkérte a rendet követelő szülő. A tranzakcionális analízis népszerűsége abban is rejlik, hogy szinte magunk előtt láthatjuk a három, egymás fölé rajzolt karikát (Gyermek, Felnőtt, Szülő) – ez az „ember” Berne-nél, s már csak vonalakat kell húznunk a másik ember lényének valamely köréhez, s készen áll egy kapcsolat modellje. Ha ezek a vonalak azonos szinteket kötnek össze (Gyermek–Gyermek, Szülő–Szülő stb. típusú kapcsolatokat), akkor zavartalan a kapcsolat. Ha az oda- és visszajelzés vonalai keresztezik egymást, mint a férj és feleség reggeli párbeszédének előbbi példájában, akkor kezdődnek a bonyodalmak, hiszen az ember azt éli át, hogy nem úgy értenek, ahogy én magamat értem, ez feszültségeket teremt, az „én” belső mozgását idézi elő, emóciókat kelt, s ez (mértéke és tartalma szerint) sokféle következményt vonhat maga után.

Az *igazi* „elemzés” azonban csak most kezdődik. Berne tömegével írja le azokat a „játszmákat”, amik mögött énkünk eme háromemeletes (helyesebben: három-lehetőségű) strukturáltsága áll. A játszmák olyan kapcsolat-típusok, amelyek a rituáléknál valamivel szabadabbak, az egyszerű időtöltéseknél viszont kötöttebb (bár rejtett törvényeknek engedelmességek) formák szerint zajlanak le. Általában két ember játssza őket, de vannak többszemélyes játszmák is. A lényeg, hogy az ember (mindenki) nyerni akar, „előnyöket” akar szerezni, s ebből a célból játékokat indít be: kiosztja a szerepet a másik emberre, s ha az gyanútlanul vállalja ezt a szerepet, mire észreveszi, a másik már nyert is, megszerzte azt az előnyt, amit a játszmától remélt. A dolog pikantériája, hogy rendszerint rejtett tranzakciók is zajlanak, vagyis olyan indítékok szerint is cselekszünk, amiket nehéz lenne összeegyeztetni deklarált céljainkkal, s amelyek olykor magunk előtt sem bevallottak, vagyis félig-meddig tudattalanok. A játszma a játékos forgatókönyve szerint zajlik, s addig tart, míg van társ, akivel lehet játszani.

Köznap, ismerős játszma pl. az „És miért nem ... Hát igen, de ...”. A kezdeményező elmondja problémáját, mondjuk egy társaságban. A hallgatók részvétellel figyelik, s aztán elkezdnek „És miért nem ...” kezdetű mondatokkal javaslatokat tenni a megoldásra, amiket az „Hát igen, de ...” típusú ellenvetésekkel sorra meghiusít, amíg be nem áll a csüggedt csend, s ekkor a kezdeményező nyert. Társadalmi szinten, vagyis a felszínen, Felnőtt beszél Felnőttel. A kezdeményezőnek azonban nem az volt az *igazi* célja, hogy kérdése megoldódjék, hanem az, hogy magát megnyugtassa, hiszen íme, foglalkozik a megoldhatatlan (értsd: nem szívesen megoldott) problémával, és lám, más sem képes azt megoldani. A rejtett tranzakció itt Gyermek és Szülő között zajlott: a társaság elkezdett tanácsokat adni, gondolkodni a szegény tehetetlen kis Gyermek helyett, vagyis *valójában* Szülő-énje lépett működésbe, aki viszont a maga Gyermek-énjéből ilyesmit címzett a többiek Szülő-jének: lássuk, tudsz-e olyan válaszokat adni, amibe belekötöhetek? – vagyis fölébed kerülhetek.

A könyv nagy része játszmaak leírásából áll: kiderül, hogy lehet „játzma” az Alkoholizmus (teljes pompájában ötszemélyes játzma, szereposztása Alkoholista, Üldözö, Megmentö, Balek, Csapos), lehet játzma a Bünözés, a Hitelezés, az Adósságcsinálás, a Pszichiátria, a Megeröszakolödi, a Szülöi Munkaközösség, és még temérdek dolog. A lényeg, hogy az ember nyerni akar, „előnyökre” akar szert tenni (egész leltára van a különbözö szinteken szerezhetö előnyöknek) – esetleg olyan formában is, hogy – veszít! (Például „Rúgj belém!”, és „Miért mindig velem történik ilyesmi” c. játszmaak). A „játzma” lényege, hogy az ember elkerülje az *intimitást*, ez Berne egyik kulcsszava. Autonómiát, tudatoságot és spontaneitást jelent nála, s az ember azért menekül játszmaakba, mert belső éretlensége folytán nem képes *intimitásra*, ami a személyiség fejlődésének csúcsa, s alapformája Berne szerint a teljes és kölcsönösen kielégítö szexuális kontaktus. A játszmaak egyetlen ellenszere, hogy kilépünk belölük, hiszen társ nélkül egy játzma sem játszható, s *igazi intimitásra* adjuk magunkat.

Szakmai szempontból az magyarázza Berne modelljének sikerét, hogy éppen idejében vert hidat az egyéni lelki problematikában megrekedö analízis, és a modern lélektan csoportszemléletü, szociálpszichológiai érdeklödésü új világa között. Analízis az is, amit ö művel, vagyis hisz abban, hogy gyógyító ereje van, ha mélyebben nézek magamba, megvizsgálom indítékaimat is, és tudatosá lesz számomra rejtett énem minél nagyobb része (s mivel Berne pszichoterapeuta, ennek egyetlen módját javasolja: forduljunk pszichoterapeutához!) – csakhogy ö már arra buzdít, hogy ne csak a lelkünket vizsgálgassuk, hanem tranzakcióinkat is. Annyi bizonyos, hogy sok mindent segít leleplezni magunkban a tranzakció-analitikus módszer, s a mindennapok nem egy circulus vitiosusából mutathat első lépéseket a konstruktív kiüt felé, ha komolyan vesszük szempontjait.

Ami kritikával illethető a ma már valóban világszerte elismert és használatos tranzakció-analitikus módszerben, az éppen a dolog lényegére vonatkozik: a mögötte álló emberképre. A könyv ugyanis lebilincselö olvasmányosságával, oldalanként olykor többször is ajándékba adott „ahá-élményeivel” elég sikeresen elhíti velünk, hogy az ember lényegében olyan, amilyennek Berne látja: Gyermekek, Felnöt, Szülö, s bármely énállapot müködjük is éppen ezek közül, az ember nyerni akar, előnyökre akar szert tenni, hiszen a lélek egyetlen hajtóereje a nyerni, megszerezni, bekebelezni akaró ragadozó libidó. Ezen az emberképen már maga a pszichológia is túllépett, bár jelentősége és bizonyos összefüggések körében való érvényessége még ma is kétségbevonhatatlan. Újabb, modern pszichológiák tudnak már az embernek nemcsak arról a motivációjáról, amit lapidárisan így lehetne megfogalmazni: az ember tevékenységének célja szükségleteinek kielégítése – hanem arról is, hogy az ember létéhez tartozik közvetlen szükségleteinek meghaladására, felemelésére, átalakítására való hajlama is.

Legjobbban a Berne-i *intimitás-fogalom* szemlélteti ezt. Amit ö még csak a közvetlen szexualitásban lát megvalósíthatónak, s ami kétségkívül az emberlét egyik legnagyobb jelentőségü, a személyiséget legmélyebben érintö élmények és tapasztalások egyike, azt az intimitást mások átvihetőnek tartják más szinten zajló emberi tevékenységekbe. Intimitás lehet nemcsak a közvetlen szexuális aktus, hanem az utódok felnevelése, a választott életpálya iránti bensőséges szeretet, a saját létem elfogadása, a halállal való megbékélés, söt, a magam egyéni létének körén való túlpillantás megrendítö és kátartikus élménye is (E. H. Erikson). Mindez nem von le semmit Berne érdemeiböl, csupán annyi korrekcióval kell élnünk, hogy az ember nem pontosan olyan, amilyennek ö leírja nekünk, hanem *olyan* is. Ha ezzel a szabadsággal olvassuk művét, és nem ejti foglyul képzeletünket az általa elemzett minden áron nyerni akaró üzletember, akkor sok hasznunk lehet műve olvasásából, még akkor is, ha ismernénk Freud id-ego-superego ember-modelljét, és Huizinga „Homo Ludens”-ét, amelyek az „Emberi játszmaak” (Games People Play) két kulcs-konceptiójának, a három-énállapotú embernek és az alkalmazott „játzma-elméletnek” eredeti forrásai.

P. Tóth Béla

SZAKOLCZAY LAJOS

A moszkvai Művész Színház vendégjátéka

Csehov: *Sirály*

Többször bebizonyosodott, hogy a klaszszikusok közül talán Csehovot a legnehezebb játszani. Rejtélyes műve, a *Sirály*; O. N. Jefremovnak is föladta a leckét. Nem az a baj, hogy Jefremov átéértkelte az író műfajmegjelölését, és vigjáték helyett valamilyen ideges rángású, keserű tragédiát játszatott. A *Sirály*ban ez is benne van: a röptetés, a kiteljesedés, a természetesség erőszakos megsemmisítése. (Unalmat űző *játékból*, hiszen Trepljov az életet jelképező sirályt csak azért lövi le, mert éppen nem volt más dolga.) De az orosz klasszikust másvalami is jellemzi: az „unalmas”, falusi életképek mögül is fölsejlő, nyüzsgő lét. A cselekmény nélküli állapotrajz azért dinamikus, mert a tragikomikus életnek a fonák színei éppen úgy látszanak, mint a végzetet hordozók. Az író a kívülálló fölényével nézi szereplőit, és sirásba hajló szava annyira valószínűtlen, hogy már-már komikus.

Ha a rendező Csehovban csak a sírást veszi észre s a vergődő emberek tragikumát nagyítja ki, jó előadást is létrehozhat, ha önálló elképzelését színpadi formaként mutatja föl. Jefremov *Sirály*-rendezésében leginkább az unalom megjelenítése áll a középpontban, de jórészt ez is hatás nélkül marad, mert elég sok a félmegoldás. Odáig nem akart elmenni, hogy észlelésében ezek a holt sorsok – ahogy megérdemelnék – *halottá* is dermedjenek. Ezért a nyugalom s a vegetálás mögötti nyüzsgő lét helyett *nyüzsgő színpadot* formált, mellyel ugyan

nagy mértékben megkönnyítette a jelenetváltásokat, de csak fokozta a zűrzavart.

Jefremov rendezésében a fő helyet – méreteivel és gyakori előre-hátra kocsikázásával is – egy házi színpad foglalja el. A két fiatal, Trepljov és Nyina művészsorsbeli szenvedéseit elindító színpad örök jelkép. Súlya – a rendező szándékától függetlenül – agyonnyomta az előadást. Nemcsak azért, mert a gyakori kimerevítések és a már jó előre sejtethető ismétlések némi didaktikusságot eredményeztek, hanem azért, mert akarva-akaratlanul sugallta, hogy a művész-szereplők nincsenek meg a biztos bástya nélkül. Evvel a nem túl szerencsés kiemelésével éppen Csehov összetett írói világa, jellemeinek sokszínűsége sápadt el.

A házi színpadként funkcionáló kerti lugas, mely Trepljov és Nyina szegényét mindennél jobban emlékezetünkbe vési, nem nagyon alkalmas arra, hogy mások sorsdöntő találkozásainak is színhelye legyen. Így az öregedő színész, Arkagyina udvarlása Trigorinnak – jöllehet Jefremov ebben a jelenetben közelítette meg legjobban a *Sirály* komikumát – keresett lesz, hiszen a háttér kimondottan csak egy alkalmi jelenésre (Nyina kis közönség előtti debütálására) szolgál. Az emelvényen a Trigorin iránti gyöngéd érzelmeit kivalló Nyina éppoly sután mozog, mint a horgászni indult, s az ide tévedő szépíró. Hiába jelzik a szűrt fényeket is átbocsátó zöld tüllfüggönyök, hogy a természetben vagyunk, ha ez az udvarházakra korábban olyannyira jellemző kerti lugas csupán a *pódium-lét*, a színpadias érzelem megjelenítésére szolgál.

A szereplők kitöréseiben kísért a póz; akkor is alakítanak, amikor a csendes

visszafogottság többet mutatna meg lelki viharaikból. Tagadhatatlan, Jefremov evvel az ideges, vibráló játéktípussal mai alakká akarta formálni Trepljovot és a színészetet már fiatalon kacéerkodó Nyinát. Csak hogy e kettős kitérésai túl váratlanok a csöndes, mindent elborító unalomban. S ami lényegesebb: alakjuk egysíkú. Ez a nem túl szerencsés karakterváltás különösen Nyina esetében zavaró, hiszen ő az eredeti szöveg szerint nyílt, de tapasztalatlan falusi lány. S ha a rendezés már a darab elején szemét forgató, nagyvilági allűröktől sem ment hiszterikának ábrázolja, rejtve marad a „sirály-sorsot” szinte látványosan megsejtő alak jellemfejlődése. Ha a dráma elején egy kicsit is érezni lehetné a szűzies tisztaságát, megdöbbentőbb volna megrontásának tragédiája.

Ez a *Sirály* se nem új, se nem régi, Jefremov megmaradt a félúton, a szokványos mellett. A befejezés drámaisága sokat csökkent avval, hogy a rendező – Csehovval ellentétben, aki pedig Trepljov öngyilkosságával zseniálisan készítette elő a zárást – még egyszer visszahozza a házi színpadot, amint azon Nyina a kialakulatlan Trepljov, a kezdő drámaíró ködgomolygásszerű szövegét mondja. Még ha a kimerített póz valamelyest a szenvedő corpust juttatja is emlékezetünkbe, gondolatilag nem eléggé előkészített a zárókép.

Az előadás legjobb pillanatai azok, amelyek nem kötődnek a házi színpadhoz. Ezek közül is kiemelkedik Arkagyina és Trepljov, anya és fia érzelmeiket: szeretetet, féltékenységet, dühöt is fölfakasztó testi-lelki csatája.

A legnagyobb alakítás I. M. Szmoktunovszkijé (Dorn). Fáradt, bölcs, keserű, mint ha az általa játszott orvos korábban nem is habzsolta volna az élet örömeit szinte fulladásig. Igazi Csehov hős, nem kell minduntalan kitérnie, hogy meggyőződhessünk a lelkében dúló viharról. Csak sajnálni lehet, hogy utolsó mondatai után a rendező még odakanyarította Nyina tragédiáját. Így Szmoktunovszkij suttogó hangon elmondott szavai a befejezés pillanatában nem válhatták ki azt a döbbenetet, amelyet egyébként a színész nagy ívű alakításáért megérdemelt volna.

Molière: Tartuffe

Anatolij Efrosz, a moszkvai Művész Színház vendégrendezője számára Molière *Tartuffe*-je nem holt klasszikus, amihez csak kesztyűs kézzel illik hozzányúlni, hanem mai *esettanulmány*. Amellyel fölbontolható ugyan a kor, XIV. Lajos Franciaországa, de a nevetés hatalmával leleplezhető a bennünk lakozó hiszékenység, álszent együgyűség, kapzsiság és a kisszerűség is. A színpadkép sötétzöld kárpitjára egy polgárcsalád ingatag, kinevetésre ingerlő „békéje” vetül. És a csalárdások sorozata. Ennyi elég is jelzesszerű háttérnek.

A súlyos faliszőnyeg és a királyi udvarhoz vezető ösvényt is bevilágító (?) hatalmas csillár uralja a teret. Efrosz alig utal Molière udvart is kikezdő gyilkos indulatára, és a darabot sem kívánja magyarázattal ellátni. Mert szuverén egyéniség, teremtmény. Igaz, ennek a teremtésnek legalább is ha az eddigi *Tartuffe*-értelmezéseket nézzük – némi hamisítás az ára. Az Orgon-Tartuffe viszony itt nem fogható föl úgy, hogy egy derék honpolgár balga áldozatként vergődik a csúszómaszó álszent fonta hálóba. A lányos képű, inkább zsúfúnak, mint csalónak látszó Tartuffe a *játék* kedvéért lopakodik be a féltve (?) őrzött házba. Ő nem Orgont akarja becsapni, hanem saját magát mulattatni. Készül, lázasan készül erre a mutatós szerepre. Nem érdekli a hirtelen támadt „szerelem”, hidegen hagyja a reá iratott vagyon, s ha hihetetlenül hangzik is, nem érdekli Elmira sem. A nagy *mutatvány* tartja fogva; ő nem akar áldozatokat, csupán annak megmutatását, hogy ha vágyná, lába előtt heverhetne az egész világ. Orgon sem remeg, mint ahogyan megszoktuk, hiszen senki sem tette lóvá, ő maga ment bele ebbe az egymást űző-hajtó fergeteges játékba. Csak természetes, hogy vagyonát mézesmázos „jótévőjére” hagyja, arra, aki őt megtisztelte bizalmával. Annál is inkább, mert a „kalitkába” zárt családból senki sem érdemli meg a nagy ajándékot. Mít érdekli őt pelyva sokaságú pénze, sápadt leányának szerelme, ugra-bugra fiának szemet nyitogató fölfedezése: az egész család rabja a házba befurakodott – Efrosz szerint: behívott, sőt szívesen invitált – szélhámos-

nak! Orgon csak magának él; ő belső igazságától vezérelve, felelni akar a kihívó játékra, vagyis Tartuffe szélhámasságával saját szent együgyűségét állítja szembe.

Efrosz színpadán ezek a „külön sorsok” ágálnak, énekelnek, vitakoznak. Mindegyik jelenet szinte operaráiában csúcsosodik, hogy megannyi magas cé kiéneklése után a szereplők visszataszítottassanak a sülylesztőbe. Föl-le, föl-le, akár a libikóka – ez Efrosz mozgássora. A rendezőt a komédia mint jellemtanulmány érdekli. Nemcsak Tartuffe-nek és Orgonnak, de Elmirának és legkivált Cléante-nek is megvan a nagy mutatványa. A kikapós (?) asszony azért bújtatja férjét az asztal alá, hogy kedvére csicsereghessen a családi békét földülni igyekvő „kedvesével”.

Cléante fölvilágosult eszméket hirdető örült vagy egyszerűen csak a beszéd megszállottja, aki abszurdításba torkolló tirádával egy elromlott, a pénz bedobása nélkül is örökké papoló automatára emlékeztet. Molière álszent udvari „bohócai” leginkább evvel az alakítással emeltetnek át a mába, és adnak a játéknak groteszk színezetet. Efrosz tudatosságához nem férhet kétség: a mindenre kiterjedő nagyításnak köszönhető, hogy az operai hősök mögül nem hiányzik az operaszínpad sem. Hatalmas, szinte bútor nélküli tér kínálja, hogy bejártsszák: mozgással, áriákba szökő monológokkal, a kergetőzés ezernyi formájával, rohanással, lopózkodással, vonaglással, s az éles, néha visító (beszéd)hangok szapora felelgetésével.

Efrosznak tehát a maga törvényei szerint akkor is igaza van, amikor hamisít. Amikor feledi a francia klasszicizmus virágkorát, amikor – Molière jobb érteése érdekében – feledi magát Molière-t is. Azért rugaszkodik el ennyire a hagyománytól, hogy minél közelebb kerülhessen hozzá. Tudja, hogy Molière-re Terentiuson kívül erősen hatott az utca komédiása, Tiberio Fiurelli (művésznevén Scaramouche), akinek mozdulatai – lévén elsőrangú mimes – tökéletesen kifejezték a benne dúló szenvedélyeket, érzelmeket. Ezért Efrosz színészeivel nemcsak egy feltűnően harsány, de mindvégig magával ragadó operalibrettőt játszat végig, hanem egy sete-suta balett-tanfolyamot

is, melyben a klasszikus tánc paródiája a clown-ba oltott pantomimművész mozgásával keveredik. Ez a módszerében hatásos, megvalósításában kissé dévaj színpadi játék minden árnyalatot magába foglal: Elmira pisketelésétől és Tartuffe lábujjhegyen surranásától kezdve Damis (M. A. Lobanov) paprikajancsis pattogásáig, valamint Valér (V. A. Szimonov) hősszerelmezt imitáló higanymozgásáig hosszú a skála. Rajta is két különös színt jelent Bogatirjov (Cléante) és mindekelőtt Kaljagin (Orgon) szerepfölgósa.

A néző nem egy jó irányú átváltozásnak is tanúja lehet: a *Sirály* erőlködő Nyinájából miként lesz egyetlen nap alatt – Vertyinszkaja alakításában – már-már kifogástalan Elmira. Bogatirjov, megsejtven az Efrosz elképzelte alak szabadságát, valósággal föl-szabadult; most már mert hinni *áriái*-ban, magas röptű handabandázását valódi létnek képzelte.

Molière egyik elemzője, Antoine Adam szerint a címszereplőben macchiavellis és raszputyinos vonások keverednek. Tartuffe-öt piszkos, trágyaszagú – de kitartó és erős! – alaknak képzei. A mostani előadás evvel szögesen ellentétes főhőst állít színpadra. Sz. A. Ljubsin Tartuffe-je ószülő szépfiú; elegáns, kimért, makulátlan hódító. Mozgásában van valami úri góg, s ez játékát is áthatja: környezetét nem akarja megleckéztetni, maga is szívesen oldódik föl az Orgon házat ellepő zürzavarban. A. I. Sztjepanova (Parnella asszony) minden mozdulatából látni, hogy nagy színész; ahogy „tudákos” vénsége uralkodik a házon, ahogy az eléje járuló fiatalabbakat kioktatja-legorombítja – bravúr.

Efrosz rendezése nem zárja ki a komédiások rögtönzéseit sem. Ez leginkább Kajlaginnak kedvezett. Orgonja elsőpró erejű alakítás. Kajlagin-Orgon csupán a játék örömeért hiszi el megcsalását, s vállalt bugyutaságát bizonyítandó, a nézőkkel minduntalan szembe kíván nézni. Vásári fogásokkal is magával ragadó, igazi clown. Kajlagin élvezi a jelenetet, s mindent megtesz, hogy percről-percre újrateremtődjék a csoda. Ha csupán ennyi maradna meg Efrosz *Tartuffe*-rendezéséből, már érdemes volt a francia klasszikust színpadra vinni.

MÁNDY IVÁN

Átkelés

Mándynál minden a régi – vélhetően a felületes olvasó, átlapozván az író új novelláskötetét. Hiszen ebben a kötetben is a jól ismert, „mándys” témakörök vonulnak fel: az író tovább álmodja a múltat, felidézi az Apa alakját (*Apa közbeszól*), a gyerekkort, a gyerekkor olvasmányait (*Cooper Fenimore*) és a színház csillogó világát (*A bukás*). Ír, mint már évtizedekkel ezelőtt is írt, névtelen csavargókról és az utcák arc nélküli népéről (*Átkelés*); felidézi az ötvenes évek nyomasztó légkörét (*Erkélyen*), s egy hajdanvolt forgatásra emlékezve ismét rabul ejti a film, a mozi varázsa (*Alkonyat felé*). Eljátszik a szellem-lét lehetőségének gondolatával, ezúttal a telefonban bújkáló hangokra figyelve (*Hang a telefonban*) – s természetesen nem hiányozhat ebből a kötetből sem a futballpálya, a nagy Mérkőzés izgalma, a tribünök kavargása (*Tóth János mozija*). Talán csak az utolsó novella címe tűnhet meglepőnek a Mándy világában otthonos olvasó számára: *Isten*.

A tematikai folytonosság, mely az *Átkelés* írásait Mándy novellisztikájához kapcsolja, csak külsődleges: a kötet novelláiban újfajta, az előzőektől eltérő minőség jelenik meg. Ha meg akarnánk fogalmazni ennek a minőségnek a lényegét, akkor e novellák *drámaiságát* kell említenünk elsősorban. Nem csak, s nem feltétlenül poétikai-esztétikai értelemben vett drámaiságról van szó, hanem az általuk kifejezett létértelmezés és világlátás jellegéről. Abban az értelemben drámaiak tehát ezek a novellák, ahogyan Pilinszky állapította meg egy interjúban, hogy „az ember drámai lény”. A lét alapvető drámaiságának megfelelően lényegül át a művek helyszíne, a dráma színpada is; nem hasonlít már a realista színpadhoz, a történés helyszíne már nem a régebbi írások konkrétan is

meghatározható, szociológiailag is körülhatárolható terepe. A határok eltűnnek, feloldódnak a semmibe; a falak szétlődnak a végtelenbe. Nem események történnek meg ezen a színpadon, hanem maga az élet.

Az emberi lét drámaiságának egyik legszébb megfogalmazása a címadó novella. *Átkelés*, tehát átmenet valahonnan valahová; az egyéni létezés, az emberi élet átmenetiségének, végességének metaforája. A csavargó, aki a maga esettségében, gyarlóságában, testi romlékonyságában jelenik meg, bibliai távlatokból, messzeségekből érkezik a Jelenbe: előtte is szétnyílik a tenger, s ő száraz lábbal érkezik meg a világba, ahol csodálkozva kell látnia, hogy mások már megelőzték és berendezkedtek. Ismerős jelenet, jellegzetes Mándy-toposzkövetkezik: a csavargó ül egy padon, s emberek, idegenek gyűlnek köréje. Most megtörténhetne a kapcsolatfelvétel, a találkozás egy másik emberi lényvel. A tömegből két női arc válik ki. Egy erkélyen napozó nő érzi a kihívást; megérinti őt a találkozás lehetősége, a részvétel és felelősségvállalás parancsa; ám néma és mozdulatlan marad. A csavargó, miután senkinek sem kell, még a mentősök sem hajlandóak elszállítani, elindul; a kék köpenyes Gizike elkíséri őt egy darabon, majd ő is elmarad. „Mindent maga mögött hagyott. Mindenki elmaradt mögötte. Még az a nő is, aki oly sokáig kísérte. A fák, a padok.” A csavargó tehát eltűnik, névtelenül, ismeretlenül, ahogy jött, kilép a többiek életéből, nem hagyva mást maga után, mint egy üveget a tér padja alatt...

A létértelmezés az író számára: számvetés saját létével, s magával az írással is. A kötet számos darabja tartalmazza az önértelmező, önmagával számot vető gesztus mozzanatát. Hangsúlyozott a kötet önéletrajzisége; a korábbi művekre, motívumokra, írói magatartásra és stílusra való utalás. Az *Ogmánd* című novella az egész életművet jellemzi ironikus tömörséggel:

„Lötyög. Lődörög. Sójajt. Legyint. Vállat von.” – felidézve a Mándy-hősök jellegzetes gesztusrendszerét, melyben a világhoz való viszonyuk is kifejeződik. A *Pilinszky* című írás közvetlen önéletrajzissággal idéz egy korszakot, egy magatartást, s eljátszat a főhőssel egy drámát, amelyben semmi sem történik: „Itt soha nem is volt semmi más, mint ez a karosszék. És a székben a férfi. Mögöttük egy kopasz pálma. (...) A férfi mozdulatlan. Időtlen tekintettel néz a levegőbe. Talán ő maga az idő. Az egyik keze megrebben. Jelt ad valakinek? A kéz visszahull a karfára.”

Paródia? Önirónia? Igen, amennyiben minden, végletekig csupaszított, végső önmagára redukált dráma annak látszik. Nem lehet véletlen, hogy éppen Pilinszky játszsa el a darabot, aki egy helyütt így fogalmazta meg színpadi ideálját: „Valahogy úgy szerettem volna ösztönszerűen, hogy a darabom állókép legyen és egyidejű, egy kinyújtott pillanat legyen, amiben viszont potenciálisan benne van az egész.” Mándy írásai is mintha ezt a „kinyújtott pillanat”-ot vennék célba. De az Egészet, a Teljességet megírni nyilván lehetetlen; az epika (akárcsak a dráma) lehetőségei körülhatároltak, eszközei végesek. Szükségszerűen a részletekkel kell beérnie, noha ezek a részletek végtelen gazdagságban idézhetik fel az Egészet. A kötet íásaiban mintha egyre inkább tudatosulna ez az ellentmondás; az alkotásnak ez a belső konfliktusa. Mándy sohasem a valóság, az élet tényeinek realizisztikus, naturalisztikus felidézésére, leképezésére törekedett, hanem egy általánosabb emberi lényeg esztétikai megjelenítésére. Úgy tűnik, egyre kevésbé hisz az epikus alakítás lehetőségeiben, a valóság tényeinek felidézhetőségében. Új novelláinak szövege gyakran nem önmaga jelentésében érvényes és értelmezhető, hanem utalásként egy másik, lehetséges, de nem létező szövegre. A létezők mögött mintegy ott húzódik a lehetséges szövegek tartománya, amelyet az olvasó inkább csak sejt. Ez az utalásos, önmagát zárójelbe vagy idézőjelbe tévő szövegszerkesztés olykor konkrét nyelvtani formaként is megjelenik; mint például az *Átkelés* című írásban: „Szürke házak. Kapuk, ablakok, erké-

lyek. Apró fekete pontok, vékony vonalak. Ahogy megmozdult a tér. Ahogy férfiak és nők bújtak elő a házakból, az üzletekből.”

Ahogy: az utalószó, mely egy másik, lehetséges szövegre irányítja a figyelmet, egy szövegre, mely kiegészítheti az olvasható leírást. Az *Ogmánd* hőse kaján, gögös szönyegek alól kaparja elő a kótáblára vésett szavakat, a jellegzetes Mándy-hős gesztusait – ám hirtelen ismeretlennek tűnő, idegen szövegre akad az egyik kockakövrön: „Európa sorsa reménytelen.”

„Ó nem! Ez nem az enyém! Ilyet én soha... soha! Ez olyan fennkölt... meg nem is tudom... Fennkölt, igen!”

Ezeket a szavakat a mögöttes, a lehetséges szöveg tartományából hívja elő az író, s villantja fel egy pillanatra az olvasónak. Csak egy pillanatra, hiszen tudatában van „fennköltségének”, a direkt kijelentés bombasztikusságának, mely tökéletesen idegen írói alkatától. Mégis fontosnak tartja a kimondást, a megnevezést; mely ebben az esetben kilépés is egyfajta írói alapállásból, eltérés a szöveg megszokott tónusától. Kilépésnek kell tekintenünk a kötet egy másik, igen fontos darabját, a *Tóth János mozija* című novellát is. Ebben ugyanis az író kedvenc helyszínén, a futballpálya tribünjén nemzeti nagyjaink: Kossuth, Deák Ferenc, Jókai Mór drukkolnak egy osztrák–magyar meccsen. A táj: időtlen és meghatározhatatlan, s ugyanabban az átmeneti, köztes állapotban van, mint az *Átkelés* hőse. A szél mintha örökké, megállíthatatlanul fújna, s a fák: „Nem, semmit sem hisznek. Tudják ők jól, hogy jövevények. Megtúrt jövevények itt az erdőszélen. Bármikor elűzhetik őket.” Az emberi lét átmenetisége, a világban való drámai jelenlét itt egy Mándynál szokatlan, ritkán előforduló jelentéstartományban konkretizálódik: a nemzeti lét, a nemzeti múlt jelentéstartományában.

A megjelenítés, lényegét tekintve travesztálja a tárgyat; hiszen egy nemes, „fennkölt” gondolatot, a nemzeti lét, a nemzeti sors drámáját fejezi ki egy futballmérkőzés képsoraival. Mert filmkockák futnak itt, Tóth János mozija elevenedik meg (a név átlagosan, jelentéktelenül magyar; a cím pedig Zsámboky moziját idézi,

hogy attól a hangsúlyozott névcserével el is határolja a novellát) s e mozi filmkockái nem is idegenek az olvasó előtt: olyan képi, tárgyi motívumokat idéznek, melyek már a filmnyelv megfejthető jelei közé tartoznak. A megjelenítés metaforikussága azonban csak látszólag alacsonyítja le a tárgyat. A képsorokon végighúzódo keserű irónia, a perszifláló szándék mögött eltéveszthetetlenül, félreérthetetlenül az igazi tragédia mögöttes jelentéstartománya komorodik; s érezhető a megrendültség is, amellyel az író végigköveti e tragédia képsorait. De megrendültségét, annak patetikus felhangjait nem engedi át a látható, létező szövegen – csak amennyire azt a kopár, a végtetet mintegy önmagában hordozó táj és tárgyi világ sugározza magából.

Köznapinak és ünneppélyesnek, magasztosnak és profánnak szinte kielemezhetetlen, utánozhatatlan hatást keltő elegyből jön létre az *Isten* című, rövidke írás is. Istennel társalkodott a maga módján az *Átkelés* részeg csavargója is; s maga az író is joviális kedélyességgel, egyenrangúak módján képzeli el a Találkozást: „Régóta készülök egy beszélgetésre. Egyszer majd leülünk valahol. Talán egy régi kávéházi asztal mellé.” Játékosan profán, kicsit ironikus, könnyed és elegáns ez a kis írás. Könnyedsége azonban nem felszínesség; az író itt is a lét tragikumát, s e tragikumon túlmutató, az egyéni létet e tragikumon áttemelő transzcendenciát érinti meg leheletfinom mozdulattal – szkeptikusan bár, de nem zárva ki a hit lehetőségét sem.

Végül is ez az írás került a kötet végére, feloldva kissé a novellák szorongásos életérzését, az általuk kifejezett dráma visszafordíthatatlanságát. Mert a látomások, emlékek és álmok képsorok, a „lélek színpadán” megelevenedő jelenetek szinte egytől egyig a feloldhatatlan magány alakzatait rajzolják körül. S nem kínál megváltást ebből a magányból az írás, az alkotás sem, sőt, épp ez hozza az igazi szenvedést. A Sylvia Plath-ról szóló sorok áttételesen az író gyötrelmeit is érzékeltetik: „De a gép visszavárja ott a verandán. A befűzött papír. A fehéren lángoló üres papírlap. (Ki mondja, hogy a papír a barátunk?) Ehhez az írógéphez vissza kell térni.”

Az író nem tesz engedményt; nem ígér happy endinget ehhez a drámához. Pedig benne is él, mint mindenki, az illúziók utáni nosztalgia – mint azt a csodálatosan szép, *Cooper Fenimore* című novella példázza. Mert minden emberben benne él a gyerek, aki foggal-körömmel keresi a könyv – a dráma – igazi, megnyugtató és elandalító végét, amelyben Uncas nem hal meg, hanem életben marad. Főhajtás ez a novella az epikus alakítás egy korábbi, primitívességében teljesebb állapota, s a naív elbeszélő történetalakító hatalma előtt. S kifejezi a vágyódást a gyermeki, naív befogadás iránt is, mely nem tesz különbséget valóság és irodalom között, s maga is a történetalakító hatalom részesének képzelheti magát. Nosztalgikusan mutatja fel a Coopernek még megengedett naív pátoszt, mellyel Uncas siratja el: „Népünk büszksége, mért hagyta el bennünket?” A gyermek hite, reménye, kétségbeesett küzdeni tudása semmivé foszlik a novella főhősnek jelen idejében. Mert a novellának ezek az utolsó szavai: „Nem néz fel. Nem mozdul. Úgy fekszik összezsugorodva.”

Talán az olvasónak is magának kell megkeresnie e könyv „igazi” végét; töredező körmökkel kaparva – jelképesen – az utolsó, a leragasztott fehér lapot, mely eltakarja a valódi befejezés szövegét. Át kell élnie az írásokban megjelenő drámát; bele kell illeszkednie a magány vigasztalan formáiba; meg kell alkotnia magának a szöveg mögötti, utalásként jelen lévő szöveget. Át kell kelnie, az öreg csavargóval együtt, tengeren és szárazföldön.

(Magvető Könyvkiadó, 1983)

Erdődy Edit

Székely László

A századunk első felében munkálkodó katolikus írónemzedék tervezgetéseinek, küzdelmeinek, méltányos és méltánytalan fogadtatásának utolsó élő tanúja Székely László.

1894. december 24-én született Budapesten. Elemistaként már Petőfit utánzó

verseket írt. Irodalmi érdeklődése piarista diákéveiben bontakozott ki igazában. A századelő középiskolájában nemigen esett szó az élő, kortárs magyar irodalomról. Tanári irányítás nélkül, önállóan tájékozódott. Megszerette Ady Endre, Babits Mihály és Emőd Tamás líráját.

A „botránykő” Ady költészete volt. Abban a korban, amikor „Erdődi Harrach Béla tankerületi főigazgató kivonult valamelyik osztályból, amikor egy merész diák Ady-verset kezdett szavalni”, a piarista diák Ady-rajongóvá lett.

Érettségi után a szombathelyi egyházmegye kispapjaként az innsbrucki egyetem teológiai karának volt a hallgatója. Egykori növendéktársai mint Ady lelkes idézőjére emlékeznek vissza. Köteményeit fiókjában őrizte. Egy-kettő látott napvilágot Budapesten hitbuzgalmi folyóiratokban. Újmisés-ként Zalaegerszegre került hittanárnak. 1922-ben már püspökének bizalmából a szombathelyi Hittudományi Főiskola tanára lett. Az Ady-ihletésű gimnazistának a magyar irodalom iránti szeretete a szombathelyi tizenhét esztendő során irodalmi apostolsággá fejlődött.

A püspöki városban társadalmi kapcsolatainak alapja az irodalom iránti érdeklődése volt. Baráti kapcsolatba került a vasi írókkal: Bárdosi Németh Jánossal, Finta Sándorral, Ősz Ivánnal, Pável Ágostonnal, Váth Jánossal és a diákköltővel: Weöres Sándorral.

Fiatal teológiai tanárként katolikus folyóiratokban írásban is hitet tett Ady mellett, nem kevesek megbotránkozására. Verseket közölt jobbára a *Katolikus Szemlében*, a *Magyar Kultúrában* pedig recenzió volt a hazai és külföldi írók műveinek.

Vas vármegyében író társaival együtt, nem csekély értetlenség közepette, az élő magyar irodalom népszerűsítésén fáradozott. A Vas megyei és Szombathelyi Kultúregyesület Irodalmi Szakosztályának Székely László nemcsak tettekre kész tagja volt, hanem hat esztendőn át elnöke is. Talán éppen Székely László szellemének bátor egyetemessége igyekezett ezt a kis irodalmi kört megóvni a provincializmus kísértésétől. Nem magukat igyekeztek propagálni. Nem csekély anyagi és szervezési gonddal vállalták országos hírű írók meghívását, számolván az összehasonlítás „veszélyével”. Vendégeik voltak az előadói asztalnál: Bajcsy-Zsilinszky Endre, Dsida Jenő, Gulácsy Irén, Harsányi Kálmán, Harsányi Lajos, Herczeg Ferenc, Ignác Rózsa, Kós Károly, Kosztolányi Dezső, Móra Ferenc, Németh László, Nyíró József, Szabó Lőrinc és Weöres Sándor.

Székely László, a költő, jó hatvan esztendeje (1923) mutatkozott be első kötetével: *Vigasztalások könyve*. A következő tizenöt esztendőben öt verskötete jelent meg. „A huszadik század elején felharsanó magyar katolikus líra elmélyül az ő költészetében”.

Az Isten felé forduló lélek híradása Székely László költészete. Ez az elkötelezettség magyarázza, hogy 1934-ben az *Énekek énekét* fordította le, majd községi apátlébánossága idején *Jób* könyvét.

Nyolcvannyolc éves kora óta nincs vállán lelkipásztori felelősség. Ma is az Ige szolgálatában éli mindennapjait. Szívából kívánjuk, hogy sok-sok éven át adja nekünk írásban és szóban harmonikus benső világának erősítő üzenetét!

Hölvényi György

Hibaigazítás: Novemberi számunkban Urr Ida Egy fekete fiú c. verséből egy sor kimaradt. Az utolsó előtti versszak helyesen:

Tegnap
még ott állt az oltárnál
a csengettyűt ő rázta meg
ahogy a gyertyák felé tekint
egész testében
megremeg

RÉSUMÉ

Le numéro du janvier met en lumière deux grands esprits du début de siècle. Ferenc SZABÓ esquisse le chemin de Henri Bergson jusqu'au Christ. Deux études traitent de János Pilinszky (Tibor TŰSKÉS et Péter BALASSA). Béla POMOGÁTS évoque le souvenir de László CS. SZABÓ, disparu récemment; nous publions également un de ses derniers écrits, ainsi que la prière à son enterrement. L'entrevue de Vigilia donne la parole cette fois à Jenő BARCSAY, peintre éminent de notre époque. Enfin, nous publions un document: le célèbre discours d'Áron MARTON, évêque de Gyulafehérvár, prononcé en mai 1944 à Kolozsvár.

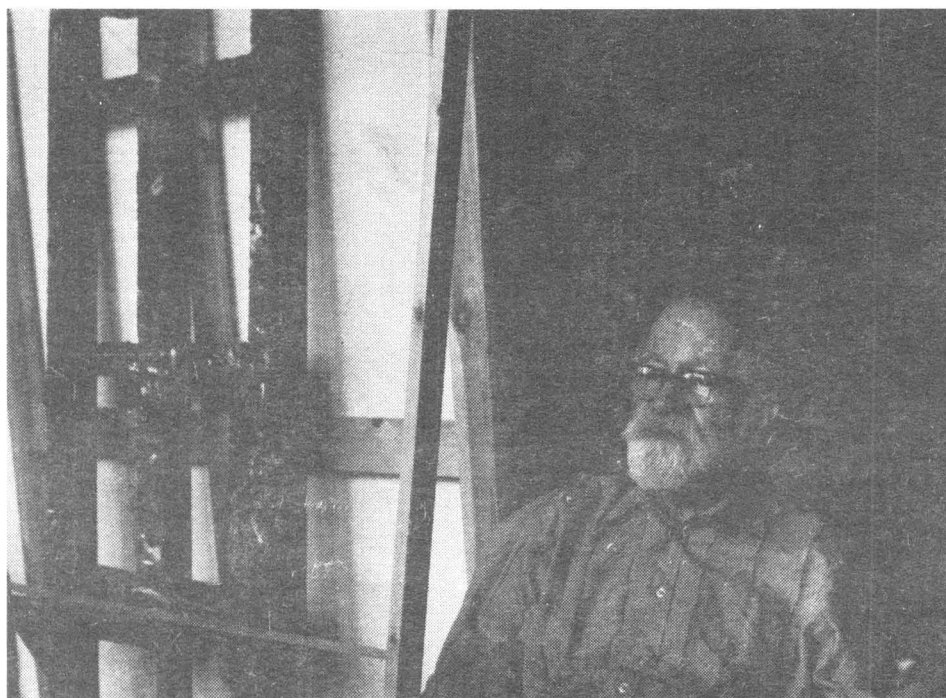
INHALT

Die Januar-Nummer des Heftes macht den Leser mit zwei hervorragenden Geistern der ersten Hälfte des Jahrhunderts bekannt. Ferenc SZABÓ zeichnet den Weg von Bergson zu Christus auf. Zwei Essays befassen sich mit János Pilinszky (geschrieben von Tibor TŰSKÉS und Péter BALASSA). Béla POMOGÁTS gedenkt den vor kurzem verstorbenen László CS. SZABÓ und wir bringen gleichzeitig eine der letzten Schriften von László Cs. Szabó, sowie das Gebet das gelegentlich seines Begräbnisses gesprochen wurde. Das Vigilia-Gespräch wurde diesmal mit Jenő Barcsay, eine hervorragende Maler-Persönlichkeit unseres Zeitalters, geführt. Als Dokument publizieren wir eine berühmte Rede von Áron Márton, Diözesanbischof von Gyulafehérvár (Siebenbürgen) die er im Mai 1944. in Kolozsvár (Klausenburg) hielt.

CONTENTS

In this January edition of our periodical articles are devoted to two outstanding master minds of the beginning of this century: Ferenc SZABÓ describes Bergson's progress on his way to Christ. The poet János Pilinszky is the subject of two studies (by Tibor TŰSKÉS and Péter BALASSA). Another article by Béla POMOGÁTS is in commemoration of László CS. SZABÓ, who died recently; we also publish one of his last writings, as well as the prayer read at his funeral. This copy of Vigilia also brings an interview with Jenő BARCSAY, an outstanding painter of our days. In our Documentation column, we publish the famous speech of Áron Márton, Bishop of Gyulafehérvár, delivered in Kolozsvár in May, 1944.

A VIGILIA 1985 februárjában ünnepli fennállásának 50. évfordulóját. Ez alkalmából lapunk bővített terjedelemben jelenik meg (128 oldalon). Az ünnepi szám ára 35,- Ft lesz, előfizetőink azonban változatlan áron kapják meg. Elkészült a VIGILIA 1984. évi tartalomjegyzéke. Előfizetőinknek mellékeljük, kedves Olvasóinknak – a portóköltés megküldése esetén – postázzuk.

BARCSAY JENŐ MŰTERMÉBEN

CS. SZABÓ LÁSZLÓ DOLGOZÓSZOBÁJÁBAN

